

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**



NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

N. SOTVOLDIYEV

AGROSANOAT MAJMUASI IQTISODIYOTI

**FANI BO‘YICHA
O‘QUV-USLUBIY MAJMUA**

NAMANGAN – 2021

Sotvoldiyev N. “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fani bo’yicha o’quv-uslubiy majmua. – Namangan: NamDU, 2021. - 198 b.

Taqrizchilar:

Q.Umarqulov – “Menejment” kafedrasini mudiri
K.Sirojiddinov – “Iqtisodiyot” kafedrasini dotsenti.

Fanning o’quv uslubiy majmuasi “Menejment” kafedrasining 2021 yil “__”
dagi __ “__” sonli yig’ilishi muhokamasidan o’tkazilgan va fakultet
Kengashida ko’rib chiqish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri

Q.Umarqulov

Fanning o’quv uslubiy majmuasi “Iqtisodiyot” fakultetining Kengashi
muhokamasidan o’tkazilgan va o’quv jarayonida foydalanish uchun tavsiya etilgan
(2021 yil “__” _____dagi __ “__” sonli bayonnoma).

Fakultet dekani

R. Imomov

O'QUV-USLUBIY MAJMUANING TARKIBIY TUZILISHI
(*ma'ruza mashg'uloti uchun*)

№	Majmuaning tarkibiy qismlari	betlar
	Majmuaning qisqacha annotatsiyasi	4
I.	Fanning me'yoriy-uslubiy ta'minoti	6
1.	O'quv dasturi	7
2.	O'quv kursi prospekti	18
3.	Ma'ruza mashg'ulotlar rejasi	29
II.	Fanning mazmuni va axborot-resurs ta'minoti	40
1.	Mavzular bo'yicha matn annotatsiyasi va oxirgi yangiliklar (<i>Mavzuga oid adabiëtlar, jurnallar va internet tarmog'idan olingan tarqatma materiallar, maqolalar</i>)	41
2.	Mavzular bo'yicha taqdimot slaydlari va video roliklar	123
III.	Fanni o'qitishning interaktiv texnologiyalari	175
1.	Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar sharhi	176
2.	Mustaqil ta'limga oid topshiriqlar	187
3.	Glossariylar	189
4.	Tavsiya etiladigan elektron jurnallar va internet saytlar	196

MAJMUANING QISQACHA ANNOTATSIYASI

O'quv-uslubiy majmua – Bakalavriat ta'lim bosqichilarining O'quv rejalarida aks etgan fanlar bo'yicha professor-o'qituvchining dars jarayoniga o'quv-uslubiy tayyorligini tasdiqlovchi muhim mezon, me'yoriy-uslubiy hujjatdir.

Majmuaning asosiy maqsadi – fanning o'qituvchisi tomonidan fanning mazmunini chuqur nazariy, uslubiy va amaliy tarzda talabalarga yetkazish va o'quvchining fanni mukammal o'zlashtirishi uchun zarur bo'lgan asosiy o'quv-uslubiy va axborot-resurs manbaini yaratish hisoblanadi.

O'quv-uslubiy majmua “Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)” ta'lim yo'nalishlari uchun mo'ljallangan bo'lib, quyidagi tarkibiy tuzilishga ega:

- *fanning me'yoriy-uslubiy ta'minoti,*
- *fanning mazmuni va axborot-resurs ta'minoti,*
- *fanni o'qitishning interaktiv texnologiyalari,*
- *talabalarning bilimni baholash uslubiyoti,*
- *qo'shimcha elektron ta'lim resurslarini o'z ichiga olgan.*

Ilg'or xorijiy tajribalar bilan uzviylik.

Mazkur majmua ilg'or xorijiy tajribalarni keng o'rganish, umumlashtirish va undan ta'lim va tadqiqotlar jarayonida samarali foydalanish mahsulidir.

Belgilangan vazifalarni amalga oshirish maqsadida ta'lim va tadqiqotlarning mazkur axborot-resurs manbaini ishlab chiqishda Meriland Universiteti, Arkanzas Universiteti, Montana davlat universiteti, Oxoyo davlat universiteti, Oksford Universiteti, Bat Universiteti va London Metropolitan Universiteti (Buyuk Britaniya), Bremerxafen Universiteti (Germaniya), Vaseda Universiteti (Yaponiya), Kemyong Universiteti (Koreya Respublikasi), SHanxay Universiteti (XXR) va boshqa yetakchi xorijiy universitetlar boy ijobiy tajribasidan samarali foydalanildi.

Majmuani takomillashtirish masalalari.

Elektron o'quv-uslubiy majmua o'quv yili mobaynida xalqaro va milliy iqtisodiyot tizimidagi o'zgarishlar va tendentsiyalar, yangi qabul qilingan qonunlar, ularga kriritilgan o'zgartirishlar, farmonlar va qarorlarni, xorijda va respublikada chop etilgan yangi o'quv va ilmiy adabiyotlarni, fan-texnika va texnologiya borasida erishilgan yangi yutuqlarni hisobga olgan holda muntazam takomillashtirilib boriladi.

“**Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti**” fani o'z ichiga quyidagi vazifalarni oladi:

- *birinchidan,* agrosanoat majmuasining tarkibini va uni takomillashtirishni o'rganish;

- *ikkinchidan,* majmua tarmoqlarida ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish;

- *uchinchidan,* ishlab chiqaruvchilar o'rtasida samarali hamkorlik, integratsiya va kooperatsiyani ta'minlashning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish;

- *to'rtinchidan,* agrosanoat majmuasi mahsulotlari bozor kon'yunkturasini tahlil qilish yo'llarini va usullarini bilish;

- ***beshinchidan***, turli iqtisodiy matematik modellar yordamida agrosanoat majmuasi tarmoqlari natijalarini tahlil qilish va istiqbollashni amalga oshirish yo'llarini aniqlash;

- ***oltinchidan***, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va majmuaning eksport salohiyatini oshirish yo'llarini belgilashni o'rganish;

- ***yettinchidan***, agrosanoat majmuasi sub'ektlarining bozor strategiyasini tanlash bo'yicha turli holatlarni tahlil qilish va qarorlar qabul qilishni o'rganadi.

- ***sakkizinchidan***, agrosanoat majmuasini barqaror va jadal rivojlanish tendantsiyalarini aniqlash.

SHuningdek, "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fani boshqa iqtisodiy fanlarni chuqur o'rganishda zarur bo'lgan ilmiy xulosalar, usullar asosida ijobiy manbalardan biri sanaladi va o'z navbatida boshqa iqtisodiy fanlardan o'z predmetini o'rganishga yordam ko'rsatadigan ilmiy natijalardan foydalanadi.

FANNING ME'YORIY-USLUBIY TA'MINOTI

O'QUV DASTURI

KIRISH

Mamlakatimiz agrosanoat majmuasida bozor munosabatlarini shakllantirish, majmua tarmoqlarida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, modernizatsiyalash, majmuani diversifikatsiya qilish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan bog'liq masalalarning nazariy va amaliy tomonlarini o'rganishda "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fani muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning malakat iqtisodiyotini rivojlantirishga bag'ishlangan asar va ma'ruzalarida keltirilgan ma'lumotlar, asosiy tushuncha va qarashlar, ustuvor yo'nalishlar va xulosalari asosida talabalarga maskur fan doirasida mamlakatda olib borilayotgan agrar, iqtisodiy islohotlarning mazmunini puxta o'zlashtirishlarini ta'minlash fanning oldida turgan asosiy vazifalardan biridir.

Ushbu fanning yutuq va xulosalaridan mamlakat agrosanoat majmuasini barqaror va jadal rivojlantirishning qisqa va uzoq muddatlarga belgilangan dasturlarini ishlab chiqishda keng foydalaniladi. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida agrosanoat majmuasining ulushi yuqori ekanligi fanning ahamiyatini, o'rganish zaruratini yanada oshiradi.

Fanning maqsadi va vazifalari

Fanni o'qitishdan maqsad – talabalarda bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakat agrosanoat majmuasi iqtisodiyotining nazariy va amaliy masalalari to'g'risida talab qilinadigan bilim, ko'nikma va malaka shakllantirishdir.

Fanning vazifalari - talabalarni agrosanoat majmuasining mohiyati va uning tarkibi bilan tanishtirish; majmua tarmoqlarini rivojlantirish uchun zurrur bilimlar bilan qurollantirish; ularda agrosanoat majmuasi tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish va ularni barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun zurrur zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish; davlatimizning agrar iqtisodiy siyosati va uning o'ziga xos xususiyatlarini; mamlakat agrosanoat majmuasini istiqbolga rivojlantirish yo'nalishlarini belgilashda zurrur qarorlar qabul qilish; iqtisodiy qonunlarning agrosanoat majmuasida amal qilish xususiyatlarini o'rgatishdan iboratdir.

Fan bo'yicha talabanning bilimiga, ko'nikma va malakasiga qo'yiladigan talablar

"Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida bakalavr:

- mamlakat agrosanoat majmuasining mohiyati, uning ahamiyati, iqtisodiyotdagi o'rni va tarkibi;
- majmuaga kirivchi tarmoq va sohalar o'rtasidagi integratsion va kooperatsion aloqalar;
- majmuani istiqbolga barqaror va jadal rivojlantirish strategiyasini belgilash;
- majmua rivojini prognozlash va iqtisodiy tahlilining nazariy va uslubiy asoslari;
- majmua ishlab chiqarish resrslaridan samarali foydalanishning yo'llari **haqida tasavvurga ega bo'lishi**;
- majmua samaradorligini oshirish va takomillashtirish uslubiyotlarini;

- mamlakat va mintaqaviy agrosanoat majmuasida ishlab chiqarishni joylashtirish, ixtisoslashtirishning asoslarini;
- majmua mahsulot va xizmatlariga baholarning shakllanishi va iste'molchilarga servis xizmat ko'rsatish strategiyalarini;
- majmuaning raqobatbardoshligini ta'minlashning usul va yo'llarini **bilishi va ulardan foydalana olishi**;
- boshqaruvning zamonaviy kontseptsiyasi asosida majmuani boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish;
- iqtisodiy tahlil qilish usullarini qo'llay olish;
- bozor va raqobat muhitini tadqiq etish;
- majmua faoliyatini istiqbolga prognozlash usullaridan foydalanish **ko'nikmalarga ega bo'lishi**;
- majmuani rivojlantirishni prognozlash va iqtisodiy tahlil qilish usullarini qo'llay olish;
- agrar sohaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish usullarini;
- ishlab chiqarishda mavsumiylik, tabiiy xavflarni hisobga olish;
- mavjud real raqobat muhitini tahlil qilish, raqobatbardoshlikni oshirish usul va yo'llarini tanlash;
- iqtisodiy tahlil natijalaridan foydalanish **malakalariga ega bo'lishi kerak**.

Fanning o'quv rejasidagi boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqligi va uslubiy jihatdan uzviyligi

“Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fani “Iqtisodiyot” (sanoat), ta'lim yo'nalishida va “Iqtisodiyot” (makroiqtisodiyot) ta'lim yo'nalishida ixtisoslik fani sifatida 7- semestrda o'qitiladi.

Bu dasturni amalda bajarish uchun talabalar “Iqtisodiy nazariya”, “Mikroiqtisodiyot”, “Makroiqtisodiyot”, “Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti”, “Statistika”, “Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika”, “Iqtisodiy matematik usullar va modellar”, “Iqtisodiy tahlil va audit”, “Marketing”, “Mintaqaviy iqtisodiyot” hamda “Menejment” fanlaridan yetarlicha ma'lumotga ega bo'lishlari lozim.

Fanning ishlab chiqarishdagi o'rni

Agrosanoat majmuasi iqtisodiyotini o'rganish qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hamda sotish muammolarini kompleks, tizimli yechish uslublarini, bozorda vujudga keladigan o'zgarishlarga tezda moslashish, iste'molchilarga tabaqali yondashish, raqobatbardosh yangi tovarlarni vujudga keltirish va ularni ishlab chiqarishni tashkil etish, agrosanoat majmuasiga kiruvchi tarmoqlarning faoliyatini oxirgi mahsulotga qaratishning samarali yo'llarini topish imkonini beradi.

Fanni o'qitishdagi zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar

Talabalarning “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fanini o'zlashtirishlari uchun o'qitish jarayoniga yangi informatsion-pedagogik, interaktiv texnologiyalarni tatbiq etish, ta'limda ilg'or va zamonaviy usullaridan foydalaniladi.

ASOSIY QISM

Fan bo'yicha ma'ruza mavzulari va ularning mazmuni

1-Modul. "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining predmeti, vazifalari va o'rganish usullari

"Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining predmeti. Agrosanoat majmuasida iqtisodiy qonunlarni amal qilishining o'ziga xos xususiyatlari. "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining ahamiyati. Xorijiy davlatlar agrosanoat majmuasining holati va mavjud ilg'or tajribalar. Fanning tarkibi. "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining boshqa iqtisodiy fanlar bilan aloqalari. "Iqtisodiy nazariya" fani "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining nazariy asosi. Fanning vazifalari. "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining predmetini o'rganish usullari. Iqtisodiy tahlil. Iqtisodiy tajriba. Qiyosiy tahlil. Statistik. Induktsiya va deduktsiya. Tarixiy dialektika. Monografik tahlil. Taqqoslash usuli. Iqtisodiy matematik va boshqa usullar.

Davlat ijtimoiy-iqtisodiy maqsadli dasturlarini hayotga tadbiiq etish – muhim ustivor yo'nalish.

2-Modul. Agrosanoat majmuasining mohiyati va tarkibi

Agrosanoat integratsiyasi. Agrosanoat majmuasi tushunchasi, uning mohiyati. Agrosanoat majmuasining tarkibi (tuzilmasi). Ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi tarmoqlar agrosanoat majmuasining birinchi sohasi. Qishloq xo'jaligi agrosanoat majmuasining markaziy bo'g'ini. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, dastlabki va chuqur qayta ishlovchi hamda tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi soha. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasi. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida agrosanoat majmuasining infratuzilmasini rivojlantirish yo'llari. Agrosanoat majmuasining mamlakat iqtisodiyotida tutgan o'rni va ahamiyati. Agrosanoat majmuasini rivojlantirishning asosiy maqsadli muammolari. Agrosanoat majmuasi tarmoqlarini mutanosib rivojlantirish masalalari.

3-Modul. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi soha

Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi sohaning tarkibi. Qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat va yengil sanoat mashinasozligi. Mineral o'g'it va agrosanoat majmuasida ishlatiladigan kimyoviy vositalar ishlab chiqarish. CHorva mollari uchun omuxta yem ishlab chiqaruvchi soha. Mikrobiologiya sanoati. Agrosanoat majmuasi uchun maxsus transport vositalari ishlab chiqarish. Irrigatsiya va melioratsiya inshootlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqarish. Agrosanoat majmuasining birinchi sohasining iqtisodiyotda tutgan o'rni va ahamiyati. Soha mahsulotlariga va ularning sifatiga bo'lgan talab. Sohaning asosiy vazifalari. Agrosanoat majmuasi birinchi sohasi tarmoq va korxonalar iqtisodiyotining hozirgi holati. Birinchi sohaga kiruvchi tarmoqlar iqtisodiyotining samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularni hisoblash usullari. Mehnat unumdorligi. Ishlab chiqarish xarajatlar. Mahsulot va xizmatlar tannarxi. Rentabellik darajasi. Mavjud ishlab chiqarish potentsialidan foydalanish darajasi. Sohani rivojlantirishning zarurati. Sohani rivojlantirish borasida O'zbekiston Respublikasining siyosati.

4-Modul. Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jalik mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasi

Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jalik mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasining tarkibi. Oziq-ovqat sanoati. Donni qayta ishlovchi korxonalar. Paxta, pilla, kanop, teri va junni qayta ishlovchi korxonalar. Yengil sanoat va uni rivojlanishi. Agrosanoat majmuasining oxirgi, tayyor mahsulotlarini iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasi. Supermarketlar, oziq-ovqat do'konlari, oziq-ovqat savdo ko'rgazmalari (yarmarkalari), agrobirjalar. Dehqon bozorlari va ularning ahamiyati, o'rni. Dehqon bozorlarini rivojlantirish yo'nalishlari. Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jalik mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasining iqtisodiyotda tutgan o'rni va ahamiyati. Sohaning qishloq xo'jaligiga qo'yadigan talablari. Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jalik mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasining hozirgi holati. Sohaga kiruvchi tarmoqlar va korxonalar iqtisodiyotining samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularni hisoblash usullari. Mehnat unumdorligi. Mahsulot va xizmatlar tannarxi. Rentabellik darajasi. Mavjud ishlab chiqarish potentsialidan foydalanish darajasi. Agrosanoat majmuasining uchinchi sohasini rivojlantirish yo'nalishlari.

5-Modul. Agrosanoat majmuasining infratuzilmasi

Infratuzilma tushunchasi, uning mohiyati. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasining ahamiyati va iqtisodiyotdagi o'rni. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasining tarkibi. Transport, yo'llar, omborxonalar, muzxonalar, texnikalarni ta'mir etuvchi, qurilish bilan shug'ullanuvchi, mineral o'g'it, kimyoviy vositalar, texnikalar, yoqilg'i-moylash materiallari va boshqalar bilan ta'minlovchi korxonalar va tashkilotlar. Elektr energiyasi, suv va gaz ta'minoti. Aloqa, urug'chilik va zooveterinariya xizmatlari. Qishloq joylarda ta'lim, sog'liqni saqlash tizimlari, aholiga madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish sohalari. Aholining sog'ligini tiklashga xizmat qiluvchi tizimlar. Aholida jismoniy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi tizim va ularni rivojlantirish. Aholini kundalik axborot bilan ta'minlovchi xizmatlar va ularni rivojlantirish.

Agrosanoat majmuasi infratuzilmasini tashkil etishga bo'lgan talablar va ularni joylashtirish tamoyillari. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularni hisoblash usullari. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasini rivojlantirish borasida davlatning olib borayotgan siyosati. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.

6-Modul. Oziq-ovqat muammosi va uni yaxshilash yo'nalishlari

Oziq-ovqat muammosining mohiyati. Resurslar cheklanganligi sharoitida oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirish. Rivojlangan mamlakatlarda oziq-ovqat masalasi. Rivojlanayotgan davlatlarda oziq-ovqat masalasi. Dehqonchilik, chorvachilik, mikrobiologiya sanoati, suvda oziq-ovqat ishlab chiqarishni rivojlantirish masalalari. O'zbekiston Respublikasida oziq-

ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish va uni samaradorligini oshirish yo'llari. Davlat dasturlari amal qilish davrida oziq-ovqat masalasini yanada yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar.

Prezident I.A.Karimovning "Oziq-ovqat dasturi: mamlakat taraqqiyoti, iqtisodiyot barqarorligi va farovonlikning mustahkam asosi" nomli asarlarida mamlakat oziq-ovqat majmuasini rivojlantirishga qaratilgan vazifalar.

7-Modul. Qishloq xo'jaligi – agrosanoat majmuasining asosiy bo'g'ini

Qishloq xo'jaligi – agrosanoat majmuasining asosiy bo'g'ini va uning o'ziga xos xususiyatlari. Qishloq xo'jaligining iqtisodiyotda tutgan o'rni va ahamiyati. Qishloq xo'jaligining tarkibi. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining ixtisoslashishi va uning joylashishi. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligining hozirgi holati, uni rivojlantirish yo'nalishlari. Qishloq xo'jaligining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi va ularni hisoblash usullari.

Agrofirmalarning qishloq xo'jaligida tutgan turgan o'rni, ahamiyati va ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari. Agrofirmalarning hozirgi holati va ularni rivojlantirish yo'nalishlari. Fermer xo'jaliklari va ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari. Fermer xo'jaliklarining qishloq xo'jaligida tutgan o'rni, ahamiyati. Fermer xo'jaliklarining hozirgi holati. Fermer xo'jaliklarining ishlab chiqarish potentsiali (resurslari), ulardan foydalanishning darajasi va samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularni aniqlash usullari. Fermer xo'jaliklarini rivojlantirish yo'nalishlari.

Dehqon xo'jaliklari va ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari. Dehqon xo'jaliklarining respublika qishloq xo'jaligida tutgan o'rni. Dehqon xo'jaliklarining ishlab chiqarish omillari va ulardan samarali foydalanish yo'llari. Dehqon xo'jaliklarini rivojlantirish borasida davlat siyosati. Dehqon xo'jaliklarini rivojlantirish yo'nalishlari.

Qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirish O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy siyosatining ustivor yo'nalishlaridan biri sifatida.

8-Modul. Agrosanoat majmuasining yer fondi va undan foydalanish

Qishloq xo'jaligida yerning asosiy ishlab chiqarish vositasi ekanligi. Qishloq xo'jaligida yerning asosiy ishlab chiqarish vositasi sifatida o'ziga xos xususiyatlari. Yer va suv fondining cheklanganligi va uning bir kishiga to'g'ri keladigan miqdorining tobora kamayib borishi. Yer sifati. Unumdorlikka ta'sir etuvchi omillar va uning pasayib borishga moyilligi. Yer rentasi. Yer bahosi va uni aniqlash usullari. O'zbekiston Respublikasi yer fondi va uning klassifikatsiyasi. Yer fondining foydalanuvchilar o'rtasida taqsimlanishi. Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar va ularning tarkibi. Ijobiy va salbiy yer transformatsiyasi. Qishloq xo'jaligida yerdan foydalanish darajasini va samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi. Ularni aniqlash usullari. Qishloq xo'jaligida yerdan foydalanishning darajasi va samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar. Yerdan foydalanishning darajasini va samaradorligini oshirish yo'llari. O'zbekiston Respublikasida yerdan foydalanishni yaxshilashga qaratilgan huquqiy asoslar. Yer ijarasi. Yer islohotlari. Yer munosabatlarini takomillashtirish. Respublika qishloq xo'jaligida suvdan foydalanish. Davlat dasturlarida agrosanoat majmuasi yer va suv fondidan foydalanishni samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari.

9-Modul. Agrosanoat majmuasida mehnat resurslari va ulardan foydalanish

Mehnat tushunchasi, uning mohiyati. Mehnat resurslari tushunchasi. Agrosanoat majmuasida mehnat resurslari. Ularning tarkibi va sifati. Agrosanoat majmuasida mehnat resurslaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari. Mehnatning mavsumiyligi. Agrosanoat majmuasida mehnat resurslaridan foydalanish darajasi va samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi. Ularni hisoblash usullari. Mehnat unumdorligi tushunchasi, uning mohiyati va ahamiyati. Agrosanoat majmuasida mehnat unumdorligining hozirgi darajasi. Mehnat unumdorligi darajasiga ta'sir etuvchi omillar. Kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimi. Davlat dasturlarini amal qilish davrida ASMDa mehnat munosabatlarini takomillashtirish.

10-Modul. Agrosanoat majmuasining moddiy – texnika resurslari

Agrosanoat majmuasining moddiy-texnika bazasi tushunchasi, uning mohiyati va ahamiyati. Agrosanoat majmuasining moddiy-texnika bazasini tarkibi. Asosiy fondlar tushunchasi, iqtisodiy mohiyati va ularning tarkibi. Asosiy fondlarni baholash turlari va ularni aniqlash usullari. Asosiy fondlardan foydalanish darajasi va samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar. Ularni aniqlash usullari. Agrosanoat majmuasida asosiy fondlarning jismonan va ma'naviy eskirishi. Amortizatsiya fondi va uni hisoblash usullari. Amortizatsiya fondidan foydalanish. Asosiy fondlarni yangilash va ko'paytirish manbalari. Asosiy fondlarning samaradorligini oshirish yo'nalishlari. Aylanma mablag'lar tushunchasi, ahamiyati va tarkibi. Aylanma fondlar va ularning samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar. Aylanma mablag'larning manbalari. Aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari. ASMni moddiy-texnika bazasini rivojlantirish yo'nalishlari.

11-Modul. Agrosanoat majmuasida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxi

Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi. Tannarx tushunchasi, uning mohiyati. Agrosanoat majmuasida tannarxning turlari. Agrosanoat majmuasini mahsulotlari tannarxini hisoblash usullari. Agrosanoat majmuasida tannarx kalkulyatsiyasi. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari mahsulotlari tannarxi dinamikasi. Mahsulot tannarxiga ta'sir etuvchi omillar. Agrosanoat majmuasi mahsulotlari tannarxini pasaytirish yo'llari.

12-Modul. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari mahsulotlari narxlari

Narx tushunchasi va uning mohiyati. Iqtisodiy asoslangan narxlar. Talab va taklif qonuni. Narxning funktsiyalari. Narxning vazifalari. Agrosanoat majmuasida narxlar tizimi. Agrosanoat majmuasini mahsulotlarini xarid qilish narxlari. SHartnoma narxlar. Ichki xo'jalik narxlar. Ulgurji narxlar. CHakana narxlar. Komission narxlar. Kim oshdi savdo narxlari. Dehqon bozori narxlari. Tarmoqlararo ayriboshlash mutanosibligini ta'minlashning ob'ektiv zarurlari. Agrosanoat majmuasi tarmoqlarining mahsulotlari va xizmatlari narxlariga ta'sir qiluvchi omillar. Mamlakat agrosanoat majmuasida narx siyosatini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.

Davlat dasturlari amal qilish munosabati bilan ASM mahsulotlariga narx tizimini takomillashtirish yo'nalishlari.

13-Modul. Agrosanoat majmuasida fan-texnika taraqqiyoti va intensivlashtirish

Fan-texnika taraqqiyotining mohiyati va ahamiyati. Agrosanoat majmuasi fan-texnika taraqqiyotining asosiy yo'nalishlari. Ishlab chiqarishni rivojlantirishning ekstensiv va intensiv yo'llari. Ximiyalashtirish, ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish, elektrlashtirish. Agrosanoat majmuasida fan-texnika taraqqiyotining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini aniqlovchi ko'rsatkichlar va ularni hisoblash usullari. Ekstensiv rivojlanish yo'lining tushunchasi, uning mohiyati. Ekstensiv rivojlanish yo'lining cheklangan imkoniyatga ega ekanligi. Ishlab chiqarishni intensiv rivojlanish yo'lining tushunchasi, mohiyati. Intensivlashtirishning iqtisodiy mohiyati. Ishlab chiqarishni intensiv rivojlantirishning ob'ektiv zarurlari. Agrosanoat majmuasining tarmoqlari mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojning, talabning oshib borishi. Agrosanoat majmuasida intensivlashtirishning darajasi va samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi. Ularni hisoblash usullari.

14-Modul. Agrosanoat majmuasi marketingi va uni samaradorligi

Marketing tushunchasi, uning mohiyati. Agrosanoat majmuasi marketingi. Uni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari, tamoyillari. Agrosanoat majmuasi marketingi funktsiyalari. Marketing jarayonlari. Agrosanoat majmuasi sub'ektlari marketing strategiyasini ishlab chiqish. Agrosanoat majmuasi marketing samaradorligi. Marketingning texnik samaradorligi. Marketingning baho samaradorligi. Bozor tarkibini tahlili. Marketing xarajatlari. Bozor marjasi. Fyuchers bozori. Fyuchers shartnomalari. Markazlashmagan bozorlar. Arbitraj. Marketingni boshqarish. Davlat dasturlari amal qilish davrida sohada marketing xizmatlarini rivojlantirish yo'llari.

15-Modul. Agrosanoat majmuasini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash

Davlatning iqtisodiy funktsiyalari. Agrosanoat majmuasini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlab turushning zarurati, mohiyati, tamoyillari, maqsadlari. Oziq-ovqat xavfsizligi. Davlatning qishloq xo'jaligini tartibga solish va qo'llab-quvvatlashdagi asosiy vazifalari, ularni amalga oshirish shakllari va usullari. Mamlakat eksport salohiyatini oshirish. Proteksionizm. Eksport va import kvotalari. Bojxona ta'riflari. Iqtisodiy sub'ektlarning (korxonalarining) daromadchanligini oshirishga qaratilgan tadbirlar. Agrosanoat majmuasi mahsulotlarini sotishdan tushadigan tushumlarni ko'paytirish choralari. Ishlab chiqarish kvotalari. Agrosanoat majmuasi mahsulotlarini davlat tomonidan xarid qilish. To'g'ridan-to'g'ri baho orqali beriladigan subsidiyalar. Tashqi savdoni tartibga olish choralari. Eksport subsidiyalari. Iste'mol subsidiyalari. Agrosanoat majmuasida xarajatlarni tejashga qaratilgan chora-tadbirlar. Sohani boshqarish va ishlab chiqarish tarkibini o'zgartirish siyosati. Davlatning agrar sohadagi soliq siyoti. Iqtisodiy dastaklar (kreditlar, soliqlar tizimi, narxlar) va ulardan foydalanish. O'zbekiston Respublikasining agrar siyosati va uni rivojlantirish yo'nalishlari.

16-Modul. Agrosanoat majmuasining moliya-kredit tizimi

Agrosanoat majmuasi moliya–kredit tizimining mohiyati va xususiyatlari. Agrosanoat majmuasini kreditlash usullari, shakllari va ularning manbalari. Kredit kooperatsiyalari (ittifoqlari). Kredit muddatlari. Qisqa muddatli kreditlar. Uzoq muddatli kreditlari. Ipoteka krediti. Tovar krediti. Iste'mol krediti. Ishonch shartnomalari. Ijara munosabatlari. Ishlarni bajarishga buyurtmalar. Ssuda foizi. Moliyaviy lizing. Agrosanoat majmuasida ishlab chiqarishni moliyalashtirishning boshqa manbalari va ulardan samarali foydalanish.

17-Modul. Yevropa Hamjamiyatining yagona agrar siyosati

Evropa Hamjamiyati davlatlarining yagona agrar siyosat (EHYaAS) yurgizishining zarurati. Uni vujudga kelishining qisqacha tarixi. Yevropa hamjamiyati davlatlarining yagona agrar siyosat yuritishining ahamiyati. Yevropa hamjamiyati yagona agrar siyosatida qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxlarini va mahsulot ishlab chiqaruvchilar daromadlarini yetarli bo'lishini qo'llab-quvvatlash mexanizmi. Maqsadli narxlar. Interventsion narxlar. Ostona narxlari. O'zgaruvchan import tarifi va eksport subsidiyasi. Eksportni rag'batlantirish mexanizmi. YeHYaASning «yashil pullari». YeHYaASning boshqa dasturlari. YeHYaASning umumiy tashkilotlari (boshqarish, tartibga olish organlari). Yevropa parlamenti. Yevropa Kengashi. Yevropa Komissiyasi. Auditorlar palatasi. Adliya palatasi. YeHYaASdagi islohotlar. Marshal, Mansxolt va Mak-SHerri rejalar.

O'zbekiston Respublikasi agrosanoat majmuasini xalqaro aloqalarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.

18-Modul. Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligi

Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish resurslari. Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligi mahsulotlari tarkibi va ularni yetishtirish miqdori. Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish tashkil etish shakllari. Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligini tartibga solish va tarmoqni qo'llab-quvvatlash tartiblari. Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligining tashqi iqtisodiy aloqalari va ularni rivojlanishi.

19-Modul. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligi

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish resurslari. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligi mahsulotlari tarkibi va ularni yetishtirish miqdori. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlarida qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish tashkil etishning asosiy shakllari. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlarida qishloq xo'jaligini tartibga solish va tarmoqni qo'llab-quvvatlash tartiblari. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar.

Amaliy mashg'ulotlarning taxminiy ro'yxati

1. «Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti» fanining predmeti, vazifalari va o'rganish usullari.
2. Agrosanoat majmuasining mohiyati va tarkibi.

3. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi soha.
4. Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasi.
5. Agrosanoat majmuasining infratuzilmasi.
6. Oziq-ovqat muammosi va uni yaxshilash yo'nalishlari.
7. Qishloq xo'jaligi – agrosanoat majmuasining asosiy bo'g'ini.
8. Agrosanoat majmuasining yer fondi va undan foydalanish.
9. Agrosanoat majmuasida mehnat resurslari va ulardan foydalanish.
10. Agrosanoat majmuasining moddiy-texnika resurslari.
11. Agrosanoat majmuasida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxi.
12. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari mahsulotlari narxlari.
13. Agrosanoat majmuasida fan-texnika taraqqiyoti va intensivlashtirish.
14. Agrosanoat majmuasi marketingi tushunchasi, uning mohiyati, samaradorligi
15. Agrosanoat majmuasini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash.
16. Agrosanoat majmuasida moliya - kredit tizimining amal qilish mexanizmi.
17. Evropa Hamjamiyatining yagona agrar siyosati.
18. Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligi.
19. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligi.

Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha kafedra professor-o'qituvchilari tomonidan ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Unda talabalar asosiy ma'ruza mavzulari bo'yicha olgan bilim va ko'nikmalarini Amaliy masalalar yechish orqali yana boyitadilar. SHuningdek, darslik va o'quv qo'llanmalar asosida talabalar bilimlarini mustahkamlashga erishish, tarqatma materiallardan foydalanish, ilmiy maqolalar va tezislarni chop etish orqali talabalar bilimini oshirish, masalalar yechish, mavzular bo'yicha ko'rgazmaliqurollar tayyorlash va boshqalar tavsiya etiladi.

Mustaqil ishni tashkil etishning shakli va mazmuni

Talaba mustaqil ishining asosiy maqsadi - o'qituvchining rahbarligi va nazoratida muayyan o'quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun bilim va ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishdir. Talaba mustaqil ishini tashkil etishda quyidagi shakllardan foydalanadi:

- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish;
- tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha fan bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- talabaning o'quv, ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularni chuqur o'rganish;
- faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari;
- berilgan mavzular bo'yicha axborot (referat, taqdimot) tayyorlash;
- ilmiy maqola, tezislar, turli ilmiy anjumanlarga ma'ruza tayyorlash.

Tavsiya etilayotgan mustaqil ishlarning mavzulari

1. "Oziq-ovqat dasturi: mamlakat taraqqiyoti, iqtisodiyot barqarorligi va farovonlikning mustahkam asosi:" 2014 yil 6 mayda Toshkent shahrida bo'lib o'tgan "O'zbekistonda oziq-ovqat dasturini amalga oshirishning muhim xaxiralari" mavzuidagi xalqaro konferentsiyaning ochilish marosimida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

I.Karmovning so'zlagan nutqidan kelib chiqadigan vazifalar.

2. Agrosanoat majmuasi tarmoqlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari.

3. Qishloq xo'jaligida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning yo'nalishlari va istiqbollari.

4. Agrosanoat majmuasi tarmoqlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash.

5. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni joylashtirish va ixtisoslashtirish.

6. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari iqtisodiy samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar tahlili.

7. Qishloq xo'jaligini barqaror va jadal rivojlantirish yo'nalishlari.

8. O'zbekiston Respublikasi agrar siyosati va uning asosiy yunalishlari.

9. O'zbekiston Respublikasi agrosanoat majmuasi tarmoqlarini rivojlantirish masalalari.

10. O'zbekiston Respublikasida oziq-ovqat mahsulotlari bozorini rivojlantirish masalalari.

11. Qishloq xo'jaligini innovatsion rivojlantirish.

12. Agrosanoat majmuasida investitsiyalar va ulardan samarali foydalanish.

13. Qishloq xo'jaligida fermer xo'jaliklarini hajmini muqobillashtirish natijalari tahlili va istiqbollari.

14. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligining infratuzilmasini rivojlantirish masalalari.

15. Qishloq xo'jaligida mahsulotlarni tayyorlash, saqlash, qayta ishlash va sotish tizimini rivojlantirish yo'nalishlari.

Dasturning axborot-uslubiy ta'minoti

Mazkur fanni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy ilg'or interfaol usullaridan, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining prezentatsiya (taqdimot), multimedia va elektron-didaktik texnologiyalardan foydalaniladi. Amaliy mashg'ulotlarda aqliy hujum, klaster, blits-so'rov, guruh bilan ishlash, insert, taqdimot, swot tahlil, vinni diagramasi kabi usul va texnikalardan keng foydalaniladi.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar

1. Hakimov R. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.

2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: "Fan va texnologiya", 2015, - 400 bet.

3. Xusanov R.X. Agrosanoat kompleksi iqtisodiyoti: (to'ldirilgan ikkinchi nashri. O'quv qo'll.).-T.: Quvasoy, 2003.-771 b.

Qo'shimcha adabiyotlar

4. O'zbekiston Respublikasi "Er kodeksi", O'zbekiston Respublikasi «Er kodeksi» va qishloq xo'jaligiga oid qonunlari, Toshkent, «Adolat», 1999.

5. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi 2004 yil 26 avgustdagi «Fermer xo'jaligi to'g'risida»gi Qonuni, «Xalq so'zi» gazetasi, 2004 yil 15 oktyabr

6. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «Xalq so'zi», 1998 yil, 6 iyun.

7. O'zbekiston Respublikasining «Suv va suvdan foydalanish to'g'risida»gi qonuni. Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirishga doir qonun va me'yoriy hujjatlar to'plami. 1-qism, Toshkent, «SHarq», 1998.

8. O'zbekiston Respublikasining «Mehnat Kodeksi». Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirishga doir qonun va me'yoriy hujjatlar to'plami. 2-qism., Toshkent, «SHarq», 1998.

9. O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 28 avgustdagi «Davlat Yer Kadastri to'g'risida»gi Qonuni, «O'zbekiston Respublikasining Yer Kodeksi va qishloq xo'jaligiga oid qonun hujjatlari», T.: «Adolat», 1999 y.

10. 2015-2019 yillarda ishlab chiqarishni tarkibiy o'zgartirish, modernizatsiyalash va diversifikatsiyalashni ta'minlash chora-tadbirlari dasturi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni PF-4707., 04.03.2015 y.

Internet saytlari

1. www.ecfak.timacad.ru
2. www.Lex.uz
3. www.ziyonet.uz
4. www.gov.uz
5. www.agro.uz
6. www.mineconomy.uz
7. www.stat.uz

O'QUV KURSI PROSPEKTI

Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti

(2021/2022 o'quv yili)

O'quv kursining to'liq nomi:	Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti		
Kursning qisqacha nomi:	ASM iqtisodiyoti	Kod: ASM	
Kafedra:	Menejment		
O'quv kursining statusi	Asosiy o'quv kursi (ixtisoslik fani)		
Dastlabki tayyorgarlik:	Kurs "Iqtisodiyot nazariyasi", "Makroiqtisodiyot", "Mikroiqtisodiyot", "Mintaqaviy iqtisodiyot", "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" "Statistika" "Iqtisodiy tahlil va audit", "Marketing" hamda "Menejment" fanlaridan o'zlashtirilgan bilimlarga asoslanadi.		
Kursning predmeti va mazmuni: Kursning predmeti – ob'ektiv iqtisodiy qonun va qonuniyatlarning majmua tarmoqlarida amal qilishining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishdir. Fan o'z predmetini o'rganishda agrosanoat majmuasi tarmoqlarining rivojlanish dinamikasini alohida-alohida emas balki bir-biriga bog'liq holda o'rganadi.			
Kursni o'qitishning maqsadi va vazifalari: Fanni o'qitishdan maqsad – talabalarda mamlakat agrosanoat majmuasi iqtisodiyotining nazariy va amaliy masalalari to'g'risida talab qilinadigan bilim, ko'nikma va malaka shakllantirishdir. Fanning vazifalari - talabalarni agrosanoat majmuasining mohiyati va uning tarkibi bilan tanishtirish; ularni majmua tarmoqlarini rivojlantirish uchun zurr bilimlar bilan qurollantirish; ularda agrosanoat majmuasi tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish va barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun zarur zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish; davlatning agrar iqtisodiy siyosati va uning o'ziga xos xususiyatlarini; mamlakat agrosanoat majmuasini istiqbolga rivojlantirish yo'nalishlarini belgilashda qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishdan; iqtisodiy qonunlarning agrosanoat majmuasida amal qilish xususiyatlarini o'rgatishdan iboratdir. "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida bakalavr: <ul style="list-style-type: none">- mamlakat agrosanoat majmuasining mohiyati, uning ahamiyati va tarkibi;- majmuani istiqbolga barqaror rivojlantirish strategiyasi;- majmua rivojini prognozlash va iqtisodiy tahlilining nazariy va uslubiy asoslari;- majmua ishlab chiqarish resrslaridan samarali foydalanishning yo'llari haqida tasavvurga ega bo'lishi;<ul style="list-style-type: none">- majmua samaradorligini oshirish va takomillashtirish uslubiyotlarini;- mamlakat va mintaqaviy agrosanoat majmuasida ishlab chiqarishni joylashtirish, ixtisoslashtirishning asoslarini;- majmua mahsulot va xizmatlariga baholarning shakllanishi va iste'molchilarga servis xizmat ko'rsatish strategiyalarini;- majmuaning raqobatbardoshigini ta'minlashning usul va yo'llarini bilishi va ulardan foydalana olishi;<ul style="list-style-type: none">- boshqaruvning zamonaviy kontseptsiyasi asosida majmuani boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish;- iqtisodiy tahlil qilish usullarini qo'llay olish;			

- majmuada bozor va raqobat muhitini tadqiq etish;
- majmua faoliyatini istiqbolga prognozlash usullaridan foydalanish *ko'nikmalarga ega bo'lishi*;
- majmuani rivojlantirishni prognozlash va iqtisodiy tahlil qilish usullarini qo'llay olish;
- agrar sohaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish usullarini;
- ishlab chiqarishda mavsumiylik, tabiiy xavflarni hisobga olish;
- mavjud real raqobat muhitini tahlil qilish, raqobatbordoshlikni oshirish usul va yo'llarini tanlash;
- iqtisodiy tahlil natijalaridan foydalanish *malakalariga ega bo'lishi kerak*.

Kursning tematik tarkibi va mazmuni

№	Mavzular	Ma'ruza	Amaliy (seminar)	Mustaqil ish
1.	“Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fanining predmeti, vazifalari va o'rganish usullari	2	2	2
2.	Agrosanoat majmuasi mohiyat va tarkibi	2	2	4
3.	Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi soha	2	2	4
4.	Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jalik mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasi	2	2	6
5.	Agrosanoat majmuasining infratuzilmasi	2	2	6
6.	Oziq-ovqat muammosi va uni yaxshilash yo'nalishlari	2	2	4
7.	Qishloq xo'jaligi - agrosanoat majmuasining asosiy bo'g'ini	2	2	4
8.	Agrosanoat majmuasi yer fondi va undan foydalanish	2	2	3
9.	Agrosanoat majmuasining mehnat resurslari va ulardan foydalanish	2	2	3
10.	Agrosanoat majmuasining moddiy-texnika resurslari	2	2	3
11.	Agrosanoat majmuasi tarmoqlarida ishlab chiqarish harajatlari va mahsulot tannarxi	2	2	4
12.	Agrosanoat tarmoqlari mahsulotlari narxlari	2	2	4
13.	Agrosanoat majmuasida fan -texnika taraqqiyoti va intensivlashtirish	2	2	4

14.	Agrosanoat majmuasi marketingi va uni samaradorligi	2	2	6
15.	Agrosanoat majmuasini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash	2	2	6
16.	Agrosanoat majmuasida moliya-kredit tizimining amal qilish mexanizmi	2	2	4
17.	Evropa hamjamiyatining yagona agrar siyosati	2	2	4
18.	Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligi	2	2	3
19.	Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligi	2	2	3
Jami		38	38	77

1-Modul. "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining predmeti, vazifalari va o'rganish usullari

"Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining predmeti. Agrosanoat majmuasida iqtisodiy qonunlarni amal qilishining o'ziga xos xususiyatlari. "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining ahamiyati. Xorijiy davlatlar agrosanoat majmuasining holati va mavjud ilg'or tajribalar. Fanning tarkibi. "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining boshqa iqtisodiy fanlar bilan aloqalari. "Iqtisodiy nazariya" fani "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining nazariy asosi. Fanning vazifalari. "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining predmetini o'rganish usullari. Iqtisodiy tahlil. Iqtisodiy tajriba. Qiyosiy tahlil. Statistik. Induktsiya va deduktsiya. Tarixiy dialektika. Monografik tahlil. Taqqoslash usuli. Iqtisodiy matematik va boshqa usullar.

Davlat ijtimoiy-iqtisodiy maqsadli dasturlarini hayotga tadbiiq etish – muhim ustivor yo'nalish.

2-Modul. Agrosanoat majmuasining mohiyati va tarkibi

Agrosanoat integratsiyasi. Agrosanoat majmuasi tushunchasi, uning mohiyati. Agrosanoat majmuasining tarkibi (tuzilmasi). Ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi tarmoqlar agrosanoat majmuasining birinchi sohasi. Qishloq xo'jaligi agrosanoat majmuasining markaziy bo'g'ini. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, dastlabki va chuqur qayta ishlovchi hamda tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi soha. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasi. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida agrosanoat majmuasining infratuzilmasini rivojlantirish yo'llari. Agrosanoat majmuasining mamlakat iqtisodiyotida tutgan o'rni va ahamiyati. Agrosanoat majmuasini rivojlantirishning asosiy maqsadli muammolari. Agrosanoat majmuasi tarmoqlarini mutanosib rivojlantirish masalalari.

3-Modul. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi soha

Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi sohaning tarkibi. Qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat va yengil sanoat mashinasozligi. Mineral

o'g'it va agrosanoat majmuasida ishlatiladigan kimyoviy vositalar ishlab chiqarish. CHorva mollari uchun omuxta yem ishlab chiqaruvchi soha. Mikrobiologiya sanoati. Agrosanoat majmuasi uchun maxsus transport vositalari ishlab chiqarish. Irrigatsiya va melioratsiya inshootlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqarish. Agrosanoat majmuasining birinchi sohasining iqtisodiyotda tutgan o'zni va ahamiyati. Soha mahsulotlariga va ularning sifatiga bo'lgan talab. Sohaning asosiy vazifalari. Agrosanoat majmuasi birinchi sohasi tarmoq va korxonalar iqtisodiyotining hozirgi holati. Birinchi sohaga kiruvchi tarmoqlar iqtisodiyotining samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularni hisoblash usullari. Mehnat unumdorligi. Ishlab chiqarish xarajatlari. Mahsulot va xizmatlar tannarxi. Rentabellik darajasi. Mavjud ishlab chiqarish potentsialidan foydalanish darajasi. Sohani rivojlantirishning zarurati. Sohani rivojlantirish borasida O'zbekiston Respublikasining siyosati.

4-Modul. Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jalik mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasi

Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jalik mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasining tarkibi. Oziq-ovqat sanoati. Donni qayta ishlovchi korxonalar. Paxta, pilla, kanop, teri va junni qayta ishlovchi korxonalar. Yengil sanoat va uni rivojlanishi. Agrosanoat majmuasining oxirgi, tayyor mahsulotlarini iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasi. Supermarketlar, oziq-ovqat do'konlari, oziq-ovqat savdo ko'rgazmalari (yarmarkalari), agrobirjalar. Dehqon bozorlari va ularning ahamiyati, o'zni. Dehqon bozorlarini rivojlantirish yo'nalishlari. Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jalik mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasining iqtisodiyotda tutgan o'zni va ahamiyati. Sohaning qishloq xo'jaligiga qo'yadigan talablari. Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jalik mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasining hozirgi holati. Sohaga kiruvchi tarmoqlar va korxonalar iqtisodiyotining samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularni hisoblash usullari. Mehnat unumdorligi. Mahsulot va xizmatlar tannarxi. Rentabellik darajasi. Mavjud ishlab chiqarish potentsialidan foydalanish darajasi. Agrosanoat majmuasining uchinchi sohasini rivojlantirish yo'nalishlari.

5-Modul. Agrosanoat majmuasining infratuzilmasi

Infratuzilma tushunchasi, uning mohiyati. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasining ahamiyati va iqtisodiyotdagi o'zni. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasining tarkibi. Transport, yo'llar, omborxonalar, muzxonalar, texnikalarni ta'mir etuvchi, qurilish bilan shug'ullanuvchi, mineral o'g'it, kimyoviy vositalar, texnikalar, yoqilg'i-moylash materiallari va boshqalar bilan ta'minlovchi korxonalar va tashkilotlar. Elektr energiyasi, suv va gaz ta'minoti. Aloqa, urug'chilik va zooveterinariya xizmatlari. Qishloq joylarda ta'lim, sog'liqni saqlash tizimlari, aholiga madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish sohalari. Aholining sog'ligini tiklashga xizmat qiluvchi tizimlar. Aholida jismoniy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi tizim va ularni rivojlantirish.

Agrosanoat majmuasi infratuzilmasini tashkil etishga bo'lgan talablar va ularni joylashtirish tamoyillari. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasining iqtisodiy va ijtimoiy

samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularni hisoblash usullari. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.

6-Modul. Oziq-ovqat muammosi va uni yaxshilash yo'nalishlari

Oziq-ovqat muammosining mohiyati. Resurslar cheklanganligi sharoitida oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirish. Rivojlangan mamlakatlarda oziq-ovqat masalasi. Rivojlanayotgan davlatlarda oziq-ovqat masalasi. Dehqonchilik, chorvachilik, mikrobiologiya sanoati, suvda oziq-ovqat ishlab chiqarishni rivojlantirish masalalari. O'zbekiston Respublikasida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish va uni samaradorligini oshirish yo'llari. Davlat dasturlari amal qilish davrida oziq-ovqat masalasini yanada yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar.

Prezident I.A.Karimovning "Oziq-ovqat dasturi: mamlakat taraqqiyoti, iqtisodiyot barqarorligi va farovonlikning mustahkam asosi" nomli asarlarida mamlakat oziq-ovqat majmuasini rivojlantirishga qaratilgan vazifalar.

7-Modul. Qishloq xo'jaligi – agrosanoat majmuasining asosiy bo'g'ini

Qishloq xo'jaligi – agrosanoat majmuasining asosiy bo'g'ini va uning o'ziga xos xususiyatlari. Qishloq xo'jaligining iqtisodiyotda tutgan o'rni va ahamiyati. Qishloq xo'jaligining tarkibi. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining ixtisoslashishi va uning joylashishi. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligining hozirgi holati, uni rivojlantirish yo'nalishlari. Qishloq xo'jaligining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi va ularni hisoblash usullari.

Agrofimalarning qishloq xo'jaligida tutgan turgan o'rni, ahamiyati va ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari. Agrofimalarning hozirgi holati va ularni rivojlantirish yo'nalishlari. Fermer xo'jaliklari va ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari. Fermer xo'jaliklarining qishloq xo'jaligida tutgan o'rni, ahamiyati. Fermer xo'jaliklarining hozirgi holati. Fermer xo'jaliklarining ishlab chiqarish potentsiali (resurslari), ulardan foydalanishning darajasi va samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularni aniqlash usullari. Fermer xo'jaliklarini rivojlantirish yo'nalishlari.

Dehqon xo'jaliklari va ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari. Dehqon xo'jaliklarining respublika qishloq xo'jaligida tutgan o'rni. Dehqon xo'jaliklarining ishlab chiqarish omillari va ulardan samarali foydalanish yo'llari. Dehqon xo'jaliklarini rivojlantirish borasida davlat siyosati. Dehqon xo'jaliklarini rivojlantirish yo'nalishlari.

Qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirish O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy siyosatining ustivor yo'nalishlaridan biri sifatida.

8-Modul. Agrosanoat majmuasining yer fondi va undan foydalanish

Qishloq xo'jaligida yerning asosiy ishlab chiqarish vositasi ekanligi. Qishloq xo'jaligida yerning asosiy ishlab chiqarish vositasi sifatida o'ziga xos xususiyatlari. Yer va suv fondining cheklanganligi va uning bir kishiga to'g'ri keladigan miqdorining tobora kamayib borishi. Yer sifati. Unumdorlikka ta'sir etuvchi omillar va uning pasayib borishga moyilligi. Yer rentasi. Yer bahosi va uni aniqlash usullari. O'zbekiston Respublikasi yer fondi va uning klassifikatsiyasi. Yer fondining foydalanuvchilar o'rtasida taqsimlanishi. Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar va ularning tarkibi. Ijobiy va

salbiy yer transformatsiyasi. Qishloq xo'jaligida yerdan foydalanish darajasini va samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi. Ularni aniqlash usullari. Qishloq xo'jaligida yerdan foydalanishning darajasi va samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar. Yerdan foydalanishning darajasini va samaradorligini oshirish yo'llari. O'zbekiston Respublikasida yerdan foydalanishni yaxshilashga qaratilgan huquqiy asoslar. Yer ijarasi. Yer islohotlari. Yer munosabatlarini takomillashtirish. Respublika qishloq xo'jaligida suvdan foydalanish. Davlat dasturlarida agrosanoat majmuasi yer va suv fondidan foydalanishni samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari.

9-Modul. Agrosanoat majmuasida mehnat resurslari va ulardan foydalanish

Mehnat tushunchasi, uning mohiyati. Mehnat resurslari tushunchasi. Agrosanoat majmuasida mehnat resurslari. Ularning tarkibi va sifati. Agrosanoat majmuasida mehnat resurslaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari. Mehnatning mavsumiyliigi. Agrosanoat majmuasida mehnat resurslaridan foydalanish darajasi va samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi. Ularni hisoblash usullari. Mehnat unumdorligi tushunchasi, uning mohiyati va ahamiyati. Agrosanoat majmuasida mehnat unumdorligining hozirgi darajasi. Mehnat unumdorligi darajasiga ta'sir etuvchi omillar. Kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimi. Davlat dasturlarini amal qilish davrida ASMDa mehnat munosabatlarini takomillashtirish.

10-Modul. Agrosanoat majmuasining moddiy – texnika resurslari

Agrosanoat majmuasining moddiy-texnika bazasi tushunchasi, uning mohiyati va ahamiyati. Agrosanoat majmuasining moddiy-texnika bazasini tarkibi. Asosiy fondlar tushunchasi, iqtisodiy mohiyati va ularning tarkibi. Asosiy fondlarni baholash turlari va ularni aniqlash usullari. Asosiy fondlardan foydalanish darajasi va samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar. Ularni aniqlash usullari. Agrosanoat majmuasida asosiy fondlarning jismonan va ma'naviy eskirishi. Amortizatsiya fondi va uni hisoblash usullari. Amortizatsiya fondidan foydalanish. Asosiy fondlarni yangilash va ko'paytirish manbalari. Asosiy fondlarning samaradorligini oshirish yo'nalishlari. Aylanma mablag'lar tushunchasi, ahamiyati va tarkibi. Aylanma fondlar va ularning samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar. Aylanma mablag'larning manbalari. Aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari. ASMni moddiy-texnika bazasini rivojlantirish yo'nalishlari.

11-Modul. Agrosanoat majmuasida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxi

Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi. Tannarx tushunchasi, uning mohiyati. Agrosanoat majmuasida tannarxning turlari. Agrosanoat majmuasini mahsulotlari tannarxini hisoblash usullari. Agrosanoat majmuasida tannarx kalkulyatsiyasi. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari mahsulotlari tannarxi dinamikasi. Mahsulot tannarxiga ta'sir etuvchi omillar. Agrosanoat majmuasi mahsulotlari tannarxini pasaytirish yo'llari.

12-Modul. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari mahsulotlari narxlari

Narx tushunchasi va uning mohiyati. Iqtisodiy asoslangan narxlar. Talab va taklif qonuni. Narxning funktsiyalari. Narxning vazifalari. Agrosanoat majmuasida narxlar tizimi. Agrosanoat majmuasini mahsulotlarini xarid qilish narxlari. SHartnoma narxlar. Ichki xo'jalik narxlar. Ulgurji narxlar. CHakana narxlar. Komission narxlar. Kim oshdi savdo narxlari. Dehqon bozori narxlari. Tarmoqlararo ayriboshlash mutanosibligini ta'minlashning ob'ektiv zaruratlari. Agrosanoat majmuasi tarmoqlarining mahsulotlari va xizmatlari narxlariga ta'sir qiluvchi omillar. Mamlakat agrosanoat majmuasida narx siyosatini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.

Davlat dasturlari amal qilish munosabati bilan ASM mahsulotlariga narx tizimini takomillashtirish yo'nalishlari.

13-Modul. Agrosanoat majmuasida fan-texnika taraqqiyoti va intensivlashtirish

Fan-texnika taraqqiyotining mohiyati va ahamiyati. Agrosanoat majmuasi fan-texnika taraqqiyotining asosiy yo'nalishlari. Ishlab chiqarishni rivojlantirishning ekstensiv va intensiv yo'llari. Ximiyalashtirish, ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish, elektrlashtirish. Agrosanoat majmuasida fan-texnika taraqqiyotining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini aniqlovchi ko'rsatkichlar va ularni hisoblash usullari. Ekstensiv rivojlanish yo'lining tushunchasi, uning mohiyati. Ekstensiv rivojlanish yo'lining cheklangan imkoniyatga ega ekanligi. Ishlab chiqarishni intensiv rivojlanish yo'lining tushunchasi, mohiyati. Intensivlashtirishning iqtisodiy mohiyati. Ishlab chiqarishni intensiv rivojlantirishning ob'ektiv zaruratlari. Agrosanoat majmuasining tarmoqlari mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojning, talabning oshib borishi. Agrosanoat majmuasida intensivlashtirishning darajasi va samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi. Ularni hisoblash usullari.

14-Modul. Agrosanoat majmuasi marketingi va uni samaradorligi

Marketing tushunchasi, uning mohiyati. Agrosanoat majmuasi marketingi. Uni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari, tamoyillari. Agrosanoat majmuasi marketingi funktsiyalari. Marketing jarayonlari. Agrosanoat majmuasi sub'ektlari marketing strategiyasini ishlab chiqish. Agrosanoat majmuasi marketing samaradorligi. Marketingning texnik samaradorligi. Marketingning baho samaradorligi. Bozor tarkibini tahlili. Marketing xarajatlari. Bozor marjasi. Fyuchers bozori. Fyuchers shartnomalari. Markazlashmagan bozorlar. Arbitraj. Marketingni boshqarish. Davlat dasturlari amal qilish davrida sohada marketing xizmatlarini rivojlantirish yo'llari.

15-Modul. Agrosanoat majmuasini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash

Davlatning iqtisodiy funktsiyalari. Agrosanoat majmuasini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlab turushning zarurati, mohiyati, tamoyillari, maqsadlari. Oziq-ovqat xavfsizligi. Davlatning qishloq xo'jaligini tartibga solish va qo'llab-quvvatlashdagi asosiy vazifalari, ularni amalga oshirish shakllari va usullari. Mamlakat eksport salohiyatini oshirish. Protektsionizm. Eksport va import kvotalari. Bojxona ta'riflari.

Iqtisodiy sub'ektlarning (korxonalarining) daromadchanligini oshirishga qaratilgan tadbirlar. Agrosanoat majmuasi mahsulotlarini sotishdan tushadigan tushumlarni ko'paytirish choralari. Ishlab chiqarish kvotalari. Agrosanoat majmuasi mahsulotlarini davlat tomonidan xarid qilish. To'g'ridan-to'g'ri baho orqali beriladigan subsidiyalar. Tashqi savdoni tartibga olish choralari. Eksport subsidiyalari. Iste'mol subsidiyalari. Agrosanoat majmuasida xarajatlarni tejashga qaratilgan chora-tadbirlar. Sohani boshqarish va ishlab chiqarish tarkibini o'zgartirish siyosati. Davlatning agrar sohadagi soliq siyoti. Iqtisodiy dastaklar (kreditlar, soliqlar tizimi, narxlar) va ulardan foydalanish.

16-Modul. Agrosanoat majmuasining moliya-kredit tizimi

Agrosanoat majmuasi moliya-kredit tizimining mohiyati va xususiyatlari. Agrosanoat majmuasini kreditlash usullari, shakllari va ularning manbalari. Kredit kooperatsiyalari (ittifoqlari). Kredit muddatlari. Qisqa muddatli kreditlar. Uzoq muddatli kreditlari. Ipoteka krediti. Tovar krediti. Iste'mol krediti. Ishonch shartnomalari. Ijara munosabatlari. Ishlarni bajarishga buyurtmalar. Ssuda foizi. Moliyaviy lizing. Agrosanoat majmuasida ishlab chiqarishni moliyalashtirishning boshqa manbalari va ulardan samarali foydalanish.

17-Modul. Yevropa Hamjamiyatining yagona agrar siyosati

Evropa Hamjamiyati davlatlarining yagona agrar siyosat (EHYaAS) yurgizishining zarurati. Uni vujudga kelishining qisqacha tarixi. Yevropa hamjamiyati davlatlarining yagona agrar siyosat yuritishining ahamiyati. Yevropa hamjamiyati yagona agrar siyosatida qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxlarini va mahsulot ishlab chiqaruvchilar daromadlarini yetarli bo'lishini qo'llab-quvvatlash mexanizmi. Maqsadli narxlar. Interventsion narxlar. Ostona narxlari. O'zgaruvchan import tarifi va eksport subsidiyasi. Eksportni rag'batlantirish mexanizmi. YeHYaASning «yashil pullari». YeHYaASning boshqa dasturlari. YeHYaASning umumiy tashkilotlari (boshqarish, tartibga olish organlari). Yevropa parlamenti. Yevropa Kengashi. Yevropa Komissiyasi. Auditorlar palatasi. Adliya palatasi. YeHYaASdagi islohotlar. Marshal, Mansxolt va Mak-SHerri rejalari.

O'zbekiston Respublikasi agrosanoat majmuasini xalqaro aloqalarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.

18-Modul. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligi

Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish resurslari. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligi mahsulotlari tarkibi va ularni yetishtirish miqdori. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish tashkil etish shakllari. Amerika Qo'shma SHTatlarida qishloq xo'jaligini tartibga solish va tarmoqni qo'llab-quvvatlash tartiblari. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligining tashqi iqtisodiy aloqalari va ularni rivojlanishi.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish resurslari. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligi mahsulotlari tarkibi va ularni yetishtirish miqdori. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlarida qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish tashkil etishning asosiy shakllari. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlarida qishloq xo'jaligini tartibga solish va tarmoqni qo'llab-

quvvatlash tartiblari. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar.	
Ta'lim berish va o'qitish uslubi:	Ma'ruza, amaliy mashg'ulotlar, mustaqil ishlar (dumaloq stol, keys stadi, master-klasslar)
Mustaqil ishlar:	O'quv loyihalar, guruhli taqdimot, referatlar, keyslar, dokladlar, prospekt, esse va x.z
Baholash usullari	Ekspress testlar, yozma ishlar, og'zaki so'rov, prezentatsiyalar va h.z.
Axborot resurs baza:	
Asosiy adabiyotlar:	<ol style="list-style-type: none"> 1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b. 2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. – T.: "Fan va texnologiya", 2015, - 400 bet. 3. Xusanov R.X. Agrosanoat kompleksi iqtisodiyoti: (to'ldirilgan ikkinchi nashri. O'quv qo'll.).-T.: Quvasoy, 2003.-771 b.
Qo'shimcha adabiyotlar:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar
Normativ-huquqiy hujjatlar:	<ol style="list-style-type: none"> 1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston, 2015–40 b. 2. O'zbekiston Respublikasi "Er kodeksi", O'zbekiston Respublikasi «Er kodeksi» va qishloq xo'jaligiga oid qonunlari, Toshkent, «Adolat», 1999. 3. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi 2004 yil 26 avgustdagi «Fermer xo'jaligi to'g'risida»gi Qonuni, «Xalq so'zi» gazetasi, 2004 yil 15 oktyabr 4. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «Xalq so'zi», 1998 yil, 6 iyun. 5. O'zbekiston Respublikasining «Qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi) to'g'risida»gi qonuni. «Xalq so'zi», 1998 yil, 6 iyun. 6. O'zbekiston Respublikasining «Suv va suvdan foydalanish to'g'risida»gi qonuni. Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirishga doir qonun va me'yoriy hujjatlar to'plami. 1-qism, Toshkent, «SHarq», 1998. 7. O'zbekiston Respublikasining «Mehnat Kodeksi». Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirishga doir qonun va me'yoriy hujjatlar to'plami. 2-qism., Toshkent, «SHarq», 1998. 8. "2015-2019 yillarda ishlab chiqarishni tarkibiy o'zgartirish, modernizatsiyalash va diversifikatsiyalashni ta'minlash chora-tadbirlari dasturi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni PF-4707., 04.03.2015 y. 9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim yo'nalishlari to'g'risida»gi Farmoni. «Xalq so'zi», 2003 yil 25 mart.

	10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «Fermerlarni, xususiy tadbirkorlarni xamda kichik va o'rta biznes boshqa sub'ektlarini qo'llab-quvvatlash chora tadbirlari to'g'risida»gi 2000 yil 4 martdagi 75-sonli Qarori, «O'zbekiston Respublikasi banklari tomonidan kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qonunchilik hujjatlari to'plami», -T.: «O'zbekiston», 2002 y.
<i>Ilmiy jurnallar:</i>	“Ekonomicheskoe obozrenie”, “Iqtisodiyot va ta'lim”, , “Voprosi ekonomiki”, "APK: Ekonomika, upravlenie", «APK Ekspert», “Agriculture Today”
<i>Davriy nashrlar:</i>	“Narodnoe slovo”, “Xalq so'zi”
<i>Statistik nashrlar:</i>	1. Statisticheskii yejegodnik regionov Uzbekistana. 2014. –T.: Goskomstat Uzbekistana. 2015. - 130 str. 2. Statisticheskoe obozrenie Uzbekistana. 2008-2015. 3. Uzbekistan v tsifrax. 2014. – T.:, Goskomstat Uzbekistana 2015. – 188 str.
<i>Internet resurslar:</i>	1. http://www.gov.uz 2. http://www.mehnat.uz . 3. http://www.stat.uz 4. http://www.humanities.edu.ru . 5. http://www.lex.uz 6. http://www.ilo.org

MA'RUZA MASHG'ULOTLAR REJASI

1-ma'ruza. "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining predmeti vazifalari va o'rganish usullari (2 soat)

- 1.1. "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining predmeti, boshqa fanlar bilan bog'liqligi va o'rni**
- 1.2. "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining predmetini o'rganish usullari**
- 1.3. "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti" fanining vazifalari**

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, aqliy hujum.

1-ma'ruza. Tavsiya etilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston, 2015– 40 b/
2. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
3. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: "Fan va texnologea", 2015, - 400 bet.
4. Xusanov R.X. Agrosanoat kompleksi iqtisodiyoti: (to'ldirilgan ikkinchi nashri. O'quv qo'll.).- T.: Quvasoy, 2003.-771 b.
5. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

2-ma'ruza. Agrosanoat majmuasining mohiyati va tarkibi (2 soat)

- 2.1. Agrosanoat integratsiyasi. "Agrosanoat majmuasi" tushunchasi, uning mohiyati**
- 2.2. Agrosanoat majmuasining tarkibi (tuzilmasi)**
- 2.3. Agrosanoat majmuasining mamlakat iqtisodiyotidagi o'rni**
- 2.4. Agrosanoat majmuasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari**

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, aqliy hujum, klaster.

2-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: "Fan va texnologea", 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

3-ma'ruza. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi soha (2 soat)

- 3.1. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi sohaning tarkibi**
- 3.2. Agrosanoat majmuasi uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi sohaning ahamiyati va iqtisodiyotdagi o'rni**
- 3.3. Agrosanoat majmuasi uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi sohaning hozirgi holati va rivojlanish yo'nalishlari**

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, aqliy hujum, klaster.

3-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: "Fan va texnologea", 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

4-ma'ruza. Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasi (2 soat)

- 4.1. Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasi tarkibi**
- 4.2. Agrosanoat majmuasi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasining ahamiyati va iqtisodiyotidagi o'rni**
- 4.3. Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasining hozirgi holati va rivojlantirish yo'nalishlari**

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, aqliy hujum, Insert.

4-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: "Fan va texnologea", 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.

4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

5-ma'ruza. Agrosanoat majmuasining infratuzilmasi (2 soat)

- 5.1. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasining mohiyati, tarkibi**
5.2. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasining ahamiyati, iqtisodiyotdagi o'rni va hozirgi holati
5.3. Respublika agrosanoat majmuasining infratuzilmasini rivojlantirish yo'nalishlari

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, Klaster.

5-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: “Fan va texnologea”, 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

6-ma'ruza. Oziq-ovqat muammosi va uni yaxshilash yo'nalishlari

- 6.1. Oziq-ovqat muammosining mohiyati**
6.2. O'zbekiston Respublikasining oziq-ovqat dasturi
6.3. O'zbekiston Respublikasi oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash yo'nalishlari

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, Klaster.

6-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: “Fan va texnologea”, 2015, - 400 bet.

3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

**7-ma'ruza. Qishloq xo'jaligi - agrosanoat majmuasining asosiy bo'g'ini
(2 soat)**

- 7.1. **Qishloq xo'jaligi - agrosanoat majmuasining asosiy bo'g'ini, uning o'ziga xos xususiyatlari**
- 7.2. **Qishloq xo'jaligining tarkibi, iqtisodiyotda tutgan o'rni va ahamiyati**
- 7.3. **Fermer xo'jaliklari va ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari**
- 7.4. **Dehqon xo'jaliklari va ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari**
- 7.5. **Qishloq xo'jaligini rivojlantirish yo'nalishlari**

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, Klaster.

7-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: "Fan va texnologiya", 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

**8-ma'ruza. Agrosanoat majmuasining yer fondi va undan foydalanish
(2-soat)**

- 8.1. **Agrosanoat majmuasining yer fondining tarkibi, ahamiyati va uning o'ziga xos xususiyatlari**
- 8.2. **Qishloq xo'jaligida yer fondlaridan foydalanish darajasi va samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar**
- 8.3. **Erdan foydalanish darajasi va samaradorligini oshirish yo'llari**

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, Klaster.

8-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O’quv qo’llanma. –T.: “Fan va texnologiya”, 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o’zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo’l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so’zi. 2016 yil 16 yanvar.

9-ma’ruza. Agrosanoat majmuasining mehnat resurslari va ulardan foydalanish (2-soat)

- 9.1. Mehnat, mehnat resurslari tushunchasi, uning mohiyati va tarkibi**
- 9.2. Mehnat resurslaridan foydalanish ko’rsatkichlari**
- 9.3. Mehnat unumdorligi va uni hisoblash usullari**
- 9.4. Agrosanoat majmuasida mehnat resurslaridan foydalanish va mehnat unumdorligini oshirish yo’nalishlari**

O’qitish texnologiyalari: Blits-so’rov, Klaster.

9-ma’ruza mashg’uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro’yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O’quv qo’llanma. –T.: “Fan va texnologiya”, 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o’zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo’l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so’zi. 2016 yil 16 yanvar.

10-ma’ruza. Agrosanoat majmuasining moddiy-texnika resurslari (2-soat)

- 10.1. “Agrosanoat majmuasi moddiy-texnika resurslari” tushunchasi, uning mohiyati va ahamiyati**
- 10.2. Asosiy aktivlar va ulardan foydalanish ko’rsatkichlari**
- 10.3. Aylanma mablag’lar va ulardan foydalanish**
- 10.4. Asosiy aktivlar va aylanma fondlardan foydalanish samaradorligini oshirish yo’llari**

O’qitish texnologiyalari: Blits-so’rov, Klaster.

10-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: “Fan va texnologea”, 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarniizchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

11-ma'ruza. Agrosanoat majmuasida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulotlar tannarxi (2-soat)

- 11.1. “Tannarx ” tushinchasi, uning mohiyati
- 11.2. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari mahsulotlarining tannarxini hisoblash tartibi
- 11.3. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari mahsulotlari tannarxini pasaytirish yo'llari

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, Klaster.

11-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: “Fan va texnologea”, 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarniizchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

12-ma'ruza. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari mahsulotlarining narxlari (2 soat)

- 12.1. “Narx” tushinchasi, uning mohiyati va funktsiyalari
- 12.2. Qishloq xo'jaligida narxlar tizimi

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, Klaster.

12-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: “Fan va texnologea”, 2015, - 400 bet.

3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

13-ma'ruza. Agrosanoat majmuasida fan-texnika taraqqiyoti va intensivlashtirish (2 soat)

- 13.1. **Intensivlashtirishning iqtisodiy mohiyati**
- 13.2. **Fan-texnika taraqqiyoti va intensivlashtirish**
- 13.3. **Qishloq xo'jaligining intensivlashtirish darajasi va iqtisodiy samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar**
- 13.4. **Qishloq xo'jaligini intensivlashtirishning asosiy yo'nalishlari**

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, Klaster.

13-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: “Fan va texnologiya”, 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

14-ma'ruza. Agrosanoat majmuasi marketingi va uni samaradorligi (2 soat)

- 14.1. **“Marketing” tushunchasi, uning mohiyati va samaradorligi**
- 14.2. **Qishloq xo'jaligi marketingi funktsiyalari**
- 14.3. **Qishloq xo'jaligi marketingi strategiyasini tuzish**

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, Klaster.

14-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: “Fan va texnologiya”, 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.

4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

15-ma'ruza. Agrosanoat majmuasini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash (2 soat)

- 15.1. Agrosanoat majmuasi tarmoq va sohalari davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlashning ob'ektiv zarurati va mohiyati
- 15.2. Agrosanoat majmuasi tarmoq va sohalari davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlashning shakl va usullari
- 15.3. Agrosanoat majmuasi tarmoq va sohalari davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, Klaster.

15-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: “Fan va texnologea”, 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

16-ma'ruza. Agrosanoat majmuasida moliya – kredit tizimining amal qilish mexanizmi (2 soat)

- 16.1. Agrosanoat majmuasi moliya-kredit tizimining mohiyati va xususiyatlari
- 16.2. Qishloq xo'jaligini kreditlash usullari, shakllari va ularning manbalari
- 16.3. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni moliyalashtirishning boshqa manbalari va ulardan samarali foydalanish

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, Klaster.

16-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

5. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
6. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: “Fan va texnologea”, 2015, - 400 bet.

7. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
8. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarniizchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

17-ma'ruza. Yevropa hamjamiyatining yagona agrar siyosati (2 soat)

- 17.1. Evropa hamjamiyati yagona agrar siyosatining zarurati, ahamiyati va rivojlanishi
- 17.2. Evropa yagona agrar siyosatida qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxlarini qo'llab-quvvatlash mexanizmi

O'qitish texnologiyalari: Blits-so'rov, Klaster.

17-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: “Fan va texnologea”, 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarniizchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

18-ma'ruza. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligi (2 soat)

- 18.1. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligining iqtisodiyotdagi o'rni, tarkibi
 - 18.2. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish tashkil etish shakllari, agrar siyosati.
 - 18.3. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligini rivojlantirish yo'nalishlari
- O'qitish texnologiyalari:** Blits-so'rov, Klaster.

18-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: “Fan va texnologea”, 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarniizchil davom ettirish,

xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

19-ma'ruza. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligi (2 soat)

- 19.1. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligining iqtisodiyotdagi o'rni, ahamiyati va tarkibi**
- 19.2. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlarida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish tashkil etish shakllari, agrar siyosati.**
- 19.3. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlarida qishloq xo'jaligini rivojlantirish yo'nalishlari**

O'qitish texnologiyalari: Blitz-so'rov, Klaster, SWOT tahlili

19-ma'ruza mashg'uloti uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Hakimov. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2012.- 380 b.
2. M.S.Yusupov. Agrosanoat integratsiyasi. O'quv qo'llanma. –T.: “Fan va texnologea”, 2015, - 400 bet.
3. Sramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W.Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. 8th ed. New York, 2001 y.-519 p.
4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. // Xalq so'zi. 2016 yil 16 yanvar.

**FANNING MAZMUNI VA AXBOROT-RESURS
TA'MINOTI**

MAVZULAR BO'YICHA MATN ANNOTATSIYASI VA OXIRGI YANGILIKLAR

1-BOB. “AGROSANOAT MAJMUASI IQTISODIYO TI” FANINING PREDMETI VAZIFALARI VA O'RGANISH USULLARI

- 1.1. “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fanining predmeti, boshqa fanlar bilan bog'liqligi va o'rni
- 1.2. “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fanining predmetini o'rganish usullari
- 1.3. “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fanining vazifalari

1.1. “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fanining predmeti, boshqa fanlar bilan bog'liqligi va o'rni

“Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fani iqtisodiy fanlar tarkibiga kiradi. Insoniyatning hayoti, turmush darajasi ko'p jihatdan agrosanoat majmuasining rivojlanganlik darajasi bilan belgilanadi. Agrosanoat majmuasida insonlar uchun hayot manbai hisoblangan oziq-ovqat, kiyim kechak, sanoatning ko'plab tarmoqlari uchun xom ashyo mahsulotlari ishlab chiqariladi. Aholi soni oshib borishi, aholi jon boshiga ishlab chiqarish resurslarining kamayib borishi agrosanoat majmuasi mahsulotlarini ishlab chiqarishni ko'paytirish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy muammolarni chuqur o'rganish zarurati kuchayadi.

Natijada boshqa iqtisodiy fanlar qatorida “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fani ham shakllanib, rivojlanib kelmoqda.

“Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fanining predmeti ob'ektiv iqtisodiy qonunlarning agrosanoat majmuasiga kiruvchi tarmoqlarida amal qilishining o'ziga xos tomonlarini o'rganish hisoblanadi. Fan agrosanoat majmuasi tarmoqlari iqtisodiyotida yuz berayotgan o'zgarishlar, ulardagi ishlab chiqarish omillari: mehnat resurslari, yer va suv, asosiy ishlab chiqarish vositalari va tadbirkorlik imkoniyatlaridan samarali foydalanish yo'llarini o'rganadi. Fan agrosanoat majmuasiga kiruvchi tarmoqlarning o'ziga xos xususiyatlarini, ularda ishlab chiqarishni samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillar va ularning ta'sirini ham o'rganadi. “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fani agrosanoat majmuasi tarmoqlari taraqqiyotidagi ijobiy va salbiy tendentsiyalarni o'rganadi va mutaxassislariga ularni yaxshilash yo'nalishlari aniqlashga yordam beruvchi zarur bilimlarni beradi. Mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy siyosatning agrosanoat majmuasi tarmoqlarida amalga oshirish jarayonidagi yutuq va kamchiliklarni o'rganadi hamda ularning yechimlari to'g'risidagi bilimlarni o'zida mujassam etadi.

“Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fani moddiy ishlab chiqarishning iqtisodiy masalalari bilan bog'liq bo'lganligi sababli boshqa iqtisodiy fanlar kabi quyidagi amaliy masalalarga javob izlaydi va ularni mo'tadil yechimini topadi.

1. Mamlakat agrasanoat majmuasi nima ishlab chiqarishi kerakligini aniqlashi va uning eng mo'tadil tarkibini topishi lozim. Respublika tabiiy-iqlim, mehnat va ishlab chiqarishning moddiy resurslari hamda bozor talablarini hisobga olgan holda nima yetishtirish kerakligini belgilashi kerak. Bu juda muhim va qiyin masala bo'lib, ushbu fan

nima ishlab chiqarish lozim degan masalaning yechimini topish ustida ilmiy asoslangan fikrlar yuritadi.

2. “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fani ne’matlardan qancha va qanday ishlab chiqarish kerak degan savolga ham javob izlaydi. Bu savolga javob topish uchun mamlakat o’z resurslarining qancha qismini ushbu ne’matlarni yaratishga ajrata olishini ham hisobga olish kerak bo’ladi. Yechimlar uzoq yoki qisqa muddar uchun bo’lishidagi farqlarni hisobga olishni o’rgatadi.

3. “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fani ne’matlarni kim uchun, qaysi muddatlarda ishlab chiqarish lozim degan savolga ham javob izlaydi. Agrosanoat majmuasi mahsulotlariga bo’lgan talabni o’rganish masalalarini tahlil qiladi va tegishli qarorlar qabul qilish bo’yicha ilmiy asoslangan ishlanmalar chiqarish usullarini o’rgatadi.

“Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fani har bir tarmoq iqtisodiyotini alohida-alohida emas, balki ulardan har biriga tegishli ma’lumotlar asosida oxirgi mahsulot ishlab chiqarishni ko’paytirish, uning tannarxini pasaytirish, mehnat unumdorligini oshirish va mahsulotlar sifatini yaxshilashni ta’minlovchi mexanizmni yaratish nuqtai nazardan o’rganadi.

“Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fani “Iqtisodiy nazariya”, “Mikroiqtisodiyot”, “Makroiqtisodiyot”, “Marketing”, “Menejment”, “Iqtisodiy statistika”, Iqtisodiy geografiya”, “Mintaqa iqtisodiyoti”, “Qishloq xo’jaligi iqtisodiyoti”, “Korxonalar iqtisodiyoti”, “Mehnat iqtisodiyoti” kabi qator fanlar bilan uzviy bog’liq. Fan juda ko’plab iqtisodiy fanlar bilan uzviy bog’liq holda rivojlanadi va ularda erishilgan yutuqlar bilan boyib boradi, o’z navbatida, boshqa iqtisodiy fanlarning rivojiga ham salmoqli hissa qo’shadi.

1.2. “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fanining predmetini o’rganish usullari

Barcha fanlar o’z o’rganish predmetiga ega. Ular o’z predmetlarini o’rganishda turli tuman usullardan foydalanadilar.

“Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fani o’z predmetini o’rganishda quyidagi muayyan usullardan ko’proq foydalanadi. Fan o’z predmetini o’rganishda foydalanadigan usullarni ikki guruhga bo’lish mumkin. Birinchi guruhga o’rganishning umumfan usullari kiradi. Bu usullarga: ilmiy abstraksiya, induksiya, deduktiya, qiyosiy tahlil, tarjiba, faraz, kabilar kiradi. Ikkinchi guruhga maxsus usullar kiradi. Bularga: monografik tadqiqotlar, iqtisodiy–matematik modellashtirish, iqtisodiy tahlil va sintez, iqtisodiy taqqoslash, iqtisodiy-statistik, balans, hisob konstruktorlik kabi usullar kiradi.

“Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fani tarixiy fandır. U o’z shakllanish va rivojlanish tarixiga ega. Fanning muammolarini o’rganish juda qadim davrlarga borib qadaladi. Lekin alohida fan sifatida shakllanganiga uncha katta vaqt bo’lgan emas. Adabiyotlarda “agrosanoat integratsiyasi”, “agrobiznes”, “agrosanoat majmuasi” tushunchalarining paydo bo’lishi 1950 yillar oxiriga to’g’ri keladi. “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” alohida fan sifatida 1960 yillardan boshlab o’rganila boshlandi. Bizning mamlakatimizda bu fan 1970 yillarning o’rtalarida shakllandi va mutaxassislar tomonidan o’rganilib, rivojlantirilmoqda. Fan o’z predmetini o’rganishda tarixiy–dealektik rivojlanish usulidan ham keng foydalanadi. Bunda majmuaga kirgan bir tarmoqda yuz bergan o’zgarish uning boshqa tarmoqlari foliyatida o’z aksini topishi doimiy hisobga olinib turiladi. Demak, “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fani boshqa iqtisodiy fanlar kabi iqtisodiyotda yuz berayotgan barcha o’zgarishlarni bir-biriga bog’liq holda o’rganadi.

1.3. “Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fanining vazifalari

“Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fanining asosiy maqsadi o’quvchilarni majmuaning iqtisodiy masalalari bo’yicha davlat standartlari darajasida barcha zaruriy bilimlar majmuasi bilan qurollantirishdir. Mutaxassislarga majmuada yuzaga keladigan ko’plab iqtisodiy muammolar va masalalarning mo’”tadil yechimini topishda nazariy asos bo’lib xizmat qiladi.

“Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti” fanining asosiy vazifasi o’quvchilarni agrosanoat majmuasi tarmoqlarida iqtisodiyotning dolzarb masalalari bilan tanishtirish, ularni yechish bo’yicha mutaxassislarga yetarli darajada bilim berishdir. Ushbu masalalarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- agrosanoat integratsiyasi;
- agrosanoat majmuasi tarmoq tarkibi;
- agrosanoat majmuasi tarmoqlari rivojlanishining hozirgi holati;
- majmua tarmoqlaridagi ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish yo’llari;
- agromarketing;
- agrosanoat majmuasi menejmenti;
- majmuaning moliya va kredit, soliq siyosati;
- agrosanoat majmuasi tarmoqlarini rivojlantirish yo’nalishlari.

Ushbu masalalarni to’g’ri tushunish va ularning yechimlari to’g’risidagi bilimlar bilan talabalarni, mutaxassislarni qurollantirish agrosanoat majmuasining asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

2-BOB. AGROSANOAT MAJMUASINING MOHIYATI VA TARKIBI

2.1. Agrosanoat integratsiyasi. “Agrosanoat majmuasi” tushunchasi, uning mohiyati.

2.2. Agrosanoat majmuasining tarkibi (tuzilmasi)

2.3. Agrosanoat majmuasining mamlakat iqtisodiyotidagi o’rni

2.4. Agrosanoat majmuasini rivojlantirishning asosiy yo’nalishlari

2.1. Agrosanoat integratsiyasi. “Agrosanoat majmuasi” tushunchasi, uning mohiyati

Agrosanoat integratsiyasi – sanoat va qishloq xo’jaligining bir-biriga singib ketishi, bir butun tizimga aylanishidir. Agrosanoat integratsiyasi ijtimoiy mehnat taqsimoti va kooperatsiyasini rivojlanishining natijasidir. Tarmoqlarning bir-biridan ajralib ketishi ularning ishlab chiqargan mahsulotlarini ayriboshlashni kuchayishini talab qildi. Bir tarmoqda ishlab chiqariladigan mahsulotga talab asosan boshqa tarmoqda vujudga keladi. Natijada bir tarmoq ikkinchisiz mo’tdil rivojlana olmaydi. Bu ularni integratsiyalashuvi zaruratini keltirib chiqaradi.

Agrosanoat integratsiyasining yanada chuqurlashib borishi ob’ektiv jarayondir. Bu, albatta, qishloq xo’jaligining va umuman, agrosanoat majmuasining, mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga olib keluvchi jarayondir.

Agrosanoat integratsiyasining va kooperatsiyasining mahsuli sifatida o’tgan asrning 60-yillaridan boshlab mamlakatimizda agrosanoat majmuasi yagona tizim sifatida shakllana boshladi.

Agrosanoat majmuasi – qishloq xo’jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, ularni tayyorlash, qayta ishlash, saqlash va tayyor mahsulotni iste’molchilarga yetkazib beruvchi, yagona maqsadlarga bo’ysundirilgan, texnologik jihatdan ustun darajada bir biri bilan bog’langan tarmoq va xizmatlar yig’indisidir. Agrosanoat majmuasini agrar iqtisodchi olimlar turlicha tasniflagan. Ular juda turli taman bo’lib, iqtisodiy fan mamlakat, hudud va mahsulot turlari bo’yicha “agrosanoat majmuasi” tushunchalarini farqlaydi. SHunga ko’ra agrosanoat majmuasi:

- Mamlakat agrosanoat majmuasi;
- Hudud agrosanoat majmuasi;
- Ixtisoslashgan (go’sht, sut, don, sabzavot va poliz kabi mahsulot turlarini yetishtirish bilan shug’illanuvchi) agrosanoat majmualaridan iborat.

Ixtisoslashgan agrosanoat majmualari ikkiga bo’linadi. Birinchisi, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchi agrosanoat majmuasi. Ikkinchisi nooziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchi agrosanoat majmuasi. Bu agrosanoat majmualarining har ikkalasi ham alohida olingan tovarlar (mahsulotlar) bo’yicha agrosanoat majmualarini tashkil etadi.

2.2. Agrosanoat majmuasining tarkibi (tuzilmasi)

Mamlakat agrosanoat majmuasi murakkab tarkibiy tuzilmaga ega bo’lib, uning tarkibi 4 ta sohadan tashkil topadi. Iqtisodchi olimlar agrosanoat majmuasining tarkibi bo’yicha bir xil fikrga ega emaslar. Agrosanoat majmuasining tashkiliy-iqtisodiy masalalariga bag’ishlangan yuzlab ilmiy maqolalar, monografiyalar e’lon qilingan va dissertatsiyalar yozilgan. Ayrim olimlar agrosanoat majmuasining tarkibi 6 ta, ayrimlari esa 5 ta, bir guruhi 4 ta va boshqa birovlar 3 ta sohadan iborat deyishgan. Ularning har biri agrosanoat

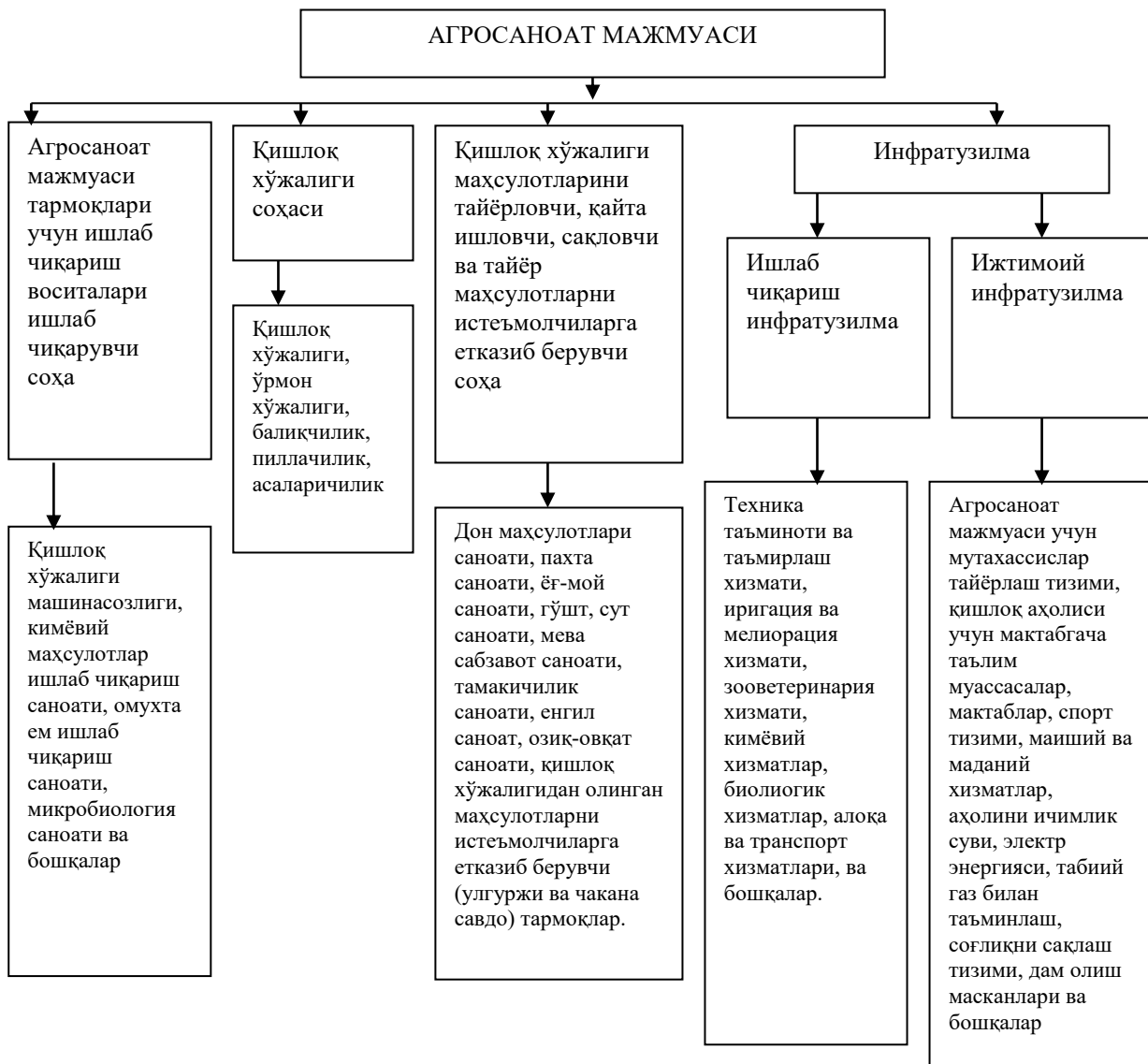
majmuasini tarkibini ilmiy izlanishning maqsadidan kelib chiqqan holda izohlagan. Agrosanoat majmuasining tarkibini ilmiy asarlarda belgilangan tasnifini birortasini inkor qilmagan holda uning tarkibini 4 ta sohaga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Bu sohalar quyidagilardir.

Birinchi soha. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari (tizimi) uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi soha. Bu sohaga agrosanoat majmuasi uchun mashina, traktor, kombayn, stanoklar, ishchi mashinalar ishlab chiqaradigan mashinasozlik korxonolari, ma'danli o'g'it va ximikatlar ishlab chiqaruvchi kimyo sanoati, chorvachilik uchun omixta yem ishlab chiqaruvchi korxonalar, qishloq xo'jaligi ekinlari va chorva mollari uchun dori-darmon ishlab chiqaruvchi ixtisoslashgan korxonalar kabilar kiradi.

Ikkinchi soha. Qishloq xo'jaligining o'zi. Bu soha agrosanoat majmuasining asosini, yadrosini tashkil etadi va majmuaning boshqa sohasiga kiruvchi tarmoqlar asosan shu tarmoq mahsulotlari asosida faoliyat yuritadilar yoki xizmat ko'rsatadilar. Qishloq xo'jaligi o'z navbatida o'simlikchilik va chorvachilik tarmoqlariga bo'linadi. Bundan tashqari agrosanoat majmuasining ikkinchi sohasiga, pillachilik, asalarichilik, qisman o'rmonchilik (tabiiy oziq-ovqat va dorivor o'simliklar yetishtirish) hamda baliqchilik kiradi.

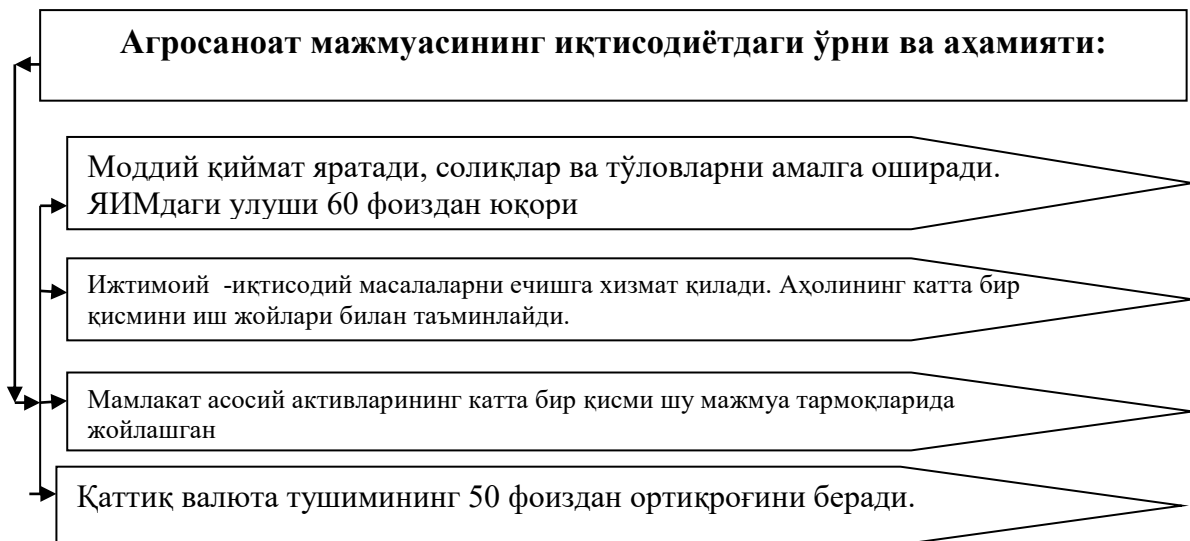
Uchinchi soha. Bu soha - qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi tarmoqlar yig'indisidan iborat. Oziq-ovqat sanoati, paxta zavodlari, go'sht, sut zavodlari, meva sharbatlari chiqaruvchi zavodlar, yog'-moy zavodlari, junni, kanopni, pillani qayta ishlash zavodlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yoki ularni qayta ishlash natijasida olingan mahsulotlarni saqlaydigan hamda ularni sotish bilan shug'ullanuvchi korxonalar shu sohaning tarkibini tashkil etadi.

To'rtinchi soha. Bu soha - agrosanoat majmuasi infratuzilmasidan iborat. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasi juda murakkab tarkibga ega. SHu bilan birgalikda ularning ayrimlari o'z xizmat xususiyatiga ko'ra ishlab chiqarish hamda ijtimoiy infratuzilma tarkibigi kirishi mumkin. SHunga qaramasdan iqtisodiy tahlil qilishning, qarorlar qabul qilish uchun zurrur sifatli ma'lumotlarni olish uchun uni tasniflash maqsadga muvofiq. Infratuzilmaning o'zi ikkiga bo'linadi. Birinchi qismi ishlab chiqarish infratuzilmasi bo'lsa, ikkinchi qismi ijtimoiy infratuzilmadir. Mamlakat agrosanoat majmuasining umumiy ko'rinishini quyidagicha ifodalash mumkin:



1-чизма. О'zbekiston Respublikasi агросаноат мажмуасининг таркиби

2.3. Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодидagi о'рни



2- чизма. Respublika иқтисодидagi агросаноат мажмуасининг о'рни

2.4. Agrosanoat majmuasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari

O'zbekiston Respublikasi agrosanoat majmuasida mustaqillik yillarida quyidagi o'zgarishlar yuz berdi:

1. Bozor iqtisodiyoti munosabatlarini yuzaga kelishiga imkon beruvchi huquqiy baza yaratildi va takomillashtirilib kelinmoqda (qonunlar, farmon va qarorlar, me'yoriy hujjatlar);

2. Mulkiy munosabatlar rivojlantirildi va ko'pukladli iqtisodiyot yuzaga keltirildi. Davlat, kooperativ, shaxsiy mulk qatoriga xususiy mulk qo'shildi. Xususiy mulk esa bozor munosabatlarining asoslaridan biri sanaladi.

3. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni tashkil etishning yangi shakllari vujudga keldi. Agrofirmalar, fermer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari shalkida tashkil etildi. Tarmoqda yetishtirayotgan mahsulotlarining 99,6 foizi nodavlat sektorda ishlab chiqarilmoqda.

4. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini qo'llab-quvvatlash maqsadida keng iqtisodiy dastak va instrumentlar joriy etildi. Bular: soliq, kreditlash, lizing, melioratsiya va irrigatsiya tadbirlari uchun davlat byudjetidan ajratmalarda, eksport va bojxona yengilliklarida o'z aksini topmoqda.

5. Agrosanoat majmuasining ilmiy ta'minoti, kadrlar bilan ta'minlanishi davlat xarajatlari hisobidan amalga oshirilmoqda.

6. Yangicha fikrlaydigan tadbirkorlar qatlami shalklandi va ularning safi kengayib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi agrosanoat majmuasi tarmoqlari oldida quyidagi asosiy maqsadli vazifalar turibdi.

1. Mahsulotlar miqdorini ko'paytirish va assortimentini yaxshilash (ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash).

2. Ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning sifatining yuqori va tannarxini past bo'lishini ta'minlash.

3. Mamlakat agrosanoat majmuasi tarmoqlarida, ayniqsa, qishloq xo'jaligida, mehnat unumdorligini oshirish.

4. Majmua tarmoqlarini bir-biri bilan, o'zaro mutanosib holda rivojlanishini ta'minlash.

3-BOB. AGROSANOAT MAJMUASI TARMOQLARI UCHUN ISHLAB CHIQRISH VOSITALARI ISHLAB CHIQRUVCHI SOHA

- 3.1. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi sohaning tarkibi**
- 3.2. Agrosanoat majmuasi uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi sohaning ahamiyati va iqtisodiyotdagi o'rnini**
- 3.3. Agrosanoat majmuasi uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi sohaning hozirgi holati va rivojlanish yo'nalishlari**

3.1. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi sohaning tarkibi

Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaradigan soha uning 1- sohasi hisoblanib, u murakkab tarkibga ega. U mamlakat taraqqiyot darajasiga qarab o'zgarib, takomillashib boradi. Hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasi agrosanoat majmuasining birinchi sohasining tarkibini quyidagi chizmada ko'rish mumkin.

**Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш
воситалари ишлаб чиқарувчи (биринчи) соҳаси**

1. Қишлоқ хўжалиги машинасозлиги (трактор, комбайн, ер ҳайдовчи, қазувчи ва текисловчи машиналар, махсус транспорт воситалари, прицеплар, уруғни экиш машиналари ва х.з.)
2. Кимёвий маҳсулотлар ишлаб чиқариш саноати (азотли, фосфорли ва калийли минерал ўғитлар ишлаб чиқарувчи заводлар, ўсимликларни ҳимоя қилиш воситалари ишлаб чиқариш саноати, чорва молларини касалликлардан ҳимоя қилувчи воситалар ишлаб чиқариш саноати, ўсимлик ва чорва молларини ўсишини рағбатлантирувчи моддалар ишлаб чиқариш саноати ва х.з.),
3. Омукта ем ишлаб чиқариш саноати,
4. Микробиология саноати
5. Қишлоқ хўжалигининг бир қисми (уруғлик, мева, узум кўчатларини ишлаб чиқариш, насли молларни ишлаб чиқариш ва х.з.).
6. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноати учун асосий ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқариш саноати
7. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақловчи омборхона, музхоналар, учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқариш.
8. Агросаноат мажмуаси маҳсулотларини истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳага ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқариш саноати.

iqtisodiyoti uchun katta ahamiyatga ega. Uning rivojlanganlik darajasini umuman agrosanoat majmuasining rivojlanishini belgilaydi. Agrosanoat majmuasi uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqarishni rivojlantirish ob'ektiv zarurat hisoblanadi. Uni rivojlantirish mamlakatni sanoatlashgan davlatga aylantiradi. Aholini ish bilan ta'minlashni

yaxshilaydi va uning turmush darajasini oshiradi. Bir soʻz bilan aytganda mamlakatning iqtisodiy salohiyatini mustahkamlaydi.

Rivojlangan davlatlarda YaIMda sanoatning ulushi oʻrtacha 32-38% ni, qishloq xoʻjaligi 2-4 foizni, xizmat koʻrsatish sohasi – 55-60 foizni tashkil etadi.

1990 yilda Oʻzbekiston Respublikasi iqtisodiyotida sanoatning ulushi 14,0 foizni, qishloq xoʻjaligi 36,1 foizni tashkil etgan edi. 2015 yil yakunlariga koʻra sanoatning ulushi 33,5 foizni va qishloq xoʻjaligining ulushi 16,7 foizni tashkil etdi.

Kelajakda sanoatning ulushini 40 foizga yetkazish va qishloq xoʻjaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini koʻpaytirilgan holda uning ulushini mamlakat yalpi mahsulotida 10 foizdan past boʻlishini taʼminlash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Mamlakat sanoatining asosiy qismi agrosanoat majmuasi bilan bogʻliq. Agrosanoat majmuasi yaxshi, samarali ishlashi uning 1-sohasining rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Agarda mamlakatda agrosanoat majmuasining 1- sohasi yaxshi rivojlangan boʻlmasa, zarur ishlab chiqarish vositalarini, texnikalarni tashqaridan sotib olish zarurati tugʻiladi. Bu esa har yili katta miqdordagi moliyaviy resurslarni sarflanishini talab qiladi. Eng yomoni, mamlakat agrosanoat majmuasining muvaffaqiyatli faoliyati boshqa davlatlardan kerakli ishlab chiqarish vositalarini olib kelishga bogʻliq boʻlib qoladi. Bunday bogʻliqlik, odatda, salbiy oqibatlariga olib keladi.

Sohaga kiruvchi tarmoqlarning rivojlantirilishi iqtisodiyotni sanoatlashtiradi. Agrosanoat majmuasining birinchi sohasiga kiruvchi tarmoq korxonalarining rivojlanishi mamlakat mehnat resurslarini ish bilan taʼminlashni yaxshilaydi. Sanoatda ish bilan taʼminlangan mehnat resurslarining malakasi yuqori boʻladi. Natijada mehnat resurslarning sifati yaxshilanadi va raqobatbardoshligi oshadi. Qolaversa, sanoatda yuqori malakali, intensiv mehnat boʻlganligi uchun unga toʻlanadigan haq ham yuqori. Bu bir tomondan aholining turmush darajasini oshiradi, uning mahsulot va xizmatlarni sotib olish qobiliyatini yaxshilaydi. Ikkinchi tomondan esa davlat byudjetiga toʻlaydigan daromad soliqlari miqdori ham yuqori boʻladi. Bu davlat byudjetining mustahkamlanishiga, iqtisodiy – ijtimoiy masalalar yechimining yaxshilanishiga olib keladi.

3.3. Agrosanoat majmuasi uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi sohaning hozirgi holati va rivojlanish yoʻnalishlari

Oʻzbekiston Respublikasi agrosanoat majmuasi 1-sohasining ayrim tarmoqlari yaxshi rivojlangan. Jumladan, kimyo sanoati agrosanoat majmuasi 1-sohasining nisbatan kuchli rivojlangan tarmogʻi sanaladi. Respublika eksportida kimyo sanoatining ulushi 5-7 foizni tashkil etmoqda.

Respublikamizda asosan azotli va fosforli maʼdanli oʻgʻitlar ishlab chiqarilar edi. Kaliyli oʻgʻitlar ishlab chiqarish uchun maxsus zavodlarning yoʻqligi tufayli bu turdagi oʻgʻitlarni asosan import qilinadi. Mustaqillik yillarida Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumanida kaliyli oʻgʻit ishlab chiqarish zavodi tashkil etildi va yiliga 120 ming tonnadan ortiq mahsulot ishlab chiqarish yoʻliga qoʻyildi.

Respublikada mamlakat agrosanoat majmuasining 1-sohasiga kiruvchi traktorsozlik, paxta terish mashinalari ishlab chiqarish tarmoqlari yaxshi rivojlangan. Oʻzbekiston Respublikasi paxta terish mashinalarini kompleks holda ishlab chiqaradigan ikki davlatning biri hisoblanadi.

Respublikada qishloq xoʻjaligi mashinasozligi mamlakat sanoatining asosiy tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda 300 dan ortiq qishloq xoʻjaligi mashinalar va ularning butlovchi qismlarini ishlab chiqaruvchi sanoat korxonalari bor. Ayniqsa, paxta

terish mashinalari va agregatlari ishlab chiqarish tizimi yaxshi rivojlangan. Paxta terish mashinalari bilan bog'liq barcha mexanizmlar O'zbekistonda ishlab chiqariladi. Mamlakatda ishchi mashinalar – pluglar, ekish agregatlari, chizellar, boronalar va ko'plab turdagi ish qurollari ishlab chiqarish ham yo'lga qo'yilgan. Albatta, ularning sifatini yaxshilash talab qilinadi.

Respublikada don o'rish kambaynlari, maxsus avtomobillar kabi juda zarur vositalar ishlab chiqarish tarmoqlari hali tashkil etilmagan. Ular respublikada ishlab chiqarish uchun Germaniya davlati bilan hamkorlik ishlari yo'lga qo'yilmoqda.

Respublika agrosanoat majmuasining birinchi sohasini rivojlantirish juda murakkab bo'lib, bu katta mablag' va vaqtni talab qiladi.

Respublikada mavjud holatni chuqur o'rganib hamda agrosanoat majmuasi tarmoqlarining talablaridan kelib chiqib, asosiy vositalar lizingi rivojlantirilmoqda. Lizing yo'li bilan chetdan eng zarur asosiy vositalar keltirilmoqda. Masalaning bu tariqa hal etilishi ham mamlakat iqtisodiyoti ayniqsa, qishloq xo'jaligi uchun muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, respublikada agrosanoat majmuasi 1-sohasining rivojlanishi talab darajasida yuqori emas. SHu sababli, bu sohani rivojlantirish mamlakat hukumati iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

**4-bob. AGROSANOAT MAJMUASINING QISHLOQ XO'JALIGI
MAHSULOTLARINI TAYYORLOVCHI, SAQLOVCHI, QAYTA ISHLOVCHI VA
TAYYOR MAHSULOTLARNI ISTE'MOLCHILARGA YETKAZIB BERUVCHI
SOHASI**

- 4.1. Agrosanoat majmuasi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruchi sohasi tarkibi**
- 4.2. Agrosanoat majmuasi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasining ahamiyati va iqtisodiyotidagi o'rni**
- 4.3. Agrosanoat majmuasi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohaning hozirgi holati va rivojlantirish yo'nalishlari**

4.1. Agrosanoat majmuasi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruchi sohasi tarkibi

Qishloq xo'jaligida yetishtirilgan mahsulotlarni tayyorlaydigan va tayyor mahsulotlarni istemolchilarga yetkazib beradigan (sotadigan) barcha tarmoq va korxonalar agrosanoat majmuasining 3-sohasini tashkil etadi.

Agrosanoat majmuasining 3-sohasi murakkab tarkibga ega.

Agrosanoat majmuasining 3-sohasiga:

- paxta tozlash zavodlari;
- konserva zavodlari;
- pallani qayta ishlash fabrikalari;
- sut va go'shtni qayta ishlash korxonalarini;
- yog'-moy ishlab chiqarish korxonalarini;
- mava sharbatlari, vino, kon'yak kabi mahsulotlar ishlab chiqaruvchi zavodlar;
- junni, kanopni qayta ishlash korxonalarini;
- shakar ishlab chiqaruvchi korxonalar;
- tamaki mahsulotlari ishlab chiqarish korxonalarini;
- oziq-ovqat sanoati;
- terini qayta ishlash korxonalarini;
- un va un mahsulotlari ishlab chiqarish korxonalarini;
- muzxona (xolodilnik) va tayyor mahsulotni iste'molchilarga yetkazib beruvchi korxonalar (ulgurji va chakana savdo) va boshqalar kiradi.

Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi soha murakkab tarkibga ega. Har bir mahsulot turi yoki bir-birini to'ldiruvchi mahsulotlar bo'yicha agrosanoat majmuasining o'z korxonalarini mavjud. Albatta ayrim mahsulotlarni respublikada chuqur qayta ishlash darajasi yuqori emas. Keyingi yillarda bu masalaga jiddiy e'tibor berilmoqda. Mustaqillikning dastlabki yillarida jami qayta ishlangan paxta xomashyosining 6-8 foizi respublikada qayta ishlanar edi. 2002 yilga kelib bu ko'rsatkich 14-16 foizini 2004 yilda esa 24-25 foizni tashkil etdi. 2015 yilda bu ko'rsatkich 50 foizga yetdi. SHu bilan

birgalikda mamlakat qayta ishlash sanoati oldiga 3- bosqichli qayta ishlashni tashkil etish vazifasi qo'yilgan.

Respublikada yetishtirilgan meva, sabzavot, poliz va uzum mahsulotlarini sanoatda qayta ishlash ko'rsatkichlarini keskin ko'paytirish zarurati mavjud.

4.2. Agrosanoat majmuasi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasining ahamiyati va iqtisodiyotidagi o'rni

Agrosanoat majmuasi 3-sohasining ahamiyati har qanday davlat iqtisodiyoti uchun beqiyos. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida bu sohaning salmog'i ayniqsa yuqori.

Malakat mehnat resurslarining 22 foiziga yaqini shu sohada band. Yalpi ichki mahsulotning 23 foizga yaqini shu tarmoqlarda ishlab chiqariladi. Qishloq xo'jaligida yetishtirilayotgan mahsulotlarning nobud bo'lmasligi avvalo shu tarmoqlar rivojiga bog'liq. Agrosanoat majmuasi mahsulotlari eksport salohiyatini oshirish ham asosan shu tarmoqlarning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Ular aholini yuqori sifatli mahsulotlar, ish joylari bilan ta'minlashda ham alohida o'rin tutadi.

Mamlakat aholisining ish bilan ta'minlanishida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlar sotuvchi tarmoqlar va xizmatlarning ahamiyati beqiyos. Bu tarmoqlarni rivojlantirish mamlakatda ishsizlik muammosini yumshatadi va unga barham berish imkoniyatlarini kengaytiradi, yetishtirilayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari nobud bo'lishining oldini oladi. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda yetishtirilayotgan ba'zi turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 30 foizgachasi nobud bo'lmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri agrosanoat majmuasi 3-sohasining yetarli darajada rivojlanmaganligidadir. Yuqoridagilarni hisobga olib sohaning ahamiyati va iqtisodiyotdagi o'rnini quyidagilar bilan belgilash mumkin:

- qishloq xo'jaligida yetishtirilgan mahsulotlarning nobud bo'lishini oldini oladi va natijada katta iqtisodiy samara beradi;
- aholini ish bilan ta'minlashni yaxshilaydi, ijtimoiy masalalarni yechimini optimallashtiradi;
- qishloq xo'jaligini imkon darajasida bir me'yorda moliyaviy mablag' bilan ta'minlaydi;
- aholining turmush darajasini oshiradi;
- qishloq xo'jaligini unga xos bo'lmagan funktsiyalardan (mahsulotni saqlash, tashish va x.z.) ozod qiladi;
- mamlakatning eksport salohiyatini oshiradi;
- aholini yilning turli fasllarida sifatli mahsulotlar bilan ta'minlashni yaxshilaydi;
- qishloq aholisining mehnat malakasini oshiradi;
- mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini sifatli ta'minlaydi.

Agrosanoat majmuasining 3-sohasiga kiruvchi tarmoqlarni rivojlantirish mamlakatning iqtisodiy strategiyasining bosh yo'nalishlaridan bir hisoblanadi. Bunda asosiy e'tibor yengil sanoatni rivojlantirishga qaratilmoqda. Hozirgi paytda yengil sanoatni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarni jalb etishga e'tibor kuchaytirildi. Bu sohada vujudga kelayotgan yangi qo'shma korxonalar yangi texnika va texnologiyaning kirib kelishiga olib kelmoqda. Bundan tashqari aholini ish bilan bandligi oshishiga xizmat qiladi.

Hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasida yetishtiriladigan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash quyidagi hajmda bajarilmoqda:

Mevalar – 15%, sabzavot – 10%, poliz mahsulotlari – 5%, uzum – 23%, teri – 26%, jun – 15%, go'sht – 25%, sut – 5%, paxta xomashyosi – 25%.

Rivojlangan kapitalistik mamlakatlarda yalpi mahsulotni yetishtirishda kichik va o'rta korxonalar salmog'i 60-70% tashkil etmoqda. O'zbekiston Respublikasida yalpi mahsulotni yetishtirishda kichik korxonalarni salmog'i 1991 yilda 1,5% tashkil etgan bo'lsa, 2000 yilga kelib u 31%ni 2015 yil yakunlarga ko'ra 56,7 foizni tashkil etdi.

Qishloq xo'jalig mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlari xalqlari uzoq yillik tajriba va bilimga ega. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash masalalari bo'yicha Markaziy Osiyoda 9-12 asrlarda bir qator asarlar paydo bo'lgan. Ibn Al Xaysam (965-1035), Ibn Xatib ar Roziy (1149-1209), Ibn Rashta (12-asr), Xazrad Mashhadiy Sayid Muhammad (12-asr) kabilarning asarlarida qishloq ho'jalik mahsulotlarini qayta ishlash, saqlash haqida ma'lumotlar berilgan. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va saqlash masalalari juda qadimdan o'rganilgan va yillar o'tishi bilan takomillashib rivojlanib borgan.

4.3. Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlovchi, saqlovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi sohasining hozirgi holati va rivojlantirish yo'nalishlari

O'zbekiston Respublikasida agrosanoat majmuasining 3-sohasi nisbatan yaxshi rivojlangan. Jumladan, agrosanoat majmuasining 3-sohasiga kiruvchi meva va savzavotlarni qayta ishlash sanoati jadal va barqaror rivojlanmoqda. O'zbekiston Respublikasida oziq-ovqat sanoati ham yaxshi rivojlangan tarmoqlar qatoriga kiradi. Respublika oziq-ovqat sanoati quyidagi tarmoqlarni o'z ichiga oladi:

- bevosita qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash tarmoqlari. Bularga: un-krupa, yog'-moy, kraxmal, sut, go'sht, choy, shakar, vinochilik uchun xomashyo mahsulotlarni tayyorlash sanoati kabi tarmoqlar kiradi;

- oziq-ovqat sanoati korxonalarining mahsulotlaridan keng foydalangan holda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi tarmoqlar. Bularga: mevasabzavot sanoati korxonalari, sut va go'sht mahsulotlaridan konservalar ishlab chiqaruvchilar, pivo va vino ishlab chiqarish sanoati korxonalari kiradi;

- non va non mahsulotlari, makaron, salqin ichimliklar, qandolatchilik, kolbasa, rafinadlangan qand, oziq-ovqat konsentratlari ishlab chiqaruvchi tarmoqlar;

- baliq va boshqa suv hayvonlari mahsulotlarini qayta ishlovchi statsionar korxonalar;

- Tuz ishlab chiqarish korxonalari.

O'zbekiston keyingi yillarda vaqtinchalik baliq va boshqa suv hayvonlari mahsulotlarini qayta ishlovchi statsionar korxonalar tugatilgan. Albatta keyinchalik bozor talabi va mavjud iqtisodiy sharoit ushbu korxonalarining istiqbolini belgilaydi.

1991 yilda mamlakat yalpi ichki mahsulotida sanoatning ulushi 9 foizni tashkil etgan bo'lsa 2014 yilda bu ko'rsatkich 24,1 foizni 2015 yil yakunlariga ko'ra 25,2 foizni tashkil etdi. 2016 yilning birinchi yarim yilligida sanoatning ulushi 33,5 foizga yetdi.

2004 yilda mamlakatda ishlab chiqarilayotgan jami sanoat mahsulotlarining 13,2 foizi oziq-ovqat sanoatida ishlab chiqarilgan bo'lsa 2014 yilda bu ko'rsatkich 15,1 foizni tashkil etdi.

Mamlakatda juda katta yog'-moy ishlab chiqarish quvvatlari tashkil etilgan. Bu sohada asosiy muammo yog'-moy ishlab chiqarish uchun homashyoning nisbatan yetishmasligidir. Demak respublikada moy beradigan ekinlarni ko'paytirish maqsadga muvofiq.

Respublikada, ayniqsa, go'shtni, sutni qayta ishlash sanoatining quvvati juda katta. Lekin keyingi yillarda chorvachilikning to'liq xususiylashtirilishi yirik chorva fermalarining tugatilishiga olib keldi. Natijada sutni va go'shtni qayta ishlaydigan yirik zavodlar yil davomida deyarli bekor qola boshladi. Bu, quyidagi salbiy oqibatlarni keltirib chiqarmoqda:

- sohada ishlaydigan ishchi, xodimlarning asosiy qismi o'z ishlarini o'zgartirishlariga majbur bo'lishmoqda yoki ularning vaqtincha ishsiz qolishlariga sabab bo'lmoqda;
- davlat byudjetiga to'lanadigan soliq va boshqa to'lovlarning shu soha bo'yicha kamayishga olib kelmoqda;
- chova mollarini go'shtga so'yish natijasida olinadigan ayrim xomashyoning (ikkinchi darajali mahsulotlar: qon, ichki bezlar, birinchi qorin bo'shlig'ida bo'ladigan yem-xashak, suyak kabi mahsulotlar) nobud bo'lishiga sabab bo'lmoqda;

Hozirda mamlakat go'sht zavodlari quvvatidan foydalanish 4-18, sut zavodlari quvvatlaridan foydalanish darajasi 25-62 (turli viloyatlar va korxonalarda turlicha) foizdan oshmaydi. Demak, bu borada qilinishi lozim bo'lgan ishlar ko'p. Respublikada mavjud qayta ishlash korxonalarining ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq va samarali foydalanishning mo'tadil yechimlarini topish ustida ilmiy va amaliy ishlar olib borilishi zarur.

2014 yilda yengil sanoat respublika sanoatida 14,1 foizni tashkil etdi. Hozirda asosiy e'tibor o'zimizda yetishtirilayotgan homashyoni 3-4 bosqichda qayta ishlash vazifasi tkribdi. Bu paxta tolasi bo'yicha bir so'mlik homashyo o'rniga 7 so'mlik tayyor mahsulot ishlab chiqarishni ta'minlaydi va mamlakatdagi ko'plab iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni yaxshilash imkoni beradi. Bu O'zbekiston Respublikasi uchun iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlardan bo'lib, hozirda ushbu masalaga ustivorlik statusi berilgan.

Yuqoridagi amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida respublika agrasanoat majmuasida yetishtirilgan paxta tolasi dunyo talablariga to'liq javob beradigan sifat ko'rsatkichlariga ega bo'lmoqda.

5-BOB. AGROSANOAT MAJMUASINI INFRATUZILMASI

5.1. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasining mohiyati, tarkibi

5.2. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasining ahamiyati, iqtisodiyotdagi o'рни va hozirgi holati

5.3. Respublika agrosanoat majmuasi infratuzilmasini rivojlantirish yo'nalishlari

5.1. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasining mohiyati, tarkibi

Infratuzilma – lotincha soʻz boʻlib, quyida joylashgan, xizmat koʻrsatuvchi degan maʼnoni beradi. Infratuzilma – ishlab chiqarish jarayoni samarali amal qilishi uchun zarur xizmatlarni koʻrsatuvchi yoʻnalishlar (sohalar)ni oʻz ichiga oladi. Maʼlumki ishlab chiqaruvchi subʼektlar oʻz ishlab chiqarishi uchun juda koʻplab sharoitlarning, omillarning boʻlishini talab qiladi. Bugungi kunda ishlab chiqarish jarayoni shu darajada tezlashib, murakkablashib ketdiki, iqtisodiy jihatdan juda katta imkoniyatga ega boʻlgan korxonalar va firmalar ham oʻz ishlab chiqarishi uchun zarur barcha xizmat turlarini oʻz hisobidan tashkil qila olmay qoldilar. Bu xizmatlar ixtisoslashgan holda tashkil etilgandagina samarali hisoblanadi. Ishlab chiqaruvchi oʻziga xos boʻlmagan xizmat turlarini oʻz tarkibida tashkil etmasdan ularni ixtisoslashgan xizmat koʻrsatuvchilardan sotib olgani iqtisodiy jihatdan samarali hisoblanadi. Albatta ayrim xizmat turlarini yirik ishlab chiqaruvchilar oʻzlari tashkil etishlari mumkin.

Infratuzilmaning asosiy vazifasi ishlab chiqarishning samarali ishlashi uchun xizmat qilish, ishlab chiqarish jarayonlarining uzliksiz, bir meʼyorda ishlashi uchun sharoit yaratishdan iborat.

Infratuzilma qishloq xoʻjaligi korxonalarini bajaradigan koʻplab funktsiyalarni oʻz zimmasiga oladi. Bu qishloq xoʻjaligi korxonalariga resurslarni ishlab chiqarishni rivojlantirishga yoʻnaltirish imkoniyatini beradi.

Agrosanoat majmuasi infratuzilmasining oʻziga xos xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

- agrosanoat majmui xizmatlar bozori koʻp qirrali murakkab universal tabiatlidir;
- unga maʼlum darajada mavsumiylik xosdir;
- ayrim sohalarda monopollik darajasi yuqori. Xizmat koʻrsatuvchi korxonalar asosan monopol holdadirlar;
- fermerlar va dehqonlarning mavqei ushbu bozorda pastdir;
- xizmatning barcha turlari ham yaxshi shakllangan va rivojlangan emas.

Agrosanoat majmuasining ishlab chiqarish infratuzilmasiga quyidagilar kiradi:

- transport tizimi va yoʻllar;
- aloqa tizimining ishlab chiqarish bilan bevosita bogʻlangan qismi;
- bank va moliya bozorining tegishli qismi;
- qishloq xoʻjaligi texnikalarini taʼmirlash tizimi;
- qishloq joylarda elektr energiyasini uzatish liniyalari;
- ilmiy – ishlab chiqarish laboratoriyalari;
- zooveterinariya xizmatlari;

Agrosanoat majmuasi ijtimoiy infratuzilmasiga quyidagi sohalar kiradi:

- aholiga maishiy xizmat koʻrsatish tizimi;
- yoʻlovchi tashish tizimi;
- aloqa xizmati;

- uy – joy xo'jaligi;
- maktabgacha ta'lim tizimi;
- ta'lim tizimi;
- sog'liqni saqlash tizimi;
- aholini tabiiy gaz, ichimlik suvi va elektr energiyasi bilan ta'minlash tizimlari;
- sport-sog'lomlashtirish tizimi;
- kommunal xizmatlar;
- madaniy –maishiy xizmatlar tizimi va boshqalar.

Agrosanoat majmuasining ijtimoiy infratuzilmasini quyidagicha ifodalash mumkin.
(5-chizma)



5- chizma. Agrosanoat majmuasi ijtimoiy infratuzilmasining tarkibi

5.2. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasining ahamiyati, iqtisodiyotdagi o'rni va hozirgi holati

Respublika qishloq xo'jaligida ko'rsatilgan xizmatlar tarkibida 34% g'alla-don o'rishga, 25,2% shudgorlashga, 16,3 qishloq xo'jaligi texnikalariga ehtiyot qismlari yetkazib berishga, 7,6 % yuk tashish avtomobillarini hamda qishloq xo'jalik mashinalarini

ta'mirlashga, 2,2% transport xizmatlarga, 1% ma'danli o'g'itlarni kiritish va o'simliklarni zararkunandalarga qarshi kimyoviy kurashiga, 0,2% chorvachilik fermalariga texnik xizmat ko'rsatishga va 13,5% boshqa turdagi xizmatlar ulushiga mos kelmoqda.

Mamlakat agrosanoat majmuasi infratuzilmasi juda katta ahamiyatga ega. Chunki, infratuzilmasiz agrosanoat majmuasida mo'tadil faoliyat yuritishi mumkin emas. Infratuzilmasi agrosanoat majmuasida ishlab chiqarishning uzliksiz tashkil etilishini ta'minlaydi. Agarda har bir korxonada barcha ish va xizmatlarni o'zi bajarishga harakat qilsa, bu juda qimmatga tushadi. Ko'p holatlarda buni amalga oshirish mumkin ham emas. Masalan, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni tashkil etish uchun urug'lik, yoqilgi – moylash materallari, ma'danli o'g'itlar, turli kimyo mahsulotlari, dori-dorimonlar, elektr, suv ta'minoti, kadrlar yetishtirish, aloqa xizmatlari ko'rsatish, xo'jalikda mavjud texnikalarni ta'mirlash ishlari va boshqalarni o'z ichiga oladi. Bu ish va xizmat turlarini bir xo'jalik bajarishi uchun qanchadan qancha mutaxassis, transport, texnikalar va boshqa resurslar kerak bo'ladi. Bu xizmatlarni tashkil etish uchun xo'jalikda na mutaxassislar, na moliyaviy resurslar yetarli. Chunki, ayrim xizmat turlari ta'minoti bir xo'jalik uchun emas, balki o'n, yuzlab va minglab tashkilotlarga xizmat ko'rsatadi. Masalan, elektr bilan ta'minlash va h.k. Ularni har bir xo'jalik o'zi aholida tashkil eta olmaydi. SHu sababli ham bu ish va xizmat turlari aholida mustaqil tizimlarni tashkil etadi.

Agrosanoat majmuasi infratuzilmasi iqtisodiyotda katta o'rinni egallaydi. Eng avvalo, bu ish va xizmatlar ishlab chiqarishning rivojlanishiga olib keladi. Iqtisodiyot rivojlangan sari esa, infratuzilma xizmatlariga talab ortadi. Natijada, ishlab chiqarishning samaradorligi oshadi. Mehnatga layoqatli aholining katta qismi infratuzilmaga ish joylashadi. Iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarda jami ishlayotganlarning 60-70 foizi xizmat ko'rsatish tizimida ishlaydi. Bizda esa bu ko'rsatkich 40 foizdan kamroq. Natijada qishloq xo'jaligi korxonalarini o'ziga xos bo'lmagan ko'pgina xizmat turlarini o'zlari bajaradilar.

5.3. Respublika agrosanoat majmuasi infratuzilmasini rivojlantirish yo'nalishlari

Agrosanoat majmuasi infratuzilmasini tashkil etish va rivojlantirishda quyidagilarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiq:

1. majmua tarmoqlari, korxonalarining ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilma xizmatlariga bo'lgan real talablarini hisobga olish;
2. infratuzilma xizmatlari narxlarining ishlab chiqaruvchilar uchun ma'qul bo'lishiga erishish (lozim bo'lganda davlatning iqtisodiy dastaklar orqali aralashuvini joriy etish va raqobatni rivojlantirish orqali);
3. infratuzilma sub'ektlari faoliyatini tartibga solish yo'llarini topish;
4. infratuzilma xizmatlari bozorida raqobatni kuchaytirish, monopoliyaga yo'l qo'ymaslik;

Agrosanoat majmuasi infratuzilmani keskin rivojlantirish bugungi kun zaruratidir. Agrosanoat majmuasi infratuzilmasi quyidagi yo'nalishlarda rivojlantirilishi maqsadga muvofiq:

- Agrosanoat majmuasiga kiruvchi tarmoqlarga xizmat ko'rsatadigan tarmoq va xizmatlarning turlarini ko'paytirish. Hozirda mamlakat qishloq xo'jaligi o'ziga zarur bir qancha xizmatlarni to'liqligicha va sifatli darajada olmayapdi. Masalan, ularga zarur bank, moliya bozorida o'zgarishlar, turli sharoitlarda kerakli qonuniy va iqtisodiy maslahatlar bilan ta'minlanish darajasi past holatda. Bu misollar qishloq xo'jaligi uchun zarur xizmatlarning bir kichik qismidir. SHu sababli ishlab chiqarish infratuzilmasining xizmat turlarini ko'paytirish lozim;

- Xizmat bozorida raqobat muhitini rivojlantirish agrosanoat majmuasi ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirishning boshqa bir yo'nalishidir. Bu eng katta ahamiyatga ega yo'nalishlardan biridir. Raqobatning bo'lmasligi ko'rsatilyotgan xizmatlar narxning yuqori bo'lishini ta'minmoqda. Ko'rsatilayotgan xizmatlarning sifatining pastligi ham raqobat yo'qligidan yoki uning deyarli yo'qligadandir. Masalan, hozirda yurtimizda 112 ta muqobil mashina – traktor parklari mavjud. Lekin ularning texnik imkoniyatlari juda past bo'lganligi sababli, qishloq xo'jaligi korxonolari asosan, davlat aktsiyadorlik jamiyatlari maqomida tashkil etilgan 180 ta mashina-traktor parki xizmatlaridan foydalanishga majburdirlar;
- Xizmat ko'rsatish sohasida katta imkoniyatlar xo'jaliklarning o'zlari tomonidan birgalikda tashkil etiladigan "ittifoq"lardadir. Masalan, texnikadan birgalikda foydalanish ittifoqlarini tashkil etish masalasi ijobiy natijalar berishi mumkinligiga qarmasdan bu soha rivojlangan emas. Bunga asosiy sabab xo'jaliklarni boshqarayotgan rahbarlarda bunday ishlarga tajriba, bilim yo'qligidadir. Agarda ittifoq tuzilgan holda ham uni tashkil etgan barcha xo'jaliklar uchun undagi texnikadan samarali foydalanish bo'yicha manfaatli tartib – qoidalar ishlab chiqilmagan. Demak, bu boradagi ishlarni rivojlantirish zarur.

7-BOB. QISHLOQ XO'JALIGI - AGROSANOAT MAJMUASINING ASOSIY BO'G'INI

7.1. Qishloq xo'jaligi - agrosanoat majmuasining asosiy bo'g'ini, uning o'ziga xos xususiyatlari

7.2. Qishloq xo'jaligining iqtisodiyotda tutgan o'rni va ahamiyati

7.3. SHirkat xo'jaliklari va ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari

7.4. Fermer xo'jaliklari va ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari

7.1. Qishloq xo'jaligi - agrosanoat majmuasining asosiy bo'g'ini, uning o'ziga xos xususiyatlari

7.2.

Agrosanoat majmuasining qishloq xo'jaligi asosiy bo'g'ini bo'lib, uning rivojlanishi agrosanoat majmuasining jadal va barqaror rivojlanishining asosi hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi quyidagi sabablarga ko'ra agrosanoat majmuasining asosiy bo'g'ini, yadrosi hisoblanadi:

- qishloq xo'jaligi agrosanoat majmuasiga kiruvchi sanoat tarmoqlari chiqarayotgan ishlab chiqarish vositalarini asosiy iste'molchisi. Sanoatning bu tarmoqlari oldigan qanday mahsulotlar chiqarishi lozimligi to'g'risida talablarni qo'yadi;
- hududlar bo'yicha qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishning hajmi qayta ishlash tarmoqlari korxonalarining joylashishiga va rivojlanishiga asos bo'ladi;
- sanoatda ishlab chiqarilgan ishlab chiqarish vositalarining samaradorligi qishloq xo'jaligida yuzaga chiqadi;
- qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligi oxir oqibatda agrosanoat majmuasida mehnatning unumdorligi darajasini belgilaydi;
- qishloq xo'jaligida mahsulot va ishlar tannarxi agrosanoat majmuasi mahsulotlari tannarxining darajasini belgilaydi;
- qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish jarayonlarining sanoatlashishi uni qayta ishlash tarmoqlari bilan integratsiyalashuvining asosi hisoblanadi.

Agrosanoat majmuasining asosini tashkil etadigan qishloq xo'jaligi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar boshqa tarmoqlardan qishloq xo'jaligini farqlab turadi va ishlab chiqarishni tashkil etishda o'z talablarini qo'yadi. Bu xususiyatlar quyidagilardan iborat:

1. Qishloq xo'jaligi tabiiy omillarning ta'siri katta. Ob-havoning keragidan issiq yoki sovuq kelishi, yog'ingarchilikning me'yoridan ko'p yoki kam bo'lishi qishloq xo'jaligida qilinayotgan mehnatning natijasi turlicha bo'lishiga olib keladi.

2. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish vositalari sifatida tirik organizmlar qatnashadi. Bu, o'z navbatida, mutaxassislardan faqatgina iqtisodiy qonuniyatlarnigina emas, balki biologik qonunlarni ham bilishni va ishlab chiqarishni tashkil etishda ularni hisobga olishni talab qiladi..

3. Qishloq xo'jaligida yer asosiy ishlab chiqarish vositasi hisoblanib, undan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Ularni inkor etish yoki yetarlicha hisobga olmaslik katta salbiy oqibatlarga olib keladi.

4. Qishloq xo'jaligida sarflanayotgan moddiy xarajatlar davri bilan faoliyat natijasida olinayotgan daromadlarning olinish davri o'rtasida farq katta.

5. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish juda katta maydonlarda olib boriladi.

6. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarilgan mahsulotlarning bir qismini o'zi urug'lik, yem – xashak, oziq – ovqat sifatida imte'mol qiladi.

7. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ko'p turlarini uzoq saqlash murakkab.

8. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxлари noelastik hisoblanadi. Buning natijasida qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talab ham noelastik bo'ladi. Ko'plab rivojlangan davlatlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining narxga nisbatan elastiklik koeffitsienti 0,2-0,25 ni tashkil etadi. Bu degani qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabni 10 foiz oshirish (qishloq xo'jaligi mahsulotlari xaridini 10 foizga ko'paytirish) uchun ularni narxini 40-50 foizga tushirish kerak degani.*

9. Ishlab chiqarishning fond bilan ta'minlanish darajasining yuqoriligi. Mablag'larning aylanishi tezligi juda sekin yuz beradi. Bu qishloq xo'jaligini investorlar uchun jozibadorligini pasaytiradi.

10. Qishloq xo'jaligida juda ko'plab bir turdagi mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalarining mavjudligi. Bu xususiyat natijasida qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida erkin raqobat muhiti yuzaga keladi.

7.2. Qishloq xo'jaligining iqtisodiyotda tutgan o'rni va ahamiyati

Qishloq ho'jaligi mamlakatimiz uchun ham siyosiy, ham iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyat kasb etgan soha bo'lib, u quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

- mamlakatimizni oziq-ovqat fondini shakllantiradi;
- yurtimizning oziq-ovqat sohadagi mustaqilligini, xavfsizligini ta'minlaydi;
- qishloq ho'jaligi mahsulotlarini qayta ishlaydigan sanoat uchun homashyo yetkazib beradi;
- aholini ish joylari bilan ta'minlaydi.

Bugungi kunda mamlakat yengil va to'qimachilik sanoatida ishlatilayotgan tolaning 70 foizidan ortiqrog'i o'zimizda ishlab chiqarilgan paxta tolası hisobiga qondirılmoqda. Qolgan 30 foizga yaqin qismi jun, kanop, pilla va kimyoviy tolalarga to'g'ri keladi.

Mamlakat iqtisodiyotida yaratilayotgan yalpi ichki mahsulotda qishloq xo'jaligining ulushi yildan yilga kamayib bormoqda. 1991 yilda qishloq xo'jaligi yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 36,1 foizni 2000 yilda 30,1, 2015 yilda 16,8 foizni tashkil etdi. Bu ijobiy holat bo'lib, mamlakat iqtisodiyotining sanoatlashib borayotganini ko'rsatadi.

Mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun zarur bo'lgan erkin harakatdagi qattiq valyuta tushumining yirik bir qismi shu tarmoq mahsulotlari yoki uning mahsulotlaridan tayyorlangan tovarlarni eksport qilishdan olinadi. Jumladan, 1990 yilda eksportning hajmi 442,7 million AQSH dollari miqdorida bo'lib uning 59,7 foizi paxta tolasiga to'g'ri kelgan. 2000 yilda jami eksport miqdori 3264,7 million AQSH dollari miqdorida bo'lib, unda paxta tolasining ulushi 27,5 foizni, oziq-ovqat mahsulotlari ulushi 5,4 foizni tashkil etgan. 2005 yilda jami eksportda paxta tolasining ulushi 19,1 foizni, oziq-ovqat mahsulotlarining ulushi 3,8 foizni tashkil etdi. 2011 yilda jami eksportda paxta tolasining ulushi 9,0 foizni, oziq-ovqat mahsulotlari ulushi esa 13,2 foizni tashkil etgan. 2015 yilda bu ko'rsatkichlar mos ravishda 5,6 va 14,2 foizni tashkil etdi.

Mamlakatda yetishtiriladigan oziq-ovqatning 96 foizidan ko'prog'i qishloq xo'jaligida ishlab chiqariladi. Aholining 2008 yilgacha 60 foizidan ortiqrog'i qishloq joylarda yashar edi. 2015 yilga kelib mamlakat aholisining yarmidan kamrog'i qishloq joylarda istiqomat qilmoqda.

* Минаков И.А и др. Экономика отраслей АПК. Учебник. –М.: КолосС, 2004.-464. (17с.)

7.2.1-jadval

Respublika qishloq xo'jaligining malakat iqtisodiyotidagi o'rni

№	Ko'rsatkichlar	1991	2000	2005	2010	2015
1.	Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotining mamlakat yalpi ichki mahsulotdagi salmog'i, %	33,4	30,1	26,3	18,0	16,8
2.	Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotining o'sish sur'ati, %	-	103,1	105,4	106,9	106,8
3.	Paxta tolasi va oziq-ovqat mahsulotlarining yalpi eksportdagi salmog'i, %	63,6	32,9	21,9	18,6	19,8
4.	Qishloq xo'jaligi mehnat resurslarining salmog'i*, %	40,7	34,4	29,1	26,8	26,6
5.	Jami investitsiyalarda qishloq xo'jaligiga qilingan investitsiyalar salmog'i, %	26,7	5,7	4,4	3,5	4,1

* Qishloq xo'jaligi o'rmon xo'jaligi bilan birgalikda.

7.2.2-jadval

O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotining tarkibi, (% da)

	1991	2000	2010	2015
Qishloq xo'jaligi, jami	100	100	100	100
SHu jumladan:				
O'simlikchilik	61,7	52,2	54,1	55,8
CHorvachilik	39,3	47,8	45,9	44,2

7.2.3-jadval

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotini mulkchilik shakllari bo'yicha taqsimlanishi, jamiga nisbatan %da

Ko'rsatkichlar	1990 yil	1995 yil	2000 yil	2005 yil	2010 yil	2014 yil
Jami	100	100	100	100	100	100
sh.j.						
Davlat mulki	37,0	2,4	0,9	0,5	0,2	0,1
Nodavlat mulk	63,0	97,6	99,1	99,5	99,8	99,9

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'misitasi yillik statistik to'plamlari asosida tuzilgan.

7.3. SHirkat xo'jaliklari va ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari

O'zbekiston Respublikasi "Qishloq xo'jalik kooperativi (shirkat xo'jaligi) to'g'risida"gi qonunining 1-bob, 1-moddasida - "Qishloq xo'jalik kooperativi (shirkat xo'jaligi) – tovar qishloq xo'jalik mahsuloti yetishtirish uchun pay usulga va asosan oila (jamo) pudratiga, fuqarolarning ixtiyoriy ravishda birlashishiga, boshqarishning

umumiyligiga asoslangan, yuridik shaxs huquqiga asoslangan mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'ektdir.¹ deb ta'rif berilgan.

SHirkat xo'jaligiga a'zolik ixtiyoriydir. 16 yoshga kirgan fuqaro ixtiyoriy ravishda unga a'zolikka kirishi mumkin. SHirkat xo'jaligining yuqori boshqaruv organi umumiy majlis bo'lib, u shirkatni boshqaruvini va taftish komissiyasini saylaydi va shirkatni joriy boshqarish bo'yicha o'z vakolatini ularga beradi.

7.3.1-chizma

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchi yirik korxonalarining ijobiy va salbiy tomonlari



7.4. Fermer xo'jaliklari va ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari

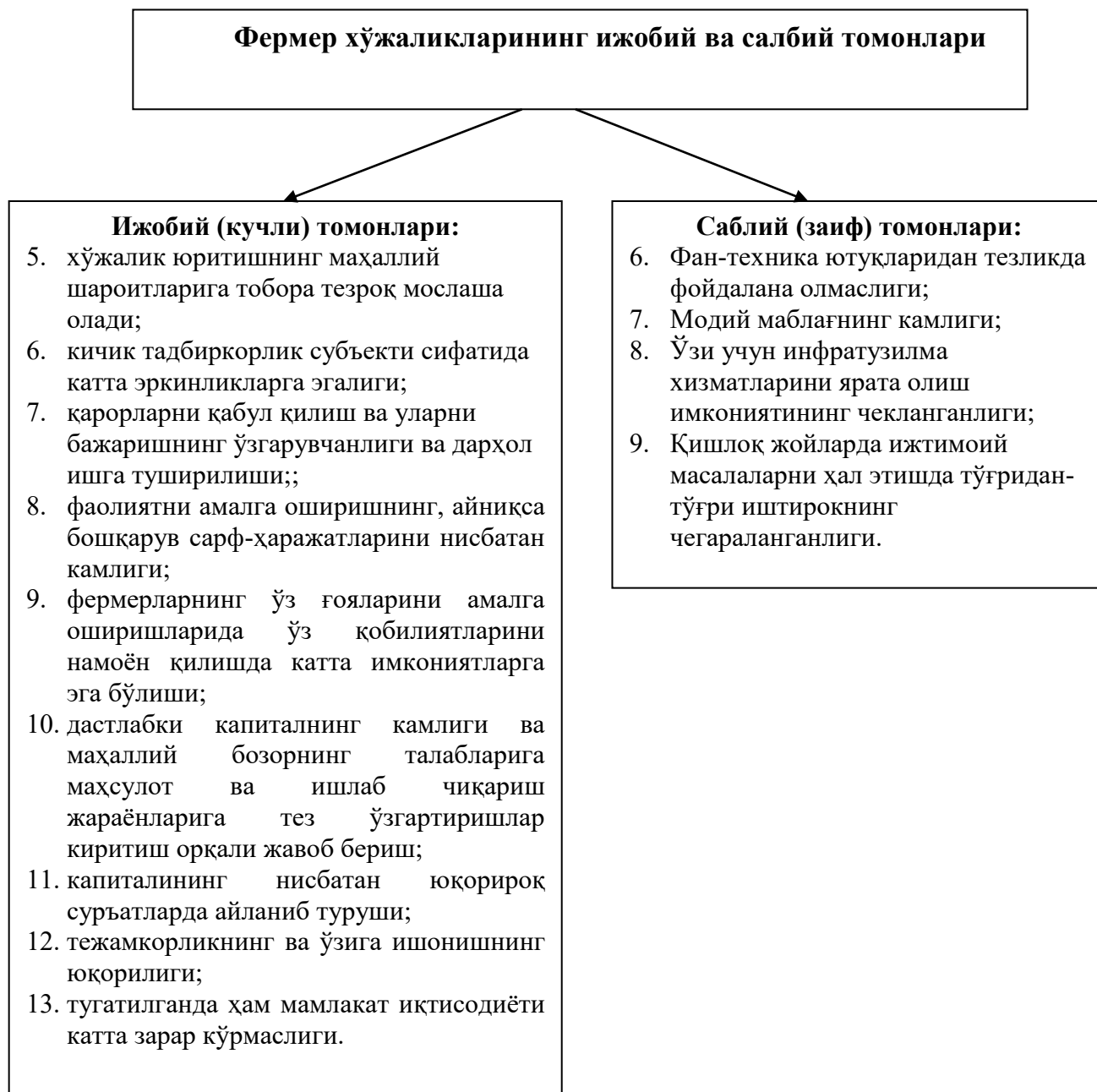
O'zbekiston Respublikasining 2004 yil 29 avgustda qabul qilingan "Fermer xo'jaliklari to'g'risida" gi qonunining 1-bandida "**Fermer xo'jaligi o'ziga uzoq muddatli ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda tovar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan shug'ullanuvchi fermer xo'jaligi a'zolarining birgalikdagi faoliyatiga asoslangan, yuridik shaxs huquqlariga ega mustaqil xo'jalik yuritish sub'ektdir**", -

¹ Ўзбекистон Республикаси "Қишлоқ хўжалик кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги қонун. Т.: Ўзбекистон, 1998. 4 б.

deb belgilangan. Yangi tahrirdagi “Fermer xo’jaliklari to’g’risida”gi qonunning 3-moddasida, “**Fermer xo’jaligi ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda qishloq xo’jaligi tovar ishlab chiqarish bilan shug’illanuvchi, mustaqil xo’jalik yurituvchi sub’ektdir**” deb tushuncha berildi.

7.3.2-chizma

Fermer xo’jaliklarining ijobiy va salbiy tomonlari



7.5. Dehqon xo’jaliklari va ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari

Dehqon xo’jaligi oila mehnatiga asoslangan, asosan xonadon iste’moli uchun va mayda tovar qishloq xo’jaligi mahsuloti yetishtirish bilan bog’liq tadbirkorlik faoliyati bilan shug’ullanuvchi xo’jaliklardir. “Dehqon xo’jaligi to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasining 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan qonunining 1-moddasida dehqon xo’jaligiga quyidagicha ta’rif berilgan: “Dehqon xo’jaligi oilaviy mayda tovar xo’jaligi bo’lib, oila a’zolarining shaxsiy mehnati asosida, meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik

qilish uchun oila boshlig'iga berilgan tomorqa yer uchastkasida qishloq xo'jaligi mahsuloti yetishtiradi va realizatsiya qiladi"².

Dehqon xo'jaliklarining faoliyati 1998 yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Dehqon xo'jaligi to'g'risida"gi qonuni asosida olib borilmoqda. Dehqon xo'jaliklari qonunda belgilangan tartibda yuridik shaxs maqomini olishi mumkin. Yuridik shaxs maqomini olgan dehqon xo'jaligida ishlayotganlar ixtiyoriy ravishda O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi huzuridagi Pensiya jamg'armasiga badallar to'lab borishlari mumkin. SHunday hollarda Pensiya jamg'armasining tuman bo'limlarida ularga mehnat daftarchasi belgilangan tartibda yuritiladi.

Dehqon xo'jaliklari qishloq aholisini ijtimoiy foydali mehnatga va tadbirkorlikka jalb etish yordamida qishloq joylardagi (aholi uy xo'jaligidagi) resurslardan samarali foydalanish maqsadida tashkil etilmoqda. Dehqon xo'jaliklari aholining ish bilan bandligini oshiradi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni ko'payishiga olib keladi. Natijada, mamlakatning qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport salohiyatini oshiradi va oziq-ovqat xavfsizlini ta'minlashda ijobiy rol o'ynaydi.

Dehqon xo'jaligi qishloq xo'jaligi sohasida faoliyat yurituvchi kichik tadbirkorlik shakllaridan biri sifatida bir qator afzalliklarga ega. Bu afzalliklarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. ishlab chiqarish hajmining kichikligi tufayli bozordagi talab va taklifning o'zgarishiga nisbatan tez moslashadi hamda ko'p mablag' sarflamay, o'z faoliyati yo'nalishlarini qayta tashkil eta oladi;
2. xalqimizda qadimdan shakllanish kelayotgan dehqonchilik madaniyatini avloddan-avlodga o'tkazish imkonini beradi;
3. oila a'zolari mehnatiga tayanish uy bekalari, qariyalar va bolalar mehnatidan ham unumli foydalanish imkonini yaratadi;
4. xususiy mulk egaligi hamda yerning meros qilib qoldirish huquqi bilan umrbod egalikka berilishi mulkdan (erdan) samarali foydalanish uchun imkon beradi;
5. yosh avlod uchun katta tarbiya maktabi rolini o'ynaydi.

² Ўзбекистон Республикасининг "Деҳқон хўжалиги тўғрисида"ги қонуни. –Т.: Ўзбекистон, 1998. 36.

8-BOB. QISHLOQ XO'JALIGI YeR FONDI VA UN DAN FOYDALANISH

- 8.1. Qishloq xo'jaligi yer fondining tarkibi, ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlari**
8.2. Qishloq xo'jaligida yer fondlaridan foydalanish darajasi va samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar
8.3. Erdan foydalanish darajasi va samaradorligini oshirish yo'llari

8.1. Qishloq xo'jaligi yer fondining tarkibi, ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlari

Er barcha ishlab chiqarilayotgan boyliklarning manbasi ekanligi ko'p martalab e'tirof etilgan. "Er umummilliy boylikdir, O'zbekiston Respublikasi xalqi hayoti, faoliyati va farovonligining asosi sifatida undan oqilona foydalanish zarur va u davlat tomonidan muhofaza qilinadi."³

O'zbekiston Respublikasi Yer kodeksining 8-moddasida yer fondi toifalari belgilab qo'yilgan. "O'zbekiston Respublikasining yer fondi yerlardan foydalanishning belgilangan asosiy maqsadiga ko'ra quyidagi toifalarga bo'linadi:

1. qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga tayin etilgan yerlar – qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun berilgan yoki ana shu maqsadga mo'ljallangan yerlar. Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar sug'oriladigan va sug'orilmaydigan (lalmikor) yerlar, haydaladigan yerlar, pichanzorlar, yaylovlar, ko'p yillik mevali dov-darxtlar va tokzorlar egallagan yerlarga bo'linadi;
2. aholi punktlarining (shaharlar, posyolkalar va qishloq aholi punktlarining) yerlari - shaharlar va posyolkalar shuningdek qishloq aholi punktlari chegarasi doirasidagi yerlar;
3. sanoat, transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan yerlar – ko'rsatilgan maqsadlarda foydalanish uchun yuridik shaxslarga berilgan yerlar;
4. tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, realizatsiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar – alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar egallagan, tabiiy davolash omillariga ega bo'lgan yerlar, shuningdek ommaviy dam olish va turizm uchun foydalanadigan yerlar;
5. tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar – tarixiy-madaniy yodgorliklar joylashgan yerlar;
6. o'rmon fondi yerlari – o'rmon bilan qoplangan, shuningdek o'rmon bilan qoplanmagan bo'lsa ham, o'rmon xo'jaligi ehtiyoji uchun berilgan yerlar;
7. suv fondi yerlari – suv ob'ektlari, suv xo'jaligi inshootlari egallagan yerlar va suv ob'ektlarining qirg'oqlari bo'ylab ajratilgan mintaqadagi yerlar;
8. zahira yerlar."⁴

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga tayin etilgan yerlarga haydaladigan yerlar, yaylovlar, ko'p yillik daraxtzorlar, pichanzorlar kiradi.

Qishloq xo'jaligida yer fondi asosiy ishlab chiqarish vositasi sifatida quyidagi xususiyatlarga ega:

³ Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси. Ўзбекистон Республикаси кодекслари тўплами.-Тошкент: "YURIST-MEDIA MARKAZI", 2009 й. -762 бет.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси ва қишлоқ хўжалигига оид қонун ҳужжатлари. –Т.: "Адолат", 1999.-448 б. (11бет).

1). Yer tabiatda chegaralangan. Uni insoniyat xohlaguncha ko'paytirish imkoniga ega emas.

2). Yer – tabiat mahsuli. Bu ham bizning oldimizga qator vazifalarni qo'yadi. Uni yaratishda inson mehnati aralashmagan. Albatta bozor munosabatlari talablaridan kelib chiqib yerning bahosi shakllanadi. Lekin bu baho uning haqiqiy narxi qancha ekanligini aniq belgilay olmaydi. Yerni oldi-sotdi jarayonlarida bu xususiyalarni hisobga olish lozim. Bozor munosabatlarining rivojlanishi yerni oldi-sotdi ob'ektiga aylantiradi. Bundan tashqari yerlarni iqtisodiyot tarmoqlarida foydalanish uchun qishloq xo'jaligidan ajratib beryotganda uning narxini bilish ijobiy ahamiyatga ega. Imkoni boricha qishloq xo'jaligidan yer boshqa sohalar uchun ajratilganda past unumli, qishloq xo'jaligi uchun qiymati past yerlardan ajratish maqsadga muvofiq. SHu sababli yerning bozor narxini aniqlash tartibi mavjud. Yerning narxi quyidagi formula yordamida aniqlanadi.

$$E_{pH} = \frac{E_{pp}}{C\phi} \times 100$$

Bunda: Yer n – yerning narxi, so'm;

Er r – yer rentasi, so'm;

Sf - ssuda foizi.

3). Yer abadiy ishlab chiqarish vositasidir. Bu degani yerdan o'z bilganimizcha abadiy foydalanish mumkin degani emas.

4). Turli joylarda mavjud yer maydonlari turli sifatga, ya'ni unumdorlikka ega. Yerning tabiiy, sun'iy va iqtisodiy unumdorligi bir – biridan farqlanadi.

5). Yerni bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish mumkin emas.

Bularning barchasi mavjud yerlarda qaysi ekin turlarini joylashtirish, texnikaning qanday turlaridan foydalanish va ishlab chiqarishning hajmi qanday bo'lishi maqsadga muvofiqligi to'g'risida inkor etib bo'lmaydigan talablarni keltirib chiqaradi.

Er to'g'risidagi asosiy ma'lumotlar Davlat yer kadastrida mujassam etiladi. Davlat yer kadastru quyidagilarni o'z ichiga oladi:

erdan foydalanuvchilarni davlat ro'yxatiga olish;

erni miqdor va sifat jihatdan uchetga (hisobga) olish;

erni baholash (tuproq bonitirovkasi va iqtisodiy baholash).

8.2. Qishloq xo'jaligida yer fondlaridan foydalanish darajasi va samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar

Qishloq xo'jaligida yer fondi asosiy ishlab chiqarish vositasi ekan, undan qanday (samarali, samarasiz, yaxshi yoki yomon) foydalanayotganligimizni bilishimiz zarur. Yerdan foydalanishning darajasi, samaradorligini aniqlashning usullari olimlar tomonidan yetarli darajada chuqur o'rganilgan. Iqtisodiy fan qishloq xo'jaligida yerdan foydalanish holatini ifodalovchi ko'rsatkichlarni ikki guruhga bo'lib o'rganadi. Birinchi guruhga yerdan foydalanish darajasini ifodalovchi quyidagi ko'rsatkichlar kiradi:

1). Yer fondining tarkibi (strukturasi). Jami yer maydonida qishloq xo'jaligiga yaroqli (qishloq xo'jaligiga tayin etilgan) yerlarining salmog'i, (foizlarda ifodalanadi). Bu ko'rsatkich quyidagi formula yordamida aniqlanadi.

$$Kx.ep.sal. = \frac{Kx.m\dot{e}.ep}{\mathcal{J}.ep.m} \times 100$$

Bunda: Qx yer sal. – qishloq xo'jaligiga yaroqli yer salmog'i, %

J. yer m. - jami yer maydoni, ga

Qx. Te. Yer. - qishloq xo'jaligi uchun tayin etilgan yer maydoni, ga

Bu ko'rsatkich mavjud (mamlakatda, regionda, xo'jalikda) yer maydonlarining qancha qismi qishloq xo'jaligi uchun yaroqli (yoki qishloq xo'jaligiga tayin etilganligini) ekanligini bildiradi. Turli xo'jaliklarning, mamlakat va regionlarning umumiy yer maydonlari bir miqdorda bo'lishiga qaramasdan qishloq xo'jaligida foydalanishga yaroqli bo'lgan maydonlari turlicha bo'lishi mumkin. Qishloq xo'jaligiga yaroqli bo'lgan yerlari kam miqdorda bo'lgan davlatlar, region va xo'jaliklar bu masalaga alohida qarashlari zarur. Ular har bir gektar yerni avaylab asrashi va qishloq xo'jaligidan boshqa tarmoqlarga o'tib ketishini juda qattiq nazoratga olishlari zarur bo'ladi. Mamlakat, mintaqa (hudud) va xo'jaliklarda yerlarni qishloq xo'jaligidan boshqa tarmoqqa o'tib ketishi faqatgina davlat zarurati, imkonsiz hollarda yoki juda katta samara keltirishi mumkin bo'lgan holatlardagina amalga oshirilishi kerak.

2). Qishloq xo'jaligi yerlarining tarkibi. Bu ko'rsatkich qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar tarkibini ko'rsatadi. Jumladan, jami qishloq xo'jaligi yerlarida haydaladigan yer salmog'i quyidagi formula yordamida aniqlanadi.

$$Kx. ep. mar. = \frac{Kx. ep. turllari}{Jk. x. ep. m} \times 100$$

Bunda: Qx yer tarkibi – qishloq xo'jaligi yerlarining tarkibi, %

Qx yer turlari - qishloq xo'jaligiga yaroqli yer maydoni, ga

Jq.x. yer m. - jami qishloq xo'jaligi yer maydoni, ga

3). Yerdan foydalanish koeffitsienti (martaliligi). Bu ko'rsatkich quyidagi formula yordamida aniqlanadi.

$$Erf. k. = \frac{X_{\text{эм, га}}}{J_{\text{э. м., га}}}$$

Bunda: Yer f.k. – yerdan foydalanish koeffitsienti, marta

H e m. - haqiqatda ekilgan ekin maydoni, ga

J.e.m - jami ekin maydoni, ga

Er fondidan foydalanish ko'rsatkichlarining ikkinchi guruhiga iqtisodiy samaradorlik bilan bog'liq ko'rsatkichlar kirib ularning o'zi natural va qiymat ko'rsatkichlarga bo'linadi. Natural ko'rsatkichga qishloq xo'jaligi ekin turlarining hosildorligi kiradi. Hosildorlik quyidagicha aniqlanadi.

$$X = \frac{Yx}{\text{Эм., га}}$$

Bunda: H – ekin turlarining (paxta, bug'doy, makka, uzum, meva...) hosildorligi, ts/ga

Yah - yalpi (paxta, bug'doy, makka, uzum, meva...) hosil, ts

Em - ekin (paxta, bug'doy, makka, uzum, meva...) maydoni, ga

Yerdan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini quyidagi ko'rsatkichlar yordamida aniqlash maqsadga muvofiq:

1). Yer maydoni birligi hisobiga olingan yalpi mahsulot, so'm. Bu ko'rsatkich quyidagi formula yordamida aniqlanadi.

$$Erf. c. = \frac{Y_{\text{м., с'м}}}{J_{\text{э. м., га}}}$$

Bunda: Yer f.s. – yerdan foydalanish samaradorligi, so'm

Ya.m. – yalpi mahsulot, so'm

Jem - jami ekin maydoni, ga

2). Yer birligi hisobiga olingan foyda miqdori, so'm. Bu ko'rsatkich quyidagi formula yordamida aniqlanadi.

$$E_{p.f.c.} = \frac{Ж.ф., с\dot{y}м}{Ж.э.м., га}$$

Bunda: Yer f.s. – yerdan foydalanish samaradorligi, so'm

J.f. –jami olingan foyda (yoki sof foyda), so'm

Jem - jami ekin maydoni, ga

Ushbu ko'rsatkich natijalari ham o'sib borgan holdagina ijobiy sanaladi. Yer birligi hisobiga olingan foyda miqdoriga ta'sir qiladigan omillar juda ko'p.

Albatta, yerdan ajratmagan holda suv resurslaridan foydalanishni ham o'rganish lozim. Ayniqsa, mamlakatimiz uchun suv resurslarining ahamiyati katta. SHu sababli 1 metr kub suv hisobiga olingan mahsulot miqdori undan foydalanishning samarasini bildiradi. Bu ko'rsatkichlarni natura va qiymat holda hisoblash mumkin.

8.3. Yerdan foydalanish darajasi va samaradorligini oshirish yo'llari

O'zbekiston Respublikasida yer va suv resurslari umummilliy boylik hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 55-moddasida "Er, yer osti boyliklari, suv o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zahiralari umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidir"* deb belgilab qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasida yerdan foydalanish bilan bog'liq huquqiy munosabatlarni 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Er kodeksi" bilan tartibga solinadi. Respublikada yer resurslaridan foydalanishni samarali yuritish maqsadida 1998 yil 24 iyulda O'zbekiston Respublikasi Yer resurslari davlat qo'mitasi tashkil etildi.

Er va suv resurslaridan foydalanish darajasi va samarasini oshirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- Eng avvalo, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini yer va suv resurslarining talabi va imkoniyatidan kelib chiqqan holda joylashtirish lozim.
- Etlarning bir sifat holatidan ikkinchi holatga o'tishi umumiy holda yer transformatsiyasi deyiladi. Yer transformatsiyasi ijobiy (yomon yerlarning yaxshi yerlar safiga o'tishi) va salbiy (yaxshi yerlarning yomon yerlar safiga o'tishi) bo'ladi. Imkon boricha salbiy yer transformatsiyasiga yo'l qo'ymaslik lozim.
- Eng zarur omillardan biri yer va suvdan foydalanuvchilarning samaradorlikni oshirganliklari uchun manfaatdorligini ta'minlashdir.
- Tanlangan ishlab chiqarish turini texnologiyalarini buzmasdan bajarish, melioratsiya va irrigatsiya tadbirlarini o'z vaqtida samarali o'tkazish qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, yerdan foydalanish samaradorligini oshiradigan muhim omillardan biri hisoblanadi.
- Er va suvdan foydalanish samaradorligini oshirish ko'p jihatdan ilg'or texnologiyani ishlab chiqarishga joriy etish bilan bog'liq.
- Fan yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish ham yer va suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshiradi. Ishlab chiqarishga paxta va bug'doyning tezpishar, suvga chidamli navlarini joriy etish bunga misol bo'la oladi.
- Ekologik muhit talablarini hisobga olgan holda kimyolashtirishni rivojlantirish ham yer va suv resurslarining samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir etadi.
- Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarni suv va shamol erroziyasidan asrash ham juda muhim tadbirlardan biridir. Masalan, ekin maydonlarining 2,1 mln. gektari shamol, 0,7 mln. gektari suv erroziyasiga, shuningdek, mavjud 22,1 mln. gektar yaylovning 6 mln. gektari shamol va

* Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т.: Ўзбекистон, 1999,-32 б. (13 бет)

3 mln. gektari suv erroziyasiga uchragan. Bu holat agrosanoat majmuasi iqtisodiyotiga sezilarli salbiy ta'sir qiladi. SHu sababli yerlarni asrash asosiy vazifalardan biridir.

9-BOB. AGROSANOAT MAJMUASINING MEHNAT RESURSLARI VA ULARDAN FOYDALANISH

9.1. Mehnat, mehnat resurslari tushunchasi, uning mohiyati va tarkibi

9.2. Mehnat resurslaridan foydalanish ko'rsatkichlari

9.3. Mehnat unumdorligi va uni hisoblash usullari

9.4. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanish va mehnat unumdorligini oshirish yo'nalishlari

9.1. Mehnat, mehnat resurslari tushunchasi, uning mohiyati va tarkibi

Ishlab chiqarish jarayonining zaruriy qismi mehnatdir. Mehnat insonga xos xususiyat. Insonning jismoniy va aqliy faoliyati mehnat hisoblanadi. Ishni traktorlar, mashinalar, ishchi hayvonlar bajarishi mumkin. Mehnat esa faqat ongli faoliyat natijasidir. Ishlab chiqarishning samaradorligi ko'p jihatdan mehnatning holatiga bog'liq.

Iqtisodiy fan "mehnat resurslari", "iqtisodiy faol aholi", "iqtisodiyotda band bo'lgan aholi" kabi tushunchalarni bir biridan farqlaydi. Bu tushunchalar mohiyati va o'lchami bo'yicha bir-biridan farq qiladi. Mehnat resurslari miqdoriy jihatdan iqtisodiy faol va iqtisodiyotda band bo'lgan aholiga nisbatan katta. Iqtisodiy faol aholi esa iqtisodiyotda band bo'lgan aholidan miqdor jihatdan katta.

Nafaqa yoshidagilar va mehnat qilish qobiliyatiga ega o'smirlar ham aholining kattagana qismini tashkil etadi. Lekin jamiyat uchun faol mehnat resurslari 16 yoshdan 55 yoshgacha bo'lgan ayollar va 16 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan erkaklar hisoblanadi. Iqtisodiy fan shu mehnat resurslaridan eng faoli bo'lganlarni, ya'ni 22 yoshdan 33 yoshgacha bo'lgan kishilarni alohida o'rganadi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarini mehnat resurslari asosiy va yordamchi guruhlarga bo'linadi. Asosiy mehnat resurslariga 16 yoshdan 55 yoshgacha bo'lgan ayollar, 16 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan erkaklar, yordamchi mehnat resurslarga 14-16 yoshdagi o'smirlar va nafaqa yoshidagi ayol va erkaklar kiradi. Ulardan asosan qishloq xo'jaligi yilining ayrim davrlarida foydalaniladi.

Qishloq xo'jaligi mehnat resurslaridan foydalanish shu tarmoqning o'ziga xos xususiyatidan kelib chiqadi.

1. Eng avvalo qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi mavsumiy xarakterga ega. Natijada ishlab chiqarish xususiyatidan kelib chiqib, yilning ayrim davrlarida mehnat resurslarining bo'sh qolish holati yuz beradi.

2. Qishloq xo'jaligida yer asosiy vosita bo'lganligi uchun ishlab chiqarishni joylashtirish, ixtisoslashishni tanlashga ta'sir qiladi.

3. Qishloq xo'jaligi mehnat resurslari nisbatan past malakaga ega. Ularning bir yerdan ikkinchi yerga ko'chib o'tish darajalari ham juda past. Bu muammo ham ular bor joyda ishlab chiqarishni, turli xizmat turlarini imkoni boricha maksimal darajada tashkil etishni talab qiladi.

9.2. Mehnat resurslaridan foydalanish ko'rsatkichlari

Mehnat resurslardan foydalanishning darajasi va iqtisodiy samaradorligini aniqlash katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Qishloq xo'jaligida resurslaridan foydalanishning darajasi quyidagi ko'rsatkichlar bilan aniqlanadi:

1). Har bir ishchi xodimning bir yilda ishlagan kunlari. Odatda, qishloq xo'jaligida erkaklar bir yilda 280 kun, ayollar 240 kun ishlasa normal hisoblanadi.

2). Yil davomida ishlashi lozim bo'lgan kundan foydalanish koeffitsienti. Bu haqiqatda ishlagan kunlarni me'yor bo'yicha ishlashi lozim bo'lgan yillik ish kunlari miqdoriga bo'lish orqali aniqlanadi. Xo'jalikning mehnat resurslari holatini o'rganish uchun mehnat resurslari balansi tuziladi. Balans ma'lumotlari xo'jalikning iqtisodiy rivojlantirilishida ishlatiladi.

3). Mehnat resurslaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi yil davomida bir ishchi xodim hisobiga ishlab chiqarilgan yalpi mahsulot miqdori bilan aniqlanadi. Bu ko'rsatkichni sarflangan kishi soatlariga nisbatan aniqlash mehnatning samaradorligini to'g'riroq aniqlash imkonini beradi.

4) Mehnat resurslarning qo'nimsizlik koeffitsienti

$$K_m = \frac{MP_{a\delta}}{MP_c}$$

Bunda: K_t – mehnat resurslarning qo'nimsizlik qoeffitsienti;

MR_{ab} – o'rganilayotgan davrda o'z arizasiga binoan yoki mehnat qoidalarini buzganligi uchun majburiy bo'shatilganlar soni;

MR_s – mehnat resurslarining o'rtacha yillik soni.

5) Kadrlarni muqimlik (stabillik) koeffitsienti

$$K_m = \left(1 - \frac{MP_{a\delta}}{MP_{c\delta}} + \frac{MP_{\alpha}}{MP_{c\alpha}}\right) \times 100$$

Bunda: K_m - kadrlarni muqimlik (stabillik) koeffitsienti

MR_{ab} - o'rganilayotgan davrda o'z arizasiga binoan yoki mehnat qoidalarini buzganligi uchun majburiy bo'shatilganlar soni;

MR_{sb} va MR_{sx} – bazis va hisobot yillarda (davrda) korxonada ishlayotganlarning o'rtacha yillik soni.

6) Mehnatni mavsumiylik koeffitsienti

$$MP_{MK} = \frac{MX_{maks}}{MX_{\ddot{y}p}}$$

Bunda: MR_{mk} – mehnatning mavsumiylik koeffitsienti;

MX_{maks} – oylik mehnatning maksimal sarfi;

$MX_{o'}$ – mehnatning oylik o'rtacha sarfi.

7) Ishsizlik darajasi

$$I_d = \frac{I_c}{I\Phi_c(IK)} \times 100$$

Bunda: I_d – ishsizlik darajasi, %

I_s – ishsizlar soni, kishi

$I\Phi_c(IK)$ – iqtisodiy faol aholi yoki ishchi kuchlari soni, kishi

8) Mehnat resurslari bilan ta'minlanganlik darajasi

$$MP_T = \frac{MP}{E_{p,za}}$$

Bunda: MR_t – 100 gani mehnat resurslari bilan ta'minlanganligi;

MR – Ishchi xodimlar soni, kishi;

Yer – yer maydoni (jami, ekin, sug'oriladigan yer maydonlari), ga.

9) Mehnat resurslari bilan ta'minlanganlik koeffitsienti

$$MP_{mk} = \frac{MP_m}{MP_p}$$

Bunda: MR_{tk} - Mehnat resurslari bilan ta'minlanganlik koeffitsienti

MR_m – mavjud mehnat resurslari soni, kishi;

MR_r – rejalashtirilgan ishlab chiqarishni amalga oshirish uchun talab qilinadigan mehnat resurslari, soni.

Mehnat resurslaridan foydalanish darajasini ko'rsatkichlar tizimi orqali aniqlanib, ularni har biri mehnat resurslaridan foydalanishning ayrim tomonlarini ifoda etadi. Ularni birgalikda aniqlash va tahlil qilish to'g'ri xulasalar chiqarish va foydali takliflar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

9.3. Mehnat unumdorligi va uni hisoblash usullari

Mehnat unumdorligi iqtisodiy kategoriya bo'lib, konkret sarflangan mehnatning natijaviyligi yoki samaradorligidir.

Aniq sarflangan mehnatning natijaviyligi mehnat unumdorligidir degan tushuncha mehnat unumdorligining mazmunini boshqalariga nisbatan aniqroq ifoda etadi. Vaqt birligi ichida ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori mehnat unumdorligining asosiy ko'rsatkichini ifodalaydi. Mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun sarflangan vaqt miqdori ham mehnat unumdorligining ikkinchi ko'rsatkichini ifoda etadi.

Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligi ko'rsatkichlar tizimi orqali aniqlanadi. Bunda natural va qiymat ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Natural ko'rsatkichlarga vaqt birligi ichida ishlab chiqarilgan yalpi hosil va bir birlik mahsulot (natura shaklidagi) ishlab chiqarish uchun sarflangan vaqt miqdori kiradi.

Bir ishchi xodim hisobiga bir yilda ishlab chiqarilgan yalpi mahsulot miqdori. Bu ko'rsatkich mehnat unumdorligining eng asosiy ko'rsatkichlaridan biridir. Bu, yil davomida ishlab chiqarilgan mahsulot miqdorini ishchi xodimlarning o'rtacha yillik soniga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi. Bu ko'rsatkich sarflangan mehnatga nisbatan ham hisoblanadi. Bunda yalpi mahsulot uni ishlab chiqarilgan vaqt, kishi-soatlariga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi. Mehnat unumdorligi kishi-soatlari bo'yicha aniqroq va to'g'riroq hisoblanadi. Chunki xodimlarning o'rtacha yillik soni haqiqatda sarflangan mehnatni kishi soatlaridek aniq belgilamaydi. Bir kishining 280 yoki 260 kun ishga chiqqani uning haqiqatda har kuni necha soat ishlaganini bildirmaydi.

Mehnat unumdorligining bu ko'rsatkichlarini hisoblaganda yalpi mahsulotni hisoblash usullari ham katta ahamiyatga ega. Amalda yalpi mahsulot joriy va solishtirma narxlarda hisoblanadi. Uzoq davrlarga mehnat unumdorligining dinamikasini ko'rganda solishtirma baholarda hisoblangan yalpi mahsulotni olish talab qilinadi. Bu ko'rsatkichlarning yildan – yilga oshgani ijobiy hisoblanadi.

1 yoki 100 yoki 1000 so'mlik yalpi mahsulot ishlab chiqarish uchun sarflangan vaqt mehnat unumdorligining ikkinchi iqtisodiy ko'rsatkichidir. Sarflangan mehnat kishi-soatlarida o'lchanadi. Bu ko'rsatkich natijalari yildan – yilga kamayib borgani yaxshi. Ya'ni bir birlik mahsulot ishlab chiqarish uchun sarflanayotgan kishi-soatlari miqdori kamayib borishi zarur. Bu iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

9.4. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanish va mehnat unumdorligini oshirish yo'nalishlari

O'zbekiston qishloq xo'jaligi mehnat bozori nisbatan rivojlanmagan bozorlardan biri bo'lib, uni rivojlantirish birinchi darajadagi iqtisodiy – ijtimoiy masalalardan biri hisoblanadi.

Mamlakat qishloq xo'jaligida band bo'lganlarning sonini mutloq va nisbiy kamaytirish bugungi kundagi va kelajakdagi asosiy vazifalardan biri. Qishloq xo'jaligi mehnat resurslari nisbatan past malakalidir. Bu, o'z navbatida, juda katta muammolarni yuzaga keltiradi. Qishloq xo'jaligi mehnat resurslarining malakasini oshirish mamlakat iqtisodiyotini yangi bosqichga ko'taradi. Bu sanoat va boshqa xizmat turlariga mehnat resurslari bir qismining o'tishi uchun zarur sharoitlar tug'diradi. Chunki mehnat unumdorligi o'sishi natijasida mehnat resurslarining katta bir qismi qishloq xo'jaligidan ozod bo'ladi. Bu rivojlanishning umumiy ob'ektiv tendentsiyasi hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi mehnat resurslarining malakasini oshirish, ularni qayta tayyorlash va tayyorlash tizimi ishlarini jonlantirish zarur. Bu ishlarining jonlanishi ulardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Qishloq xo'jaligi aholisi, ishchi – xizmatchilari daromadlari iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari ishchi – xizmatchi daromadlaridan past bo'lmasligini ta'minlash ham ulardan foydalanish darajasini oshirgan bo'lar edi. Milliy mentalitet va mavjud mart –maroitlar natijasida qishloq aholisi, ishchi xodimlari nisbatan kam harakatlanadi. Nisbatan o'troq bo'lgan aholi va ishchi xodimlarni o'sha joyning o'zida ish bilan ta'minlash muammosini yechish bozor iqtisodiyoti talablariga zid bo'lmasligi kerak. SHunga qaramasdan sanoatni, xizmatlarni qishloq joylarda tashkil etish ishi doimiy ravishda amalga oshirilishi lozim. Bunday siyosatsiz mamlakatda ijtimoiy masalalar ham chuqurlashib boraveradi.

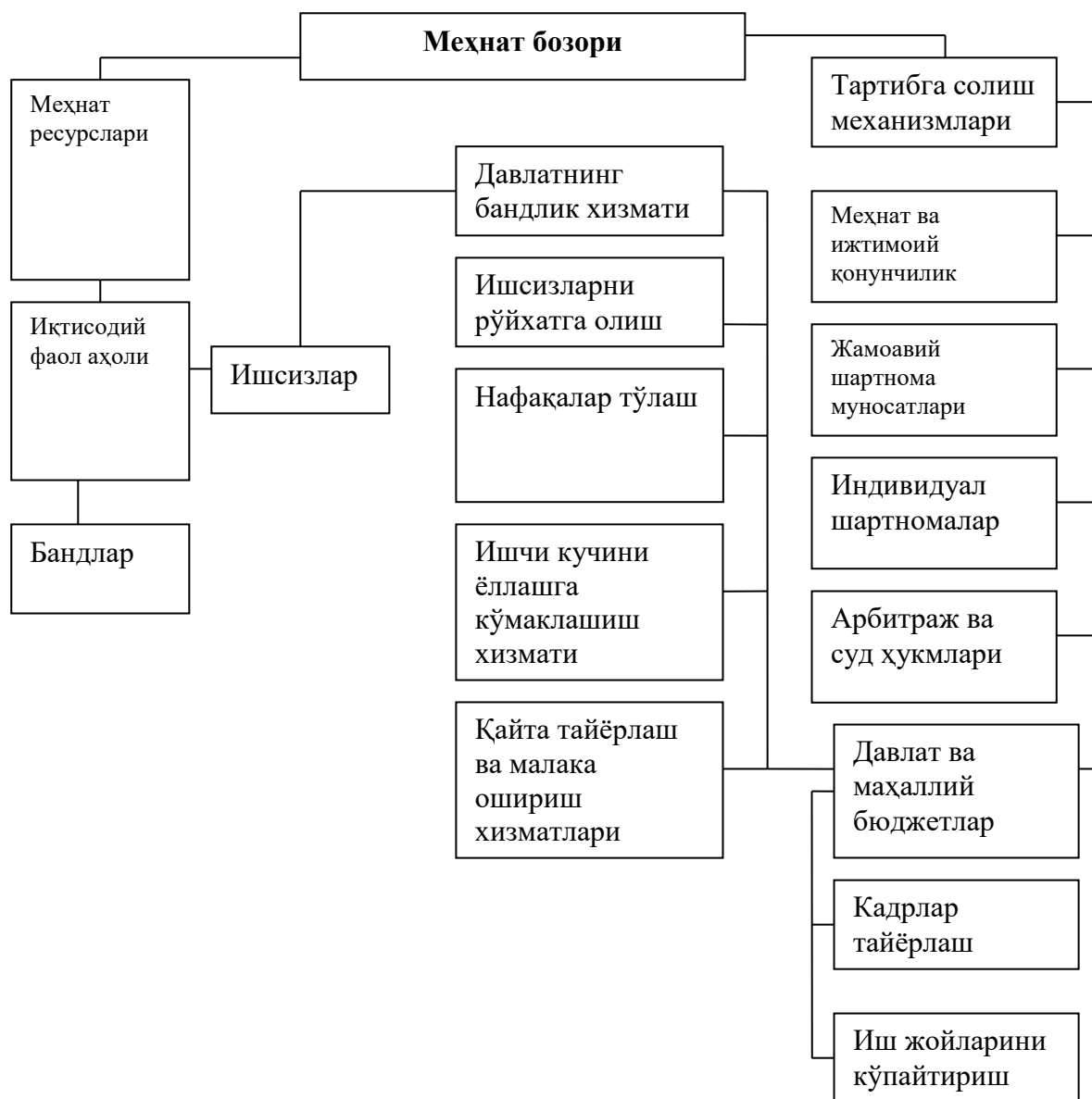
Qishloq xo'jaligi mehnat resurslari mehnatining fond, energetik quvvatlar bilan qurollanish darajasini oshirish ulardan foydalanishni yaxshilash yo'llaridan biridir. Qishloq xo'jaligida mehnat har bir ekin turi yoki mahsulot turi bo'yicha texnologiyani hisobga olgan xolda zarur vositalar bilan ta'minlanishi kerak. SHu sababli, ayniqsa, kichik texnika ishlab chiqarishni yoki xorijdan sotib olishni yo'lga qo'yish, rivojlantirish talab qilinadi.

Qishloq xo'jaligida mulkiy munosabatlarni yanada rivojlantirish ham mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishning bir yo'nalishidir. Fan-texnika taraqqiyotining qishloq xo'jaligi mehnat resurslaridan foydalanishni yaxshilashdagi imkoniyatlaridan keng foydalanish zarur. Bunda asosiy etibor yangi, serhosil ekin navlarini yaratish, ularni ishlab chiqarishga joriy etish, chorva mollarining sermahsul zotlarini ko'paytirishga qaratilishi maqsadga muvofiq.

Moliya, kredit tizimi, soliq tizimi va boshqa ko'plab iqtisodiy dastaklarning rivojlanishi ham mehnat resurslaridan foydalanish darajasiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ishchi kuchlari bozori tarkibi va uni tartibga solish mexanizmini quyidagi chizmada ko'rish mumkin (8- chizma).⁵

⁵ Минаков И.А. и др. Экономика отраслей АПК. Учебник.-М.: КолосС, 2004—464с. (100с).



8- chizma. Ishchi kuchlari bozori tarkibi va uni tartibga solish mexanizmi

10-BOB. AGROSANOAT MAJMUASINING MODDIY-TEXNIKA RESURSLARI

10.1. “Agrosanoat majmuasi moddiy-texnika resurslari” tushunchasi, uning mohiyati va ahamiyati

10.2. Qishloq xo'jaligida asosiy fondlar va ulardan foydalanish ko'rsatkichlari

10.3. Asosiy fondlardan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari

10.4. Aylanma mablag'lar va ulardan foydalanish

10.1. “Agrosanoat majmuasi moddiy-texnika resurslari” tushunchasi, uning mohiyati va ahamiyati

Agrosanoat majmuasining moddiy – texnika resurslari deganda majmua tarmoqlarida, uning xo'jalik yurituvchi sub'ektlarida mavjud barcha asosiy fondlar, xo'jalik inventarlari yig'indisi tushuniladi. Agrosanoat majmuasi tarmoqlarining, ayniqsa, qishloq xo'jaligining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash katta ahamiyatga ega.

Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika bazasi boshqa tarmoqlarnikidan farq qiladigan xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlarning eng asosiylari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, qishloq xo'jaligi moddiy-texnika bazasining tarkibiga yer kiradi. Yer qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi sifatida ishtirok etishi bizga ma'lum. Yerning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda xo'jaliklarning moddiy-texnika bazasini rivojlantirish zarur.

Ikkinchidan, qishloq xo'jaligining moddiy-texnika bazasi tabiat qonunlariga boshqa tarmoqlarnikiga nisbatan ko'proq bog'liq. Buning natijasida turli mintaqalarda turlicha texnika va boshqa resurslardan foydalanish zarurati kelib chiqadi.

Uchinchidan, qishloq xo'jaligida moddiy-texnika resurslaridan foydalanish samaradorligi ishlab chiqarishning mavsumiyligi bilan bog'liq.

To'rtinchidan, qishloq xo'jaligida moddiy-texnika resurslarining katta qismini tirik organizmlar (chorva mollari, ko'p yillik mevali bog'lar, uzumzorlar va boshqalar) tashkil etadi.

Beshinchidan, ishlab chiqarish keng maydonlarda olib borilishi xo'jaliklarda yaxshi rivojlangan transport tizimi, yo'l va aloqa kommunikatsiyalari bo'lishini talab qiladi.

Oltinchidan, qishloq xo'jaligining moddiy-texnika bazasi ko'p jihatdan sanoaning rivojlanganligiga bog'liq.

10.2. Qishloq xo'jaligida asosiy fondlar va ulardan foydalanish ko'rsatkichlari

Xo'jaliklarda mavjud fondlar ikki katta guruhga bo'linadi. Bular asosiy va aylanma fondlardir.

Asosiy fondlar bir necha ishlab chiqarish jarayonida qatnashadi, o'zining qiymatini ishlab chiqarilayotgan mahsulotga bo'lib-bo'lib o'tkazadi. Bu eskirgan qiymat, amortizatsiya shaklida namoyon bo'ladi. Ishlab chiqarish jarayonlarida ishtirok etib, tamomam eskirib bo'lganda ham o'zining fizik shaklini o'zgartirmaydi. Ana shu xususiyatlarga ega va talablarga javob beradigan fondlar asosiy fondlardir. Bularga imorat va inshootlar, mashinalar (kombaynlar, traktorlar va h.q.), transport vositalari, asbob – uskunalar, ko'p yillik daraxtzorlar, uzumzorlar, mahsuldor chorva mollari va ishchi hayvonlar kiradi.

Asosiy fondlardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi fond qaytimi va fond sig'imi ko'rsatkichlari yordamida aniqlanadi.

Xo'jaliklarning asosiy fondlari besh xil (dastlabki, qoldiq, tiklash, balans va tugatish baholarida) baholanadi.

Asosiy fondlar ishlab chiqarishda qatnashadi va vaqt o'tishi bilan eskiradi. Asosiy fondlarning eskirishi ikki xil bo'ladi.

Birinchisi, ma'naviy eskirish. Asosiy fondlarning ma'naviy eskirishi quyidagi hollarda yuz beradi: birinchidan, mavjud asosiy fondan unumliroq bo'lgan yangisi yaratilganda. Fan, texnika taraqqiyoti texnikaning yangi, unumli turlarini ishlab chiqqan holda eski fondlar yangisiga nisbatan unumsizroq bo'lganligi uchun ma'naviy eskirgan hisoblanadi.

Asosiy fondlarning yangisi eskisiga nisbatan arzonroq ishlab chiqarilganda ma'naviy eskirishni quyidagicha hisoblash qabul qilingan.

$$AF_{me1} = \frac{AF_{bk} - AF_{tk}}{AF_{bk}} \times 100$$

Bunda: AF_{me1} – asosiy fondlarning ma'naviy eskirishi (eskisiga nisbatan orzonroq bo'lgan yangisi yaratilganda)

AF_{bk} – asosiy fondlarning balans qiymati, so'm;

AF_{tk} – asosiy fondlarning tiklash qiymati, so'm.

Asosiy fondlarning ma'naviy eskirishi ularni unumdorligi sababli yuz berganda uni quyidagicha aniqlash mumkin.

$$AF_{me2} = \frac{YAF_{mu} - AF_{mu}}{YAF_{mu}} \times 100$$

Bunda: AF_{me2} – asosiy fondlarning ma'naviy eskirishi (eskisiga nisbatan unumlirog'i yaratilganda)

YAF_{mu} – yangidan yaratilgan asosiy fondlarning unumdorligi

AF_{mu} – ishlab turgan (amaldagi) asosiy fondlarning unumdorligi

Asosiy fondlarning yangilanish darajasi quyidagicha aniqlanadi.

$$K_{\alpha} = \frac{AF_{\alpha}}{AF_{\text{yok}}}$$

Bunda: K_{α} – asosiy fondlarning yangilanish koeffitsienti

AF_{α} – yil davomida yangidan jalb etilgan asosiy fond qiymati, so'm

AF_{yok} – asosiy fondlarning yil oxiridagi qiymati, so'm

Asosiy fondlar eskirishining ikkinchi turi ularning jismoniy eskirishidir. Vaqt o'tishi, faoliyat ko'rsatishi natijasida asosiy fondlar jismoniy eskiradilar. Bu eskirish "amortizatsiya" tushunchasi bilan belgilanadi. Odatda, zavodlarda ishlab chiqarilgan

texnikalarning pasportida ularning xizmat ko'rsatish muddati, amortizatsiya ajratish normasi belgilangan bo'ladi. Lekin ayrim asosiy fondlarda bu ma'lumotlar berilmagan taqdirda amortizatsiya normasini hisoblab topish mumkin. Bu holatda umumiy yillik amortizatsiya normasi quyidagicha aniqlanadi:

$$A_H = \frac{B + K + D - L}{B \times N} \times 100$$

Bunda: An – umumiy yillik amortizatsiya normasi, %;
B – asosiy fondlarning dastlabki yoki balans qiymati, so'm;
K – asosiy fondlarni kapital ta'mirlash xarajatlari, so'm;
D – asosiy fondlarni tugatishdagi xarajatlar, so'm;
L – asosiy fondlarni tugatishdan olingan daromad, so'm;
N – asosiy fondlarning o'rtacha xizmat qilish muddati, yil.

Hozirda asosiy fondlarning eskirishini belgilashda tezlashtirilgan amortizatsiya ajratmasi ajratish yo'lidan ham foydalanilmoqda. Bu inflyatsiya darajasi yuqori paytda uning salbiy ta'sirini kamaytiradi. Bundan tashqari fan, texnika taraqqiyoti tezlashgan paytda asosiy fondlarni tezlikda almashtirish imkonini beradi.

Asosiy fondlar qoldiq baholarda ham narxlanadi. Asosiy fondlarning dastlabki narxlaridan eskirish summasi o'rtasidagi farq ularning qoldiq bahosini bildiradi.

10.3. Asosiy fondlardan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari

Asosiy fondlardan foydalanish samaradorligini oshirishning asosiy yo'llari quyidagilardan iborat:

1). Qishloq xo'jaligi ekin turlarining hosildorligini, chorva mollarining mahsuldorligini oshirish.

2). Asosiy fondlarning faol (aktiv) qismi bo'lgan texnika, asbob- uskunalardan foydalanishning smenalik koeffitsientlarini ko'tarish ulardan foydalanish samaradorligini oshirishning asosiy yo'llaridan biri hisoblanadi.

3). Asosiy fondlar tarkibini takomilashtirish ulardan foydalanishni iqtisodiy samaradorligini oshirishning juda muhim yo'llaridan biridir. Bugungi kunda ishlab chiqarishda mavjud kuch beruvchi texnikalar (traktor va h.q.) bilan ishchi mashinalar o'rtasidagi mo'tadil (optimal) nisbatni ta'minlamaslik asosiy fondlardan foydalanish samaradorligini pasaytiradi.

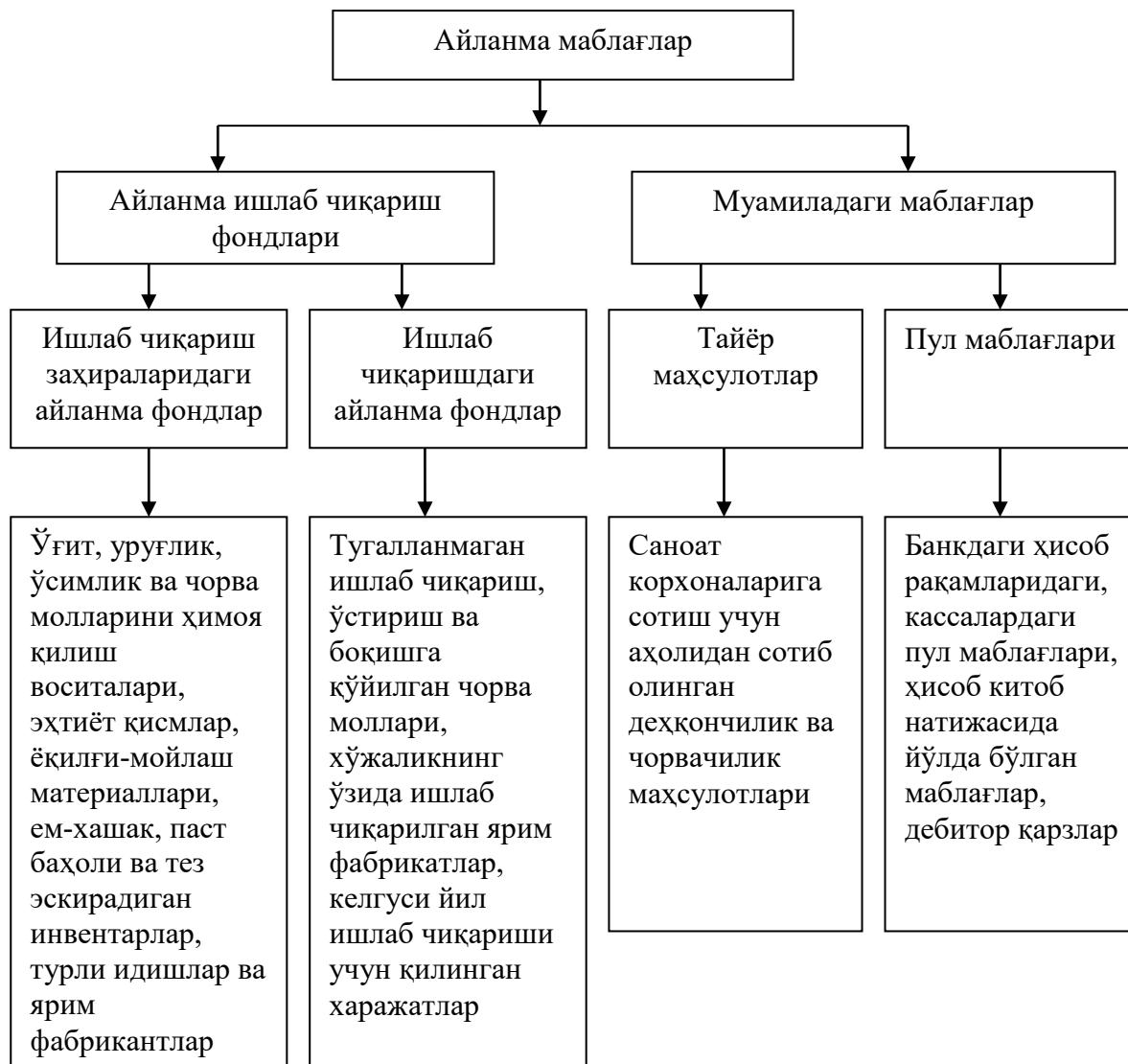
4). Asosiy va oborot fondlar mutanosibligini ta'minlash ham ulardan foydalanish samaradorligini oshiradi.

5). Asosiy fondlardan foydalanishda jamoa a'zolarining moddiy manfaatdorligini ta'minlash, ulardan foydalanish samaradorligini oshirishning asosiy yo'llaridan biri hisoblanadi.

10.4. Aylanma mablag'lar va ulardan foydalanish

Ishlab chiqarish jarayoni samarali olib borilishida asosiy fondlar bilan bir qatorda aylanma mablag'larning ahamiyati cheksizdir. Ular ishlab chiqarish jarayonining albatta bo'lishi lozim bo'lgan shartlaridan biridir. Aylanma fondlar bir ishlab chiqarish tsiklida (jarayonida) ishtirok etadi. O'zining qiymatini tayyor mahsulotga to'liqligicha bir ishlab chiqarish jarayonida o'tkazadi. Ular ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etib, o'z fizik ko'rinishini qisman, aksariyat holda esa butunlay o'zgartiradi. Ana shunday talablarga javob bergan fondlar aylanma fondlar deb yuritiladi. Aylanma fondlarga xo'jalikning hisob

raqamlarida mavjud bo'lgan pullari, sotilgan, lekin hali puli kelib tushmagan mahsulot uchun mablag'larini qo'shib hisoblaganda, aylanma mablag'lar tushunchasi kelib chiqadi. **Aylanma mablag'lar** – ishlab chiqarishni tashkil etish va mahsulotni sotish maqsadida zarur aylanma fondlarni va muomila fondini tashkil etish uchun avanslashtirilgan pul mablag'lari yig'indisidir. Biror bir ishlab chiqarish aylanma mablag'larsiz yuz berishi mumkin emas. Aylanma mablag'larning yetishmasligi korxonalar uchun katta qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Ularning yetishmasligi tufayli korxonalar o'z oldiga qo'ygan vazifalarini bajara olmaydi. Aylanma mablag'larning tarkibini quyidagi chizma orqali ko'rish mumkin. (9-chizma)



9 – chizma. Aylanma mablag'larning tarkibi.

Aylanma mablag'lardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi quyidagicha aniqlanadi:

1). Aylanma mablag'larning aylanish koeffitsienti:

$$O_{ak} = \frac{T - M_{kc}}{O}$$

Bunda: T – ishlab chiqarilgan mahsulotni sotishdan va ko'rsatilgan xizmat evaziga olingan pul tushumi, so'm;

M – asosiy podaga o'tkazilgan yosh chorva mollarining qiymati, so'm;

S – asosiy podani sotishdan tushgan pul tushumi, so'm;

O – aylanma mablag'larning o'rtacha yillik qoldig'i, so'm.

2) Aylanma mablag'larning o'rtacha bir aylanish muddati, yilning 360 kunini aylanma mablag'larning aylanish koeffitsientiga bo'lish orqali hisoblanadi.

11-BOB. AGROSANOAT MAJMUASIDA ISHLAB CHIQARISH XARAJATLARI VA MAHSULOTLAR TANNARXI

11.1. “Tannarx ” tushinchasi, uning mohiyati

11.2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tannarxini hisoblash tartibi

11.3. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxini pasaytirish yo'llari

11.1. “Tannarx ” tushinchasi, uning mohiyati

Har qanday ishlab chiqarish ma'lum xarajatlar bo'lishini talab qiladi. Boshqacha aytganda, biror bir mahsulotni ishlab chiqarish uchun resurslar sarf qilinadi. Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasidan “mahsulot tannarxi” tushunchasi kelib chiqadi. **Mahsulot tannarxi deganda mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun qilingan xarajatlarning puldagi ifodasi tushuniladi.** Mahsulot tannarxi shu mahsulot qiymatining bir qismi hisoblanadi. Mahsulot qiymati bilan tannarxi o'rtasidagi farq umumiy holda foyda miqdorini ifodalaydi.

Tannarx iqtisodiy kategoriya bo'lib iqtisodiy samaradorlikning muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Tannarx ishlab chiqirilayotgan mahsulotning, ko'rsatilayotgan xizmatning qanchaga tushganini bildiradi.

Iqtisodiy fan tannarxning ikki turini bir-biridan farqlaydi. Birinchisi, mahsulotning ishlab chiqarish tannarxidir. Bu mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun sarflangan xarajatlarning puldagi ifodasidir. Ikkinchisi, mahsulot birligining to'liq tannarxi. Mahsulot birligining to'liq tannarxi uni ishlab chiqarish va sotish bilan bog'liq xarajatlarning puldagi ifodasidir. Bundan tashqari texnologik tannarx ham aniqlanadi. Texnologik tannarx deganda korxonada ichidagi tseklar, oila pudratida mahsulot birligini ishlab chiqarish qilingan xarajatlarning puldagi ifodasiga tushuniladi. Texnologik tannarxga korxonani boshqarish va ishlab chiqarishni tashkil etish bilan bog'liq xarajatlar qo'shilganda ishlab chiqarish tannarxi kelib chiqadi.

Xo'jaliklar doirasida reja va hisobot tannarxi ham hisoblanadi. Reja tannarxi me'yor asosidagi xarajatlar bo'yicha hisoblanadi va olinishi kutilayotgan mahsulot miqdori asosida belgilanadi. Hisobot tannarxi esa haqiqatdan qilingan xarajatlar va haqiqatda olingan mahsulot miqdori asosida aniqlanadi. Mahsulot tannarxi umumlashtiruvchi iqtisodiy ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Unda mehnatning unumdorligi, ishlab chiqarishning ixtisoslashganlik va intensivlashganlik darajasi, tejamkorlik, ishlab chiqarishning mexanizatsiyalashganlik darajasi, texnikalardan va fan yutiqlaridan qay darajada foydalanilayotganligi ifodalanadi. Mahsulot tannarxining darajasi korxonaning, ishlab chiqarishning kelajagini belgilaydi. Agarda mahsulot birligi tannarxi shu mahsulot bozoridagi narxdan baland bo'lsa, bu mahsulotni ishlab chiqarish zarar keltiradi. Bu esa, o'z qonuniyati asosida shu mahsulotning tannarxini belgilaydi. Ya'ni uni ishlab chiqarayotgan korxonada aynan shu mahsulot asosiy mahsulot hisoblansa, korxonada bankrot holatiga tushib qoladi. Agarda, mahsulot tannarxi shu mahsulot bozorida shakllangan narxdan past bo'lsa, uni ishlab chiqaruvchi foyda oladi. Bu esa, ushbu mahsulotni ishlab chiqarish bozor iqtisodiyoti talabiga javob beradi degan so'z. Chunki bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir ishlab chiqarish, xizmat turi, korxonada foyda olgan taqdirdagina o'z foydalarini davom ettirishi mumkin.

Individual va tarmoq tannarxi ham mavjud. Individual tannarx – bir mahsulotning bir korxonada miqiyosida shakllangan tannarxidir. Tarmoq tannarxi esa, alohida ishlab

chiqaruvchilar mahsulotlari tannarxi asosida tarmoq bo'yicha o'rtacha hisoblangan ko'rsatkichdir.

Tannarx iqtisodiy kategoriya sifatida quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

- mahsulotni ishlab chiqarish va sotish bilan bog'liq barcha xarajatlarni hisobini va ularni nazoratini olib boradi;
- mahsulotlar narxini belgilashning asosi bo'lib xizmat qiladi;
- foyda, rentabellikni hamda soliqlarni aniqlashga asos bo'ladi;
- qishloq xo'jaligiga investitsiyalarning maqsadga muvofiqligini iqtisodiy baholashda asos bo'ladi;
- boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asos bo'lib xizmat qiladi.

11.2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tannarxini hisoblash tartibi

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxi mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun sarflangan resurslarning xarajatini (miqdorini) joriy narxlarda hisoblash asosida aniqlanadi. Qishloq xo'jaligida mahsulotlar tannarxini aniqlashda xarajatlarni ma'lum guruhlarga bo'lish zaruriyati bor va undan foydalanadi. Xarajatlarni guruhlarga bo'lish mahsulot tannarxi kalkulyatsiyasi deb ataladi. Kalkulyatsiya – qilinayotgan xarajatlarni guruhlarga, xarajat moddalariga bo'lishdir. Qishloq xo'jaligida mahsulot tannarxiga quyidagi xarajatlar kiradi (10-chizma).

№	Xarajat moddalarini	O'simlikchilikda	CHorvachilikda
1.	Ish haqi qo'shimchalari bilan	+	+
2.	Urug'lik	+	-
3.	Em-xashak	-	+
4.	Yoqilg'i-moylash materiallari	+	+
5.	O'g'it	+	-
6.	Zararkunanda va kasalliklarga qarshi kurash vositalari	+	+
7.	Asosiy ishlab chiqarish vositalarini saqlash	+	+
8.	Ish va xizmatlar	+	+

10-chizma. Qishloq xo'jaligida mahsulotlar tannarxini belgilovchi xarajatlar turlari

Tannarxning tarkibini yillar davomida tahlil qilib o'rganish iqtisodchilarga, xo'jalik rahbarlariga mavjud kamchilik va foydalanilmayotgan imkoniyatlarni ko'rsatadi. Mahsulot tannarxiga kirgan xarajatlar tarkibi, miqdori va iqtisodiy mohiyati jihatidan bir – biridan farq qiladi. SHuning uchun ularni xarajat moddalariga to'g'ri bo'lish katta ahamiyat kasb etadi.

Qishloq xo'jaligida barcha xarajatlar 1 gektar yoki bir bosh chorva hayvoniga hisoblanadi. Bir gektar yerdan olingan mahsulot miqdoriga shu bir gektar yerga ketgan xarajatlar miqdorini bo'lish yo'li bilan aniqlanadi. CHorvachilikda bir bosh chorva moliga qilingan xarajatlar miqdorini shu chorva molidan olingan mahsulotga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi.

Qishloq xo'jalilik korxonalarida mahsulotlar, ish va xizmatlar tannarxi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevraldagi 54 - son qarori bilan tasdiqlangan "Maxsulot (ishlar, xizmatlar) ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining

tarkibi xamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risida NIZOM qoidalari asosida aniqlanadi.

11.3. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxini pasaytirish yo'llari

Qishloq xo'jaligida mahsulot birligining tannarxini pasaytirish eng zarur masalalardan biridir. Mahsulot birligi tannarxini pasaytirish resurslar cheklangan sharoitda katta amaliy ahamiyat kasb etadi. Mahsulot tannarxi to'g'ridan-to'g'ri ikki omilga bog'liq. Birinchidan, yetishtirilayotgan mahsulotning miqdoriga bog'liq. Yetishtirilayotgan mahsulot miqdorining oshishiga nimalar ijobiy ta'sir etsa, ular ustida ishlash lozim. Bularga dehqonchilikda quyidagilar kiradi:

- erlarning meliorativ holatini yaxshilash, suv resurslaridan samarali foydalanish. Bu, o'z navbatida, hosildorlikning o'sishiga olib keladi;
- mintaqalar sharoitiga mos bo'lgan, ilmiy asoslangan qishloq xo'jaligi yuritish tizimini joriy etish;
- almashlab ekishni to'g'ri joriy qilish, talab va imkoniyatdan kelib chiqqan holda ekin turlarini joylashtirishni ratsional tashkil etish;
- urug'chilikni yaxshilash, seleksiya ishlarini jonlantirish;
- ma'danli va organik o'g'itlardan foydalanishni ilmiy asosga qo'yish, barcha kimyoviy vositalardan samarali foydalanish;
- ishchi xodimlarning manfaatdorligini oshirish.

Dehqonchilik tarmoqlarida mahsulotlar tannarxining past bo'lishiga xarajatlarni tejash ham katta ta'sir ko'rsatadi. Bu boradagi omillarga quyidagilar kiradi:

- ishlab chiqarish jarayonlarini kompleks mexanizatsiyalashtirish;
- ekinlarni parvarishlashda intensiv texnologiyalarni qo'llash;
- ishlab chiqarish fondlaridan samarali foydalanish;
- ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va joylashtirish;
- ishchi xodimlarning manfaatdorligini oshirish;
- agrosanoat integratsiyasini chuqurlashtirish, agrosanoat majmuasiga kiruvchi tarmoqlarning mutanosib rivojlantirilishi;
- boshqaruv tizimini rivojlantirish hisobiga u bilan bog'liq xarajatlarni tejash;
- qishloq joylarda ijtimoiy rivojlanishni ta'minlash.

CHorvachilik tarmog'ida mahsulot birligi tannarxining pasayishiga quyidagi omillar ta'sir qiladi:

- chorvachilikning yem-xashak bazasini mustahkamlash, yem-xashakning sifatini oshirish va nisbatan arzon bo'lishini ta'minlash;
- chorva mollarining zotini, poda tarkibini yaxshilash;
- fondlardan foydalanishning eng mo'tadil (optimal) yo'llaridan foydalanish;
- ishlab chiqarishning quyuqlashuvi (kontsentratsiyalashuvi) va ixtisoslashuvining eng ma'qul hajmlarini tashkil etish;
- ishchi xodimlarning manfaatdorligini oshirish;
- qishloqda ijtimoiy masalalarning yechimini topish;
- barcha xarajatlarni tejamkorlik bilan amalga oshirish, bu borada mavjud texnologiyalardan, ishlab chiqarishni tashkil etish shakllaridan samarali foydalanish;
- mahsulot nobudgarchiligiga yo'l qo'ymaslik.

Ushbu omillarning barchasiga katta e'tibor berish zarurati mavjud. Albatta, bu masalalarni to'g'ri hal etish ishchi xodimlarning nafaqat manfaatdorligiga, balki bilim va tajribalariga ham bog'liq. SHu sababli qishloq xo'jaligida mehnat qilayotganlarning bilim va tajribasini tinmasdan oshirib borishni ta'minlash kerak.

12-BOB. AGROSANOAT MAJMUASI TARMOQLARI MAHSULOTLARINING NARXLARI

12.1. “Narx” tushinchasi, uning mohiyati va funksiyalari

12.2. Qishloq xo’jaligida narxlar tizimi

12.1. “Narx” tushinchasi, uning mohiyati va funksiyalari

Iqtisodiy kategoriyalar orasida eng murakkabi va o’zida barcha omillarni ifodalashi bo’yicha narxga teng keladigani kam. Ayrim iqtisodiy adabiyotlarda “narx”, ayrimlarida “baho” tushinchasi ishlatiladi. Biz bu so’zlarning mohiyatida bir narsani ko’ramiz. Iqtisodiy adabiyotlarda narxning bir necha tarifi mavjud.

Bozor qonuniyatlari asosida narx – bu ayriboshlash jarayonida mahsulotlar (ne’matlar)ning qimmatini (nafliligini) aks ettirish shaklidir. Narxning bu tarifi nisbatan keng bo’lib, bozor munosabatlari talablariga to’liqroq javob beradi. Narxga berilgan bu tarifda ikki holatni ko’rish mumkin. Birinchidan tovarlar (ne’matlar) narxi uning biror ehtiyoj uchun qanchalik nafga, qimmatga ega ekanligini ko’rsatadi. Ikkinchidan ne’matlar narxi faqatgina ayriboshlash jarayonida yuzaga chiqadi. Boshqacha qilib aytganda narx faqatgina bozorda (oldi sotdi jarayonida shakllanadi) vujudga keladi va bozorsiz uni ifodalash mumkin emas. SHu sababli narxga quyidagicha tarif ham berish mumkin. Narx – bu biror ne’matning nafliligini hisobga olgan holda iste’molchi (xaridor) tomonidan to’lashga rozi bo’lgan summadir.

Iqtisodiy jihatdan asoslangan mahsulot qiymatidan past, lekin uni ishlab chiqarish va sotishga ketadigan xarajatlardan, boshqacha qilib aytganda, mahsulot tannarxidan yuqori bo’lishi kerak. Ana shu qonuniyat ta’minlangan holda mahsulot va xizmat turlarini ishlab chiqarish rivojlanib boradi. Bu zaruriyat qishloq xo’jaligida doimo ham ijobiy yuzaga chiqmaydi. Gap shundaki, qishloq xo’jaligida mahsulotlar ishlab chiqarishda yaxshi, o’rta va yomon imkoniyatlardan ham foydalaniladi.

Narxlar quyidagi funksiyalarni bajaradilar:

• o’lchash funksiyasi. Narxlar tovarlarning qiymatini aniqlashga yordam qilishi lozim;

1. hisobga olish yoki hisoblash funksiyasi. Narxlar har bir mahsulot va xizmat turi qanchaga tushayotganini bildiradi. Narxlar orqali barcha iqtisodiy ko’rsatkichlar aniqlanadi. Ularning yordamida mamlakatning yalpi ichki mahsuloti, ishlab chiqarish resurslardan foydalanishning samaradorligi va boshqalar aniqlanadi;

2. talab va taklifni balanslashtirish funksiyasi. Narxlar ishlab chiqaruvchi va mahsulotlarni sotib oluvchini hamda talab va taklifni bog’lab turadi, muvozanatlashtirishga xizmat qiladi va ularning ta’sirida o’zi muvozanatlashadi.

3. tartibga solib turish funksiyasi;

4. rag’batlantiruvchilik funksiyasi. Narxlar iqtisodiyotni tartibga olib turishda va zarur bo’linmalarni tezda rivojlantirishda katta dastak hisoblanadi. Narxlarning mahsulot tannarxidan yuqori bo’lishi ishlab chiqaruvchilar foyda qilishini ta’minlaydi. Narx qancha baland bo’lsa, xarajatlar o’zgarmagan holda korxonaga shuncha ko’p foyda oladi. Albatta, bu ishlab chiqarishni yanada kengaytirishni rag’batlantiradi. Aksincha, narx mahsulot tannarxidan past bo’lgan holda rivojlanish haqida gap borishi mumkin emas. Mahsulotlar sifatining oshishida ham narxning rag’batlantiruvchilik funksiyasi katta ahamiyat kasb etadi. Yuqoridagilarni e’tiborga olib narxlar rag’batlantiruvchi funksiyasini bajarishda quyidagilarni hisobga olish kerak:

- rag'batlantiruvchi narx iqtisodiyot rivoji uchun zarur;
- Mahsulot sifatini oshirish yangi ekin navlarin joriy etishga, yangi texnika va texnologiyani ishga tushirishga, urug'likning sifatini ortishi xarajatlarning ko'proq bo'lishini talab qiladi;
- rag'batlantiruvchi narxning bir qismi ushbu xarajatlarni qoplashga ishlatilishi lozim;
- rag'batlantiruvchi narxning ikkinchi qismi yuqorida qilingan ishlar evaziga qo'shimcha o'sgan sifatni rag'batlantirish zarur;
- narxning oshishi ishlab chiqaruvchini rag'batlantirishi va iste'molchining ham maqsadlariga mos bo'lishi kerak;
- mahsulot tarkibiga kirgan foyda bilan va narxlardagi chegirmalar orqali ishlab chiqaruvchini rag'batlantirishi kerakligi e'tiborga olinib turiladi;
- taqsimlash va qayta taqsimlash funktsiyasi. Narx mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlari o'rtasida yaratilgan daromadni taqsimlaydi va qayta taqsimlaydi. Bundan tashqari u mamlakatda yaratilgan daromadni iste'mol va jamg'arma fondlariga taqsimlanishini ta'minlaydi.

5. Ishlab chiqarishni mo''tadil joylashtirish funktsiyasi.

6. Ma'lumot berish funktsiyasi.

Iqtisodiy asoslangan narx ishlab chiqarishni mo''tadil rivojlantirish uchun zarur bo'ladigan rentabellik darajasini hisobga olganda quyidagi ko'rinishni oladi.

$$N = I_x \times (1 + R_d / 100),$$

Bunda: N – narx; I_x – ishlab chiqarish xarajatlari; R_d – mo''tadil rentabellik darajasi.

12.2. Qishloq xo'jaligida narxlar tizimi

Iqtisodiyotning tarmoqlari, sohalari ko'p bo'lganligi sababli narxlarning ham turi ko'p. Bunday bo'lishining ob'ektiv sabablari mavjud. Narxlarning turininig ko'p bo'lishi quyidagi holatlar bilan bog'liq.

- narxlarning turli darajada (dunyo, mamlakat, tarmoq, hudud) shakllanishi va ishlatilishi;
- mahsulot, xomashyo va boshqa tovarlarni sotish kanallarining turlicha ekanligi;
- tovarni sotuvchidan iste'molchiga harakatlanish bosqichlarida turli narxda (ulgurji, chakana, topshirish) bo'lishi;
- tovarlarni sotish hajmining turlicha bo'lishi.

Qishloq xo'jaligida narxlarning quyidagi turlaridan keng foydalaniladi:

- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini davlat tomonidan xarid qilish narxlari. O'zbekiston Respublikasida hozirda asosan paxta va don mahsulotlari uchun xarid narxlari o'rnatilgan;

- dunyo narxlari.

- dehqon bozori narxlari. Dehqon bozorida qishloq xo'jalik mahsulotlariga asosan ulgurji va chakana narxlar ishlatiladi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yirik miqdorda xarid qiluvchilar ulgurji narxlardan foydalanadilar. Odatda, ulgurji narxlar chakana narxlardan ancha past bo'ladi.

- qishloq xo'jaligida ichki hisob-kitoblarni olib borish uchun hisob narxlaridan keng foydalaniladi. Hisob narxlari ustun darajada shirkat bilan shartnoma asosida faoliyat ko'rsatayotgan oila pudrati o'rtasidagi hisob-kitoblarni olib borishda ishlatiladi;

- qishloq xo'jaligida xizmatlar uchun asosan, ta'rif narxlaridan foydalaniladi. Hozirda qishloq xo'jaligi korxonalariga xizmat ko'rsatadigan MTP xizmatlari ana shu narxlardan foydalanilgan holda olib boriladi;

- qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan qurilish-montaj ishlarida esa asosan smeta qiymati narxlari ishlatiladi;

- hozirgi sharoitda qishloq xo'jaligida shartnoma narxlari ham keng qo'llanilmoqda.
- litsenziya narxlari.
- kafolatlangan narxlar.

Narxlar bozorda xarakat qilish sharoitlariga qarab erkin va monopol narxlarga bo'linadi. Erkin narxlar davlatning aralashuvisiz bozorlarda erkin shallanadi.

Narxning davlat tomonidan tartibga solib turishining ob'ektiv sabablari quyidagilardan iborat:

1. agrosanoat majmuasi tovarlari chakana sovdoning asosiy qismini tashkil etadi. Qishloq xo'jaligi mahsuloti inson hayoti uchun birinchi darajali va kunda kerak bo'lganligi tufayli uning narxi imkon qadar stabil, o'zgarmas bo'lishi kerak;
2. qishloq xo'jaligi tabiiy omillar ta'siriga ko'proq tushadigan, natijada tarmoqda ishlab chiqariladigan mahsulotlar narxi keskin o'zgarib turadi. Tabiiy omillar ta'sirini kamaytirish (kompensatsiya) qilish uchun davlat aralashuvi talab qilinadi;
3. qishloq xo'jaligining jadal va barqaror rivojlanishi agrasanoat majmuasining qolgan tarmoqlarining istiqbolini belgilab beradi. Qishloq xo'jaligi barqaror rivojlangan holda majmuaning boshqa tarmoqlari jadal rivojlanishi mumkin.
4. resurslar cheklangan sharoitda iqtisodiyotning qishloq xo'jaligi mahsulotlariga o'sib borayotgan talablarini to'liq qondirishni faqat qishloq xo'jaligining o'ziga yuklash ijobiy samara bermaydi. Buning uchun qishloq xo'jaligiga ma'lum investitsiyalar qilinishi, xarajatlarning bir qismini davlat o'z zimmasiga olishi kerak bo'ladi;
5. qishloq xo'jaligida talabning narx bo'yicha elastikligining pastligi;
6. qishloq xo'jaligi bilan boshqa tarmoqlar ayriboshlash jarayonida narxlar paritetini saqlash zararating mavjudligi;
7. qishloq xo'jaligida uzoq muddatli iqtisodiyot nuqtai nazaridan qaraganda ishlab chiqarishning iqtisodiyotdagi o'rtacha daromad olishini ta'minlashning muhimligi;
8. qishloq joylarda ish joylarining saqlanishi va ijtimoiy masalalarni mo''tadil hal etishning zarurligi.

Davlat qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida shakllanadigan narxlarni tartibga solib turish borasida quyidagi imkoniyatlarga ega:

1. Narxlarni kuzatib turish imkoniyati.
2. Narxlarga egri ta'sir ko'rsatish. Bu holda davlat soliq, bojxona, pul emissiyasi kabi dastaklar orqali narxlarning darajasiga ta'sir ko'rsatadi.
3. Narxlarning shakllanishida davlatning bevosita ishtirok etishi. Odatda davlat biror mahsulot turiga nisbatan monopol imkoniyatni egallagan holda yuz beradi. Ayrim tarmoq mahsulotlari narxiga davlat aralashadi va monopol narx egasiga aylanadi;
4. Narxlarni o'rnatishda davlatning to'g'ridan-to'g'ri aralashuvi. O'zbekistonda paxta va donning bir qismiga xarid narxlarini davlatning o'zi o'rnatadi.

13-BOB. AGROSANOAT MAJMUASIDA FAN-TEXNIKA TARAQQIYO TI VA INTENSIVLASHTIRISH

13.1. Intensivlashtirishning iqtisodiy mohiyati

13.2. Fan-texnika taraqqiyoti va intensivlashtirish

13.3. Qishloq xo'jaligining intensivlashtirish darajasi va iqtisodiy samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar

13.4. Qishloq xo'jaligini intensivlashtirishning asosiy yo'nalishlari

13.1. Intensivlashtirishning iqtisodiy mohiyati

Iqtisodiy fan ishlab chiqarishni rivojlantirishning ikki yo'lini bir-biridan farq qiladi. Birinchi yo'l ekstensiv rivojlanish yo'li bo'lib, mahsulotlar ishlab chiqarish hajmining ko'payishi ishlab chiqarish jarayoniga yangi va yangi resurslar (er, chorva mollarining soni va h.k.) jalb qilish hisobiga ta'minlanadi. Bunda mahsulot hajmining ko'payishi asosan ishlab chiqarish omillarining ko'payishi hisobiga yuz beradi. Bu yo'lning imkoniyatlari cheklangan. Chunki barcha ishlab chiqarish resurslari – yer, suv, mehnat resurslari, texnika, xomashyolar, barcha-barchasi cheklangan.

Qishloq xo'jaligining intensiv rivojlanishi – bir gektar yer yoki bir bosh chorva moliga sarflanayotgan mehnat va moddiy sarflarni oshirish evaziga mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirishdir. Bunda yer birligi yoki bir bosh chorva moliga sarflanadigan mehnat va moddiy xarajatlar samarasiz o'sishi mumkin emas degan qoida amal qilishi zarur. Intensiv rivojlanishning iqtisodiy mohiyati shundaki, sarflanayotgan mehnat va moddiy xarajatlarning o'sishiga nisbatan olinayotgan mahsulot miqdori tezroq o'sishi kerak. Boshqacha qilib aytganda, ishlab chiqarilayotgan mahsulotning bir birligi tannarxi nisbatan kamayib borishi lozim.

13.2. Fan-texnika taraqqiyoti va intensivlashtirish

Fan-texnika taraqqiyoti deganda fanning, texnikaning va texnologiyaning barqaror rivojlanib borishi tushiniladi. Boshqacha qilib aytganda, **fan-texnika taraqqiyoti** – mavjud bilimlar natijasida ularning boyitilishi va boyitilgan bilim asosida yangi unumli texnikalar, progressiv texnologiyalarning yaratilishidir. Oldingisiga qaraganda unumli texnika va texnologiyalar yaratilishi natijasidagina intensivlashtirish cheksiz rivojlantirilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida innovatsion faollikni oshirish maqsadga muvofiq. Innovatsion faollikni bugungi kun iqtisodiyoti talab qiladi. Innovatsion faollik mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ma'lumotlarga qaraganda respublika korxonalarining 5 foizi innovatsion faol hisoblanadi. Yevropa davlatlarida esa bu ko'rsatkich 80-87% ni tashkil etadi.

Har qanday davlatning iqtisodiyoti, uning raqobatbardoshligi fan-texnika taraqqiyoti darajasi eng avvalo bilan belgilanadi.

Mamlakatni istiqbolga rivojlantirish damsturlarida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash, soha fanlarini ustun darjada rivojlantirish eng muhim ustivor yo'nalish bo'lib belgilanishi maqsadga muvofiq.

13.3. Qishloq xo'jaligining intensivlashtirish darajasi va

samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar

iqtisodiy

Iqtisodiy fan intensivlashtirish ko'rsatkichlarini ikki guruhga bo'lib o'rganadi. Birinchi guruhga intensivlashtirish darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar kiritiladi. Bularga quyidagilar kiradi:

1. Ekin maydoni birligiga to'g'ri keladigan asosiy aktivlar va aylanma mablag'larning miqdori. Bu xo'jalikda mavjud asosiy aktivlar va aylanma mablag'larning o'rtacha yillik qiymatini yer (ekin maydoni, haydalanadigan yerlar yoki qishloq xo'jaligi yerlari) maydoniga bo'lish bilan aniqlanadi.

2. Bir birlik yer maydoniga to'g'ri keladigan joriy xarajatlar miqdori.

3. Bir birlik yer maydoniga to'g'ri keladigan jonli va buyumlashgan mehnatning umumiy miqdori.

4. Bir birlik yerga to'g'ri keladigan energetik quvvatlar miqdori.

5. Har 100 gektar yerga to'g'ri keladigan chorva mollarining bosh soni.

Ana shu ko'rsatkichlar tizimi intensivlashtirishning darajasini ifoda etadi.

Intensivlashtirishning iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlariga:

1. Hosildorlik, ts/ga.

2. Mahsuldorlik, kg, bosh, dona.

3. Er maydoni birligidan olinayotgan yalpi mahsulot.

4. Bir birlik yer maydonidan olinadigan foyda miqdori.

5. Mehnat unumdorligining oshishi.

6. Mahsulot birligi tannarxining nisbatan pasayishi.

7. Rentabellikning o'sishi.

8. Fond qiymatining oshishi, kiradi.

13.4. Qishloq xo'jaligini intensivlashtirishning asosiy yo'nalishlari

Ishlab chiqarishni intensivlashtirishni doimiy rivojlantirish talab etiladi. Qishloq xo'jaligida intensivlashtirish quyidagi asosiy yo'nalishlarda olib boriladi: kimyolashtirish – qishloq xo'jaligini intensivlashtirishning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Qishloq xo'jaligini intensivlashtirishning boshqa bir yo'nalishi – ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirishdir.

Qishloq xo'jaligini intensivlashtirishning boshqa bir yo'nalishi ishlab chiqarishni elektrlashtirishdir. Elektr imkoniyatlaridan foydalanmasdan ishlab chiqarishning bugungi rivojini ko'rish mumkin emas.

Kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini, bilimini oshirish ham intensivlashtirish yo'nalishlaridan biridir. Kadrlarning malakasini, bilimini oshirish iqtisodiyotni jadal va barqaror rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, yetishtiriladigan mahsulot miqdori va sifatini oshirishga, mehnat unumdorligi oshishiga ta'sir etuvchi barcha Fan, texnika va texnologiya yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish omillar e'tibordan qolmasligi va o'z o'rnida ishlatilishi lozim.

14-BOB. AGROSANOAT MAJMUASI MARKETINGI VA UNI SAMARADORLIGI

14.1. “Marketing” tushunchasi, uning mohiyati va samaradorligi

14.2. Qishloq xo'jaligi marketingi funktsiyalari

14.3. Qishloq xo'jaligi marketingi strategiyasini tuzish

14.1. “Marketing” tushunchasi, uning mohiyati va samaradorligi

Marketing (inglizcha market-bozor) – tadbirkor muhitini, bozorni, iste'molchining aniq talabini va ular uchun ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarni ko'zda tutishni o'rganishga asoslangan, qishloq xo'jaligi korxonalarining ishlab chiqarish, sotish va xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bozor kontseptsiyasidir. Qishloq xo'jaligi marketingining maqsadi - talabni shakllantirish va rag'batlantirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchisi ishning rejalari va qabul qilinadigan boshqaruv qarorlarining asosligini ta'minlash hamda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining savdo ko'lami, bozor hissasi va foydasini ko'paytirishdan iborat. Sotiladigan, ya'ni bozori chaqqon qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish – qishloq xo'jaligi fermeri faoliyatiga marketing nuqtai nazaridan yondashishining asosiy nishonidir.

Boshqacha qilib aytganda, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishidan oldin, qo'lga kiritilgan ma'lumotlarga qishloq xo'jaligi mahsulotlarini to'liq ishlab chiqarish va mukammallashtirish va shundan keyingina shu tovar bilan bozorga chiqish, qishloq xo'jaligi fermeri aniq (konkret) iste'molchilari talablarini puxta o'rganishni tartibga solish kerak. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirib, keyin uni sotish bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklarga duch kelmaslik lozim.

Marketing – iste'molchi talabi tahlili va nazarda tutilishining ilmiy ishlab chiqilgan kontseptsiyasi. Bu rag'batlantirish, reklama andozalarini o'z ichiga olgan sotishni tashkil qilish tizimidir. **Marketing** – peshtaxtaning boshqa tomonida turib biznesga iste'molchi ko'zi bilan qaray olishdir. Bu xaridor topish va uni ushlab turish, unga raqobatchiga ko'ra yaxshiroq va tezroq xizmat ko'rsatish va uning talablarini qondirish qobiliyatidir.

Sotishni tashkil qilish va ishlab chiqarish tizimining tarixiy taraqqiyoti bozor munosabatlarining xususiyati va bozorda talab va taklifning o'zaro munosabatlari bilan bog'liq ravishda vujudga kelgan.

Birinci bosqichda tovar sotilishini tashkil qilishning ishlab chiqarish tizimi o'z aksini topgan “tovar - xaridor” (xaridor talabi taklifni qamrab oladi) tizimidir. Bunda sotuvchi bozorning tavarga bo'lgan talablaridan holi holda uni ishlab chiqaradi va hech qanday qo'shimcha xarajat va qiyinchiliksiz sotadi. Bu usul “sotuvchi bozori” sharoitida o'z samarasini beradi. Bunday holatda ishlab chiqaruvchining asosiy vazifasi – ishlab chiqarish quvvatini oshirish va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chiqarishni ko'paytirish hamda xarajatlari va narx raqobatini kamaytirishdir. Tovar sotishni tashkil qilishning ishlab chiqarish tizimi aniq ko'rinishi – tovar tizimi bo'lib, uni ishlab chiqaruvchining asosiy e'tibori chiqarilayotgan tovar va xizmatlarning xossa va sifatini mukammallashtirishga qaratiladi. Ishlab chiqaruvchi yuqori sifatli tovar reklamaga muhtoj emas va u har doim o'z xaridorini topadi, degan kontsentsiyadan kelib chiqadi.

Ikkinchi bosqichda yanada murakkabroq tip vujudga keladi – sotishni tashkil etish tizimi: “tovar - sotishni rag'batlantirish - iste'molchi”. Boshqacha qilib aytganda, noma'lum xaridor uchun chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini bozorga kiritish tizimi. U ko'proq talab va taklif nisbatan muvozanatda bo'lgan yoki taklif talabdan ozroq oshgan vaziyatga mos tushadi. Bozorda shunday holat yaratiladiki, unda xaridorlarga kerak bo'lgan

tovarlar taklif ko'rinishida mavjud bo'ladi va sotuvchining vazifasiga axborat berish, xaridorni qiziqtirish va uni raqobatchilarning emas, balki o'zining tovarini sotib olishga undash kiradi. Bu holatda sotuvchi o'z qishloq xo'jaligi mahsulotlari reklamasiga, uning sotilishini rag'bantlantirishga, texnik xizmat ko'rsatishga va boshqa shunga o'xshash narsalarga qo'shimcha xarajatlar qiladi.

Undan tashqari, sotuvchi uchun savdo – sotiqning samaradorligini oshiruvchi asosiy omil qishloq xo'jaligi mahsulotlarining sifatini yaxshilashdir.

Uchinchi bosqich – bozor talablari va xaridorlarning aniq ehtiyojlari bilan ishlab chiqarish vazifalarining bog'liqligiga asoslangan ishlab chiqarish – sotishni tashkil etish tizimining vujudga kelishi. Bunday tizim quyidagilarni o'z ichiga oladi: “bozorni o'rganish - fan yangiliklarini joriy etish - qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ishlab chiqarilishi - talabni shakllantirish va sotishni rag'batlantirish - istemolchi”. Bu tizim “xaridor bozori” sharoitida qo'llanadi va ancha keng tarqalgan marketing kontseptsiyasi hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligi fermerining ishlab chiqarish – sotishni tashkil etish va ilmiy – texnikaviy faoliyati bilan boshqarish kontseptsiyasi sifatida marketing o'tgan asrning 60-70-yillarida vujudga kelgan (marketing tadqiqotlarining ilk kurtaklari 30-yillarning oxirida va bevosita ikkinchi jahon urishidan so'ng kuzatilgan).

Qishloq xo'jaligi marketingi uchun quyidagi asosiy holatlar yoki tamoyillar mosdir:

1. qishloq xo'jaligi biznesining iste'molchilar talablariga qarab ish tutishi;
2. segmentatsiya va maqsadli bozorni aniqlash;
3. ishlab chiqarish va sotishni tashkil etishning aktiv va potentsial iste'molchilarning talablariga va bozor sharoitlarining o'zgarishiga moslashishi yoki egiluvchan ta'siri;
4. yangiliklar kiritish;
5. strategik rejalashtirish va boshqalar.

Qishloq xo'jaligi fermerining iste'molchilar talablariga yo'naltirishi ko'p tajriba talab qiladigan ilmiy – amaliy, tadqiqot va analitik ishni, bozor ehtiyojini chuqur va har tomonlama o'rganishni, bozor muhiti va iste'molchining motivatsiyasini o'rganishni nazarda tutadi.

Analiz uchun bozor hajmi, narxni tashkil etish tizimi, narx sur'ati, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining iste'mol xususiyati, hamkor qishloq xo'jaligi fermerlari ishining qurilishi va uslublari spetsifikasi, sotishni tashkil etish kanallari, sotishni rag'batlantirish usullari, savdo ishining o'ziga mosligi va boshqalar kerak bo'ladi.

Qishloq xo'jaligi fermieri va shirkat xo'jaliklari ichidagi rejalashtirish marketing dasturlariga tayangan holda o'zining asosliligi va realligi bilan ajralib turadi va ma'lum darajada bozor raqobatining keskinligini yumshatishga xizmat qiladi.

14.2. Qishloq xo'jaligi marketingi funktsiyalari

Marketing funktsiyasi ishlab chiqarish – sotishni tashkil etish faoliyati bilan boshqaruv kontseptsiyasi sifatida boshqaruvning barcha turlariga xos umumiy funktsiyalarga ega. Aynan rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, hisobga olish va nazorat marketing strategiyasi va dasturini ishlab chiqishni, marketing xizmatining strukturasi shakllantirishni, ular faoliyatini boshqa bo'limlar bilan muvofiqlashtirishni, marketing faoliyatini nazorat qilishni va uning faoliyatiga baho berishni ko'zda tutadi.

Ayni vaqtda, barcha boshqaruv jarayonlariga xos bo'lgan bu asosiy funktsiyalar marketing faoliyati uchun maxsus bo'lgan funktsiyalar bilan konkretlashtirilgan va to'ldirilgan bo'lishi mumkin. Unga analitik, tovar ishlab chiqarish va sotishni tashkil etish va aynan:

- qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozori, bozor muhiti va iste'molchilar talablarini kompleks tarzda tadqiq qilish;
- bozorni segmentlash;
- qishloq xo'jaligi fermeri va shirkat xo'jaligining ishlab chiqarish – sotishni tashkil etish imkoniyatlari tahlili;
- maqsadli bozor tanlovi;
- tovar siyosati;
- narx siyosati;
- sotish (tarqatish) siyosati;
- kommunikatsion siyosat (qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabni shakllantirish va sotishni rag'batlantirish)lar kiradi.

Bozor, bozor muhiti iste'molchilar talablarini kompleks tarzda tadqiq qilish yoki analitik funktsiya – ko'p vaqt, moliyaviy va infarmatsion resurslarni hamda marketing bo'yicha mutaxasislarni yuqori tayorgarligini talab etadigan muhim ishdir. Bu tadqiqot quyidagi muhim yo'nalishlarni qamrab oladi:

- marketing muhitini o'rganish: tadbirkorlik faoliyati geografik va demografik shartlarini, iqtisodiy va ilmiy – texnikaviy, siyosiy – huquqiy, ijtimoiy – madaniy xususiyatlarini, shu bilan birga, raqobatchi, vositachi, yetkazib beruvchi qishloq xo'jaligi fermeri va shirkat faoliyatining maxsus xususiyatlari va ularning munosabatlari xarakterini bilish;

- qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorining jami xususiyatlari tahlili: talab, taklif, sig'im, talab elastikligi, narx elastligi, raqobat darajasi;

- muayyan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining iste'mol hususiyatlari va bozordagi harakati, shu bilan birga istemolchilar xohishi va ularning tovar haqidagi tasavvurlari tahlili;

- bozorning qishloq xo'jaligi fermeri va shirkat xo'jaligi tarkibi tahlili: sotib oluvchi qishloq xo'jaligi fermeri va shirkatlar, raqobatchi qishloq xo'jaligi fermeri va shirkatlar, betaraf qishloq xo'jaligi fermeri va shirkatlarni ko'rib chiqish;

- savdo shakllari va uslublari tahlili; iste'molchilarni (individual va kollektiv) va ularning sotib olishdagi hatti – harakatlarini o'rganish.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozori segmentatsiyasi marketing ishining tarkibiy qismi bo'lib, bozorni segmentlarga, yani bir xil talab xarkteriga ega bo'lgan iste'molchilar guruhi va qishloq xo'jaligi fermeri va shirkat xo'jaliklarining marketing tasiriga bo'lgan bir turdagi ta'siridir.

Bozor segmentatsiyasi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining individuallashtirish siyosati bilan bog'langan. Marketing yondashishi barcha iste'molchilarga hisoblangan standart, universal tovar tayorlash zaruratidan voz kechadi va biznesning optimalligini va raqobat afzalligi taklifini individuallashtirish va rang – barang qilishda ko'radi.

Maqsadli bozorni tanlash – marketing tadqiqotlarining muhim urinishidir, chunki karxona faqat bozor ehtiyojini va o'z imkoniyatlarini aniqlabgina bozor talablarini o'z potentsiali va istiqbol rivojlanishi bilan moslashtira oladi va jamlangan marketing ishi uchun muayyan bir segmentni samarali ravishda tanlay oladi.

Maqsadli bozorni tanlash bir tamondan, bozor segmentlari talablari baholanishi asosida, ikkinchi tamondan, qishloq xo'jaligi o'z imkoniyatlari asosida, ular o'rtasidagi muvozanat va balansni o'rnatish maqsadida quriladi.

Maqsadli bozor shunday bozor segmentini, unda nafaqat raqobat afzalliklari, balki bir necha raqobat kamchiliklari ham shu qishloq xo'jaligi fermeri, shirkat va qishloq xo'jaligi

mahsulotlari uchun raqobatda yaxshi pozitsiyalarni yaratishi va ular uchun eng samarali bozor talabini vujudga keltirishi mumkin.

14.3. Qishloq xo'jaligi marketingi strategiyasini tuzish

Tadqiqotlarni olib borish natijasida marketologlar maqsadli bozor rivojlanishi prognozlarini, qishloq xo'jaligi fermeri va shirkatning unda harakat qilish maqsadi, srategiyasi va taktikasini, uning tovar, narx, sotish siyosati hamda sotishni rag'batlantirish va reklama tadbirlari o'tkazish siyosatisotishni o'z ichiga olgan qishloq xo'jaligi fermeri va shirkatlarining ishlab chiqarish – sotish faoliyatining strategik, taktik va operativ rejalarini tuzib chiqishadi.

Muqobil strategiyani ishlab chiqish qishloqda tadbirkorlikning samarali bo'lishini belgilab beradi. Marketing bozor strategiyalarining turli xil variantlarini taklif etadi: global va umumiy – talab holati va darajasi, bozorni qamrash me'yori, bozor ulishi, tovar va bozorning yangiligiga ko'ra. Marketing dasturlari marketing faoliyatida juda ham muhim o'rinni egallaydi, qishloq xo'jaligi fermerining bozordagi o'rni qandaydir ma'noda ana shu dasturlarning sifatli ishlab chiqilishi va samarali amalga oshirilishiga bog'liq.

Tovar siyosati qishloq xo'jaligi fermerining raqobatdagi pozitsiyasini oshirishga qaratilgan "Agriculture mix" kompleksining tarkibiy qismi bo'lgan maxsus marketing dasturini ifodalaydi. Bunda bu siyosat chiqarilayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining iste'mol xususiyatlarini, ularning yangi turlarini ishlab chiqish va raqobatdoshligini oshirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining hayotiy tsiklini uzaytirish va ularning assortimentini optimallashtirishga qaratiladi. Bu choralar tanlangan bozor segmentidan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining sifat tasniflari va xususiyatlarini iste'molchilarning aniq talablari darajasiga yetkazish va uning samarali sotilishini ta'minlashni ko'zda tutadi.

Narx siyosati qishloq xo'jaligi fermeri va shirkatining bozorda uzoq muddatli harakatidagi narx strategiyasini va qishloq xo'jaligi mahsulotlarining har bir guruh va turiga hamda bozorning aniq bir segmentiga nisbatan qisqa muddatli narx taktikasini aniqlashni bildiradi.

Narx siyosati tovar narxini o'zgartirib, raqobatbardoshligini oshirishga imkoniyat yaratadi (bozor munosabatlari sharoitida savdo faoliyatini olib borish talab qilinganidek) va bozor talablaridan va boshqa omillar asosida narx belgilashni taminlaydi.

Odatda, narx siyosati bir necha bozor strategiyalarini o'z ichiga oladi: "bozorga yorib kirish" siyosati (penetration policy), "qaymog'ini olish" siyosati (skimming policy), differentsiyalangan, diskriminatsiyalovchi, raqobatbordosh, obro'li narxlar va boshqa turdagi narxlar, chegirma va narxli imtiyozlar siyosati va b. Narx siyosati, shuningdek, taqribiy miqdorda ifodalangan, belgilanadigan narx darajasini aniqlash metodologiyasi va shartnoma narxini hisoblash va qayd qilish metodikasini o'z ichiga oladi.

Sotish siyosati qishloq xo'jaligi mahsulotlarini to'g'ridan – to'g'ri va bilvosita usillar orqali sotish kanallarini vujudga keltirishni nazarda tutadi. To'g'ridan – to'g'ri usul sotish filiallari, omborlar, stantsiya va texnik xizmat ko'rsatish markazlarning bevosita ishlab chiqaruvchi qishloq xo'jaligi fermeri va shirkat xo'jaligi tomonidan tashkil qilinishini ko'rsatadi, ya'ni o'zining sotish tizimi orqali. Bilvosita usul savdoning mustaqil vositachilar orqali amalga oshirilishini bildiradi. Qishloq xo'jaligi femeri intensiv, selektiv va "esklyuziv" sotish sistemalaridan foydalanish, nolinch yoki ko'p darajali sotish tarmoqlarini yaratish, sotishning vertikal va gorizantal strukturalarini aniqlashi mumkin. CHakana, ulgirji va tashqi savdo sotish sistemalarini ishlab chiqish ham qishloq xo'jaligi fermerining sotish siyosatiga kiradi.

Kommunikatsion siyosat qishloq xo'jaligi mahsulotlarining bozorga olib kirilishiga qaratilgan tadbirlar kompleksini rejalashtirish va amalga oshirishni anglatadi. Bu sohada turli xil reklama ko'rinishlaridan foydalaniladi, jamoatchilik bilan aloqalar o'rnatiladi, sotishni rag'batlantirish, sotishdan oldingi va keyingi xizmat ko'rsatish hamda zamonaviy savdo markasi, ya'ni "brend"lardan foydalanadi.

Marketing – qishloq xo'jaligi fermeri va shirkat xo'jaligi boshqaruv faoliyatining yaxlit kontseptsiyasi bo'lib, umumiy printsiplar va funktsiyalar bilan xarakterlanadi va qishloq xo'jaligi fermerining ishlab chiqarishi va sotishni tashkil qilishi iste'molchilarning talablarini qondirishga yo'naltirilgan. Ammo, qishloq xo'jaligi fermerini boshqarishning marketing kontseptsiyasini qo'llash sohasi va ob'ektiga qarab marketingning turli xil ko'rinishlari ko'rsatiladi.

Rivojlanish xususiyati va yondashuvlaridan kelib chiqib, uning "menejeristik", "bixevioristik", "integrallangan", "innovatsion", marketingni kontseptsiyasi to'g'ridan-to'g'ri, strategik, ekologik va ijtimoiy marketing turlari mavjud.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabning xususiyatlariga qarab quyidagi marketing turlari mavjud:

- konversion – negativ, manfiy talabni ijobiyga aylantiradi;
- kreativ –bozorda ma'lum vaqtda muayyan tovarga talab yo'q bo'lsa, talabni yaratadi;
- rag'batlantiruvchi – past darajadagi talabni oshiradi;
- remarketing – susayayotgan talabni jonlantiradi;
- sinxromarketing – o'zgarib tiruvchi talabni barqarorlashtiradi;
- qo'llab – quvvatlovchi – optimal talab saqlanishini ta'minlaydi;
- demarketing – ochiqcha yuqori talabni pasaytiradi.

Marketing taklif qilinayotgan tovar va xizmatlarning ko'rinishlariga qarab bir qancha turlarga bo'linadi. Xususan, marketing o'zining shaxsiy xususiyatlariga ega bo'lgan iste'mol tovarlari marketingi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari marketingi, bank va moliya marketingi, savdo – sotiq marketingi, turistik biznes marketingi, ilmiy – texnikaviy marketing, g'oyalar marketingi va boshqa turlarga bo'linadi.

Tashkilot va qishloq xo'jaligi fermeri va shirkatining turiga, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadigan sub'ektga qarab quyidagi qishloq xo'jaligi marketing turlari mavjud: notijorat va tijorat tashkilotlar marketingi, qishloq xo'jaligi kichik biznes marketingi, saylov oldi kompaniyalar, alohida shaxslar marketingi va boshqalar.

15-BOB. AGROSANOAT MAJMUASINI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH VA QO'LLAB-QUVVATLASH

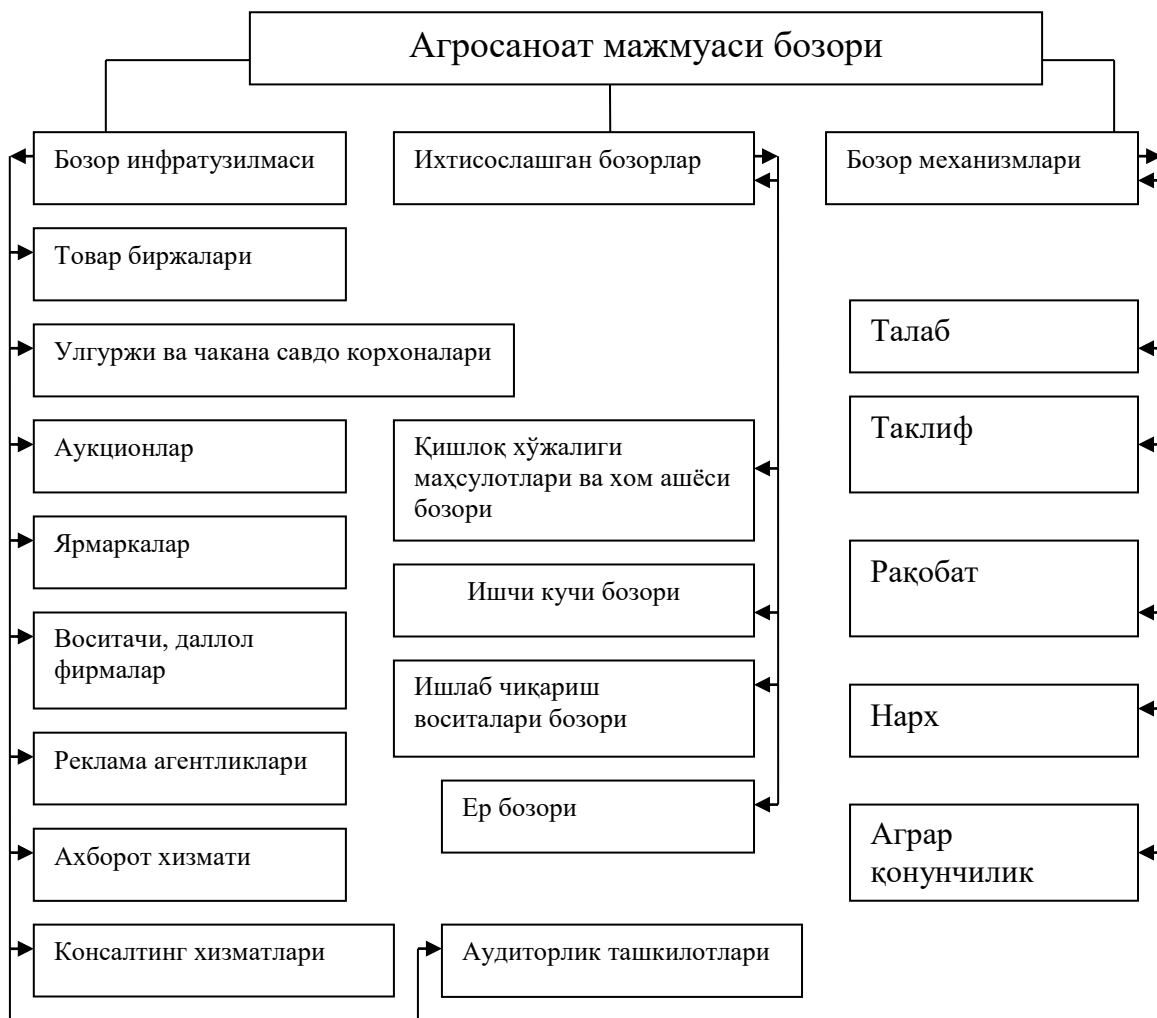
15.1. Agrosanoat majmuasini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlashning zarurati va mohiyati.

15.2. Agrosanoat majmuasi tarmoqlarini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash.

15.1. Agrosanoat majmuasini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlashning zarurati va mohiyati

Agrosanoat majmuasini tartibga solish va qo'llab-quvvatlash ob'ektiv zarurat sanaladi. Aholi sonining oshib borishi, ularning moddiy sharoitlari, imkoniyatlarining kengayishi va qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish resurslarining aholi jon boshiga hamda absolyut kamayib borishi qator zaruririy talablarni keltirib chiqaradi. Bularning eng muhimi oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni deyarli barcha hudud va yerlarda tashkil etishning zaruratidir. Yer esa qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchi asosiy vosita sanalada va uning unumdorligi turli hududlarda turlichadir. Yomon, ya'ni unumdorligi past yoki suv bilan yomon ta'minlangan yerlar, sho'rlangan yerlar va x.z. yerlarda ham qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishga majburmiz. Yomon yerlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirayotganlarning mehnati yaxshi yerlardagiga qaraganda bir necha marta kam daromad keltirishi mumkin. Bu masalani ham yechishda davlatning aralashuvi lozim. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi tabiiy iqlim sharoitlariga bog'liqligi ham davlat aralashuvini talab qiladi. Albatta agrosanoat majmuasiga kiruvchi iqtisodiy sub'ektlar bozor iqtisodiyoti qonuniyatlariga ham maksimal amal qilishi talab qilinadi. Aks holda juda katta muammolar yuzaga kelishi, qishloq xo'jaligining iqtisodiy samaradorligi, raobatbardoshligi pasayishi yuz berishi mumkin. Bu holatda eng avvalo aholi, davlat katta zarar ko'radi. Bundan holda aholiga oziq-ovqat mahsulotlari, qayta ishlash sanoatiga homashyo yetishmasligi oqibatida soliqlardan davlat katta zarar ko'rishiga sababchi bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi agrosanoat majmuasi davlat bozor munosabatlarni rivojlantirish maqsadida tegishli chora-tadbirlarni ko'rmoqda. Ayniqsa huquqiy bazani takomillashtirish ustida jiddiy ishlar olib borilmoqda.



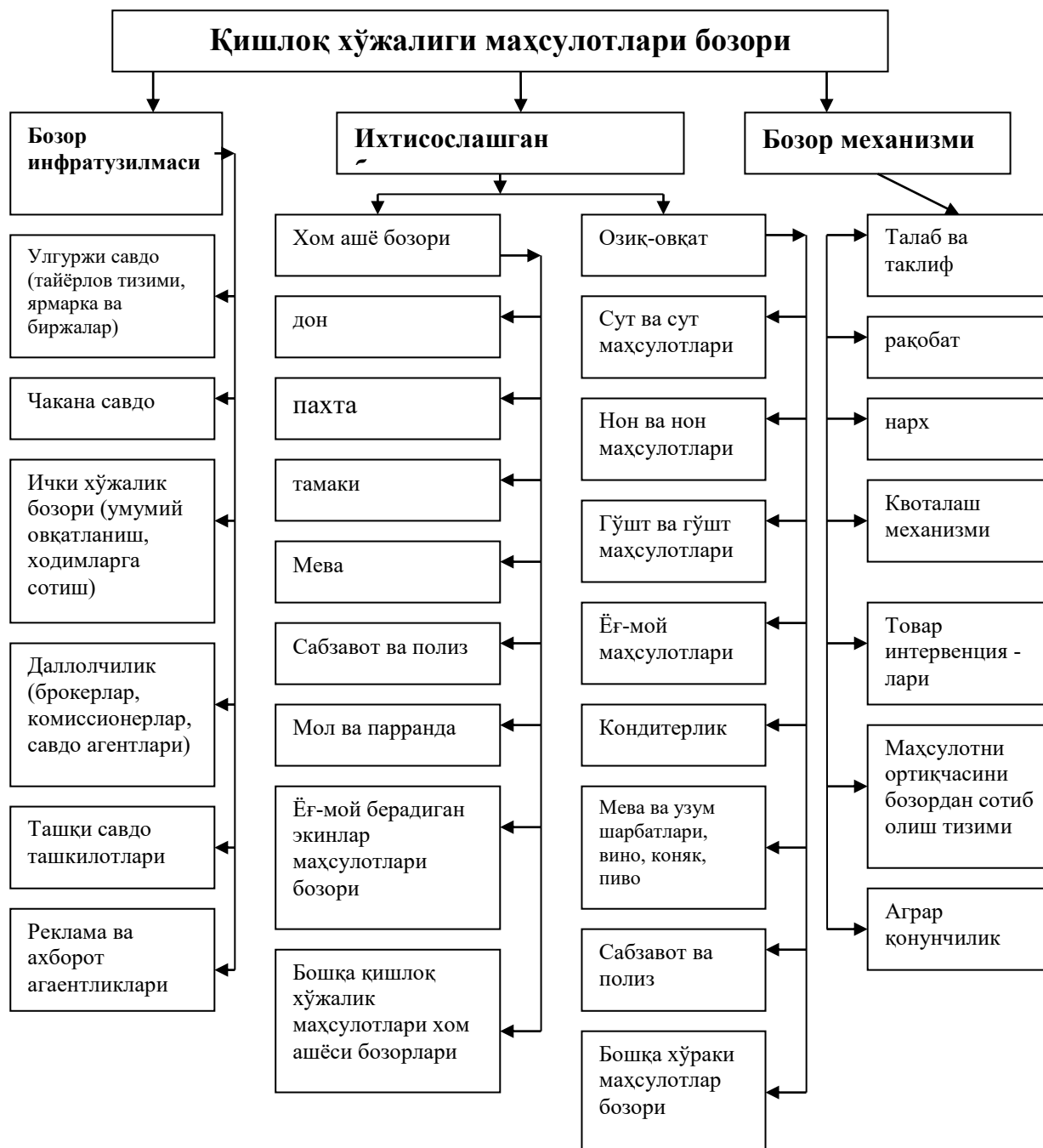
2-чизма. Агросаноат мажмуаси бозори таркиби

Bozorning tarkibining shakllanishi ko'plab omillarga bog'liq. Jamladan, mulk shakli va xo'jalik yuritish usullari, tovar ishlab chiqaruvchilar va ularni iste'mol qiluvchilar soni, baholarni nazorat qilish darajasi, tarmoqqa kirish va chiqishda qo'yiladigan to'siqlar, munosabatlarning rivojlanganlik darajasi, davlat siyosati va boshqalar bozorning tarkibiga ta'sir ko'rsatadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda bozorning amal qilish mexanizmlari, unga davlatning aralashuvi darajasiga qarab uch turdagi bozor tipi farqlangan. Bularga: rivojlanmagan bozor; erkin bozor va tartibga solinib turiladigan bozorlar kiradi. Rivojlanmagan bozor – bu bozorda oldi-sotdi jarayonlari kuchli rivojlanmagan, odatda oddiy tovar ayriboshlash jarayoni yuz beradi. Bu bozorda tovarlarning natural ayriboshlanishi (barter) ko'proq amalga oshiriladi. Bu bozor to'yinmagan hisoblanadi. Erkin bozor – bu raqobatli bozor hisoblanadi. Bu bozorda juda ko'plab kichik va katta tovar ishlab chiqaruvchilar ishtirok etadi va ularning birortasi ushbu tovar narxini o'zgartirishga sezilarli ta'sir eta olmaydi. Tovarlar erkin sotiladi. Erkin bozor o'z mazmuniga ko'ra amaliyotda deyarli uchramaydi. Erkin bozor tushunchasi nazariy jihatdan mavjud bo'lib, iqtisodiyotning juda yuqori darajada rivojlangan davrlarda amal qilishi mumkin. Tartibga solib turiladigan bozor – bu bozorning faoliyatiga huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy chora-tadbirlar bilan davlat aralashib (tartibga solib) turadi. Hozirda dunyo mamlakatlarida asosan tartibga solib turadigan

bozorlar mavjud bo'lib, davlatning bozorga aralashuv darajasi turli mamlakatlarda turlichadir.

O'zbekiston Respublikasi bozor munosabatlariga o'tish jarayonida "davlat asosiy tashabbuskor" tamoyiliga amal qilmoqda. Respublikada qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozori tez rivojlanib bormoqda. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari xom ashyosi va oziq – ovqat bozorini tarkibini quyidagicha ifodalash mumkin. (3-chizma)



3-chizma. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari xom ashyosi va oziq – ovqat bozorini tarkibi

15.2. Agrosanoat majmuasi tarmoqlarini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash

Agrosanoat majmuasini davlat tomonidan tartibga solishda va qo'llab-quvvatlashda quyidagi vosita va mexanizmlardan foydalanadi. Eng avvalo soliq, kredit, davlat byurtmasi va narx vositalari asosida agrosanoat majmuasi tartibga solinadi va qo'llab-quvvatlanadi. Bundan tashqari agrosanoat majmuasining asosiy bo'g'ini bo'lgan qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlash maqsadida byudjet vositasidan ham keng foydalaniladi. O'zbekiston Respublikasida suv xo'jaligi bilan bog'liq xarajatlar asosan davlat byudjeti hisobidan qoplanadi.

Soliq tizimi orqali yerlarning turli unumdorligi masalasi tartibga solinadi. Ya'ni ball boniteti yuqori yerlarga yuqori va aksincha ball boniteti past yerlarga past soliq olinadi.

Agrar sohaning o'ziga xosligini, uning aholi turmush darajasi va sifatida hal qiluvchi rolni o'ynashini inobatga olib kreditlar tizimi joriy etiladi. Jumladan, mustaqillikning dastlabki 20 yilida 3 foizlik, keynigi davrla esa 5 foizlik imtiyozli kreditlar berish yo'lga qo'yilgan. SHu yo'l bilan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi qo'llab-quvvatlanadi. Ishlab chiqarilga mahsulot va ko'rsatilgan xizmatlarga (masalan, mashina traktor parklari tomonidan fermer xo'jaliklariga ko'rsatiladigan xizmatlarga ta'riflarni o'rnatishda) narx belgilashda bazi tartibga soluvchi chegaralar o'rnatiladi. Bu o'z navbatida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini qo'llab-quvvatlash imkoniyatini beradi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash maqsadida ularga yetishtiriladigan mahsulot hajmi uchun oldindan bo'naklar berish mexanizmi belgilangan. 2016 yilning yanvarigacha faqatgina paxta va g'alla uchun davlat buyurmasi mavjud bo'lib, uning uchun oldindan qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalariga bo'nak mablag'lari oldindan berilar edi. 2016 yildan boshlab esa bu vosita meva, uzum va sabzavotlar uchun ham qo'llaniladigan bo'ldi. Meva, uzum va sabzavotlarni eksport qilishda ham katta imkoniyatlar yaratildi. Jumladan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchilarga oldindan sotib olinadigan mahsulot miqdori uchun 40 foiz bo'nak puli berish tirtibi o'rnatildi.

16-BOB. AGROSANOAT MAJMUASIDA MOLIIYa – KREDIT TIZIMINING AMAL QILISH MEXANIZMI

16.1. Agrosanoat majmuasi moliya-kredit tizimining mohiyati va xususiyatlari

16.2. Qishloq xo'jaligini kreditlash usullari, shakllari va ularning manbalari

16.3. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni moliyalashtirishning boshqa manbalari va ulardan samarali foydalanish

16.1. Agrosanoat majmuasi moliya-kredit tizimining mohiyati va xususiyatlari

Moliya – kengaytirilgan takror ishlab chiqarish sharoitlarini ta'minlash hamda davlatning o'z oldiga qo'ygan maqsadi va vazifalarini amalga oshirish maqsadida markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan pul jamg'armalarini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlarni o'zida aks ettiruvchi tizim. **Markazlashtirilgan moliya** deganda davlat byudjeti tizimi va hukumatning byudjetdan tashqari jamg'armalarida jamlanadigan pul mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar tushinilsa, **markazlashtirilmagan moliya** korxonalar pul jamg'armalarining doiraviy aylanishi bilan bog'liq munosabatlarni o'z ichiga oladi.

Moliya pul munosabatlarining ajralmas qismi hisoblanadi va shu tufayli uning iqtisodiy tizimdagi roli va ahamiyati pul munosabatlarining shakllanish darajasiga bog'liq bo'ladi. O'zining moddiy mazmuniga ko'ra, moliya mamlakatning moliyaviy resurslarni tashkil etuvchi maqsadli pul mablag'lari jamg'armasini ifoda etadi.

Moliya:

- tovar moddiy qiymatliklarni xarid etish, mahsulot, ish va xizmatlarni realizatsiya qilish jarayonidagi korxonalar o'rtasida;
- markazlashgan pul mablag'lari jamg'armalarini shakllantirish va ulardan foydalanish yuzasidan korxonalar bilan yuqori tashkilotlar o'rtasida;
- byudjet tizimiga soliqlar to'lash va xarajatlarni moliyalashtirish jarayonida korxonalar bilan davlat o'rtasida;
- to'lovlarni amalda oshirish va resurslar xarid etishda korxonalar, uy xo'jaligi va byudjetdan tashqari jamg'armalar o'rtasida;
- byudjet tizimining alohida bo'g'inlari o'rtasida;
- sug'urta xolatlari vujudga kelganda zararlarni qoplash va sug'urta to'lovlarini amalga oshirishda korxonalar, uy xo'jaligi va sug'urta organlari o'rtasida vujudga keladigan pul munosabatlarini aks ettiradi;

Moliya va kredit o'zaro bog'langan kategoriyalar bo'lib, ular yordamida korxonalarining kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonida pul jamg'armalari doiraviy aylanishi ta'minlanadi.

Kredit bank tizimi va ixtisoslashgan moliya-kredit muassasalari orqali ssuda jamg'armasining harakatini ifodalaydi. Moliya-kredit tizimining taqsimlovchi, nazorat qiluvchi, tartibga soluvchi va barqarorlashtiruvchi funktsiyalari mavjud.

16.2. Qishloq xo'jaligini kreditlash usullari, shakllari va ularning manbalari

Qishloq xo'jaligi korxonalarini faoliyatini moliyalashtirishda o'z mablag'lari yetarli bo'lmagan holatlarda chetdan qarzga mablag'lari yetarli bo'lmagan holatlarda chetdan qarzga mablag' jalb etishga to'g'ri keladi. Chetdan jalb etiladigan qarz mablag'lari quyidagi manbalar evaziga bo'lishi mumkin:

1. Tijorat banklarining kreditlari;
2. Byudjetdan tashqari jamg'armalarning kreditlari;
3. Halqaro moliya tashkilotlarining mablag'lari (tijorat banklari loyihalari orqali);
4. Davlat byudjetining mablag'lari hisobidan kreditlar;
5. Kredit ittifoqlari va boshqa kredit beruvchi sub'ektlar kreditlari.

Tijorat banklari tomonidan qishloq xo'jaligi korxonalarini kreditlash ular faoliyatini moliyalashtirishning eng muhim manbalardan biri hisoblanadi. U qishloq xo'jaligi korxonasi va kredit tashkiloti o'rtasida tegishli shartnomaviy munosabatlarni shakllantirish orqali o'rnatiladigan moliyaviy munosabatdir. Bu munosabatlarning markaziy bo'g'ini kredit shartnomasi bo'lib, u ssudaning ta'minlanganligi, kreditlar o'z vaqtida foizi bilan qaytarilishining huquqiy asoslarini ta'minlaydi.

Tijorat banklari tomonidan kredit berish muddatlilik, qaytarishlik, to'lovlilik va ta'minlanganlik tamoyillari asosida amalga oshiriladi.

Kreditlarni olish uchun qarz oluvchilar bankka quyidagi hujjatlar (kredit paketi) ni taqdim etadilar:

- kredit buyurtmasi;
- qarz oluvchining bank hisob varag'idagi pul tushumlari taxmini (pul oqimi) ko'rsatilgan biznes – rejasi;
- oxirgi hisobot sanasiga davlat soliq xizmatining mahalliy (tuman) idorasi tomonidan tasdiqlangan buxgalterlik balansi;
- debitorlik va kreditorlik qarzlari haqidagi ma'lumotnoma, shuningdek, 90 kundan ortiq, muddatdagi qarzdorlikning solishtirma dalolatnomalari;
- moliyaviy natijalar haqida hisobot;
- ta'minot shakllaridan birini.

Olingan kreditni qaytarmaslik xatarining oldini olish maqsadida qarz oluvchi tez va erkin sotilish talablariga javob beradigan ta'minotga ega bo'lishi kerak. Qarz oluvchi bankka quyidagi ta'minot turlarining birini taqdim etish huquqiga ega:

- mulk yoki qimmatli qog'ozlar garovi;
- bank yoki sug'urta tashkiloti kafolati;
- uchunchi shaxsning kafilligi;
- sug'urta kompaniyasining qarz oluvchi kreditni qaytara olmaslik xatarini sug'urta qilgani to'g'risidagi sug'urta polisi;
- fuqarolar yig'inlarining mahalla, qishloq, ovul Kengashlari kafilligi.

Kreditlarning qaytarilish ta'minoti shakllaridan biri sifatida mol – mulk garovi xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasining "Garov to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, muomaladan chiqarilgan buyumlardan tashqari, har qanday mulk, shu jumladan, buyumlar va mulkiy huquqlar (talablar), qimmatbaho buyumlar, zargarlik buyumlari, erkin ayirboshlanadigan valyuta va boshqalar garov predmeti bo'lishi mumkin.

Kredit hisobiga sotib olingan mulk, uning qiymatining 80 foizi miqdorida, mazkur kredit bo'yicha garov predmeti bo'lib xizmat qilish mumkin.

Qishloq xo'jaligi korxonalarini moliya – kredit tizimi orqali qo'llab-quvvatlash birinchi navbatda imtiyozli kredit berish mexanizmini qo'llash hamda kafolatlash jarayonini rivojlantirish bilan xarakterlanadi. O'zbekiston Respublikasi vazirlar Mahkamasining 2000 yil 19 maydagi "Tijorat banklarining kichik va o'rta tadbirkorlikni rivojlantirishda qatnashishini rag'batlantirishga doir qo'shimcha chora–tadbirlar to'g'risida"gi 195-sonli qarori bilan tijorat banklarining kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga faol qatnashishlarini ta'minlash maqsadida imtiyozli kredit berish maxsus jamg'armasi tashkil etiladi. Jamg'arma mablag'lari banklar foydasining 25 foizgacha miqdorini ajratish hisobiga shakllantiriladi.

Tijorat banklarining imtiyozli kredit berish maxsus jamg'armasi resurslarini ko'paytirishiga yo'naltiriladigan va jamg'armaning berilgan kreditlari hisobiga olingan daromadlari daromad (foyda) solig'idan 5 yil muddatga ozod qilinadi. Tijorat banklarining daromad (foyda) solig'ini hisoblab chiqarishda soliq solinadigan baza jismoniy shaxslarning muddatli omonatlari (denozitlari) ning ko'paygan summasiga kamayadi, bunda bo'shaydigan mablag'larda ko'rsatilgan omonatlar bo'yicha foiz stavkalarini oshirishga maqsadli yo'naltirilishi shart.

Imtiyozli kredit berish jamg'armasi mablag'lari hisobidan qishloq xo'jaligiga kreditlar berish faqatgina yuridik shaxs maqomidagi dehqon xo'jaligi va fermer xo'jaliklariga, muddatlari kredit berilayotgan tadbirlarning o'zini qoplashga muddatiga bog'liq holda beriladi. CHunonchi:

- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini tashkil etish uchun aylanma mablag'larni to'ldirishga kreditlar fermer xo'jaliklariga, shuningdek, yuridik shaxs bo'lgan dehqon xo'jaliklariga, qoidaga ko'ra, kamida 2 yil muddatga beriladi;

- investitsiya loyihalarini mablag' bilan ta'minlash uchun kreditlar yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan fermer va dehqon xo'jaliklariga to'lov muddatini kechiktirish huquqsiz 5 yilgacha muddatga berilishi mumkin.

Jamg'arma mablag'lari hisobidan berilgan kreditlardan foydalanganlik uchun foiz stavkasi miqdori O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining qayta moliyalash bo'yicha kredit berilgan kundagi belgilangan stavkasining 50 foizidan ortiq bo'lmagan miqdorda belgilanadi.

Kredit shakllaridan biri mikro kreditdir. O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligi va Markaziy bank yo'riqnomalariga ko'ra, tijorat banklari tomonidan yuridik shaxs maqomini olmasdan faoliyat ko'rsatayotgan dehqon xo'jaliklariga beriladigan mikro kreditlar deganda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining kredit beriladigan kundagi kursi bo'yicha 5000 (besh ming) AQSH dollariga ekvivalent miqdoridan oshmaydigan hajmda milliy yoki chet el valyutasida beriladigan kreditlar tushuniladi.

Yuridik shaxs maqomini olib faoliyat ko'rsatayotgan fermer xo'jaliklariga beriladigan mikro kreditlar deganda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining kursi bo'yicha 10000 (o'n ming) AQSH dollariga ekvivalent miqdoridan oshmaydigan hajmda milliy yoki chet el valyutasida beriladigan kreditlar tushuniladi.

Tijorat banklari mikro kreditlarni qarz oluvchilarga shartnoma asosida 3 yilgacha bo'lgan muddatga beradilar. Mikro kreditlarning 50 foizigacha miqdori 1,5 yil (18 oy) gacha bo'lgan muddatda qaytarish sharti bilan naqd pulda berilishi mumkin.

Mikro kreditlardan foydalanganlik uchun foiz stavkalari miqdori qarz oluvchi va bank o'rtasidagi o'zaro kelishuvga ko'ra, kredit shartnomasi asosida, ammo Markaziy bank tomonidan rasman o'rnatilgan, qayta moliyalash stavkasidan yuqori bo'lmagan miqdorda belgilanadi. Imtiyozli kredit berish jamg'armasi hisobidan beriladigan mikro kreditlar bo'yicha foiz stavkalari Markaziy bankning mikro kredit berilgan kundagi qayta moliyalash stavkasining 50 foizidan ortiq bo'lmagan miqdorda belgilanadi.

Byudjetdan tashqari jamg'armalarning kredit liziyalari hisobidan beriladigan kreditlar uchun imtiyozli foiz stavkasi kreditlanayotgan investitsion loyihalarning yo'nalishidan kelib chiqib, quyidagi miqdorlarda belgilanadi:

-dastlabki (boshlang'ich) sarmoyani shakllantirishga Markaziy bankning amaldagi qayta moliyalash stavkasining 1/6 qismi miqdorida;

-dehqon va fermer xo'jaliklarini rivojlantirish va kengaytirish, qishloq xo'jaligi texnikasini sotib olish, fermerlik inshootlarini qurish uchun – Markaziy bankning amaldagi qayta moliyalash stavkasini 1/3 qismi miqdorida;

Mehnat bilan bandlikka ko'maklashish jamg'armasi hamda Dehqon va fermerlarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi kredit liziyalari hisobidan berilayotgan kreditlar bo'yicha bank marjasi imtiyozli foiz stavkasining 50 foizi miqdorida belgilanadi.

Byudjetdan tashqari jamg'armalar kredit liniyalari hisobidan beriladigan mikrokreditlar, shu jumladan, dastlabki (boshlang'ich) sarmoyani shakllantirishga kreditlar ham, qaytarish muddatini uzaytirish huquqisiz 3 yilgacha bo'lgan muddatga beriladi.

Dehqon va fermer xo'jaliklariga qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini tashkil etishga beriladigan kreditlar, shu jumladan, mikrokreditlar, qoida tariqasida, 2 yildan kam bo'lmagan muddatga beriladi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarini moliyalashtirishda xorijiy kredit liniyalaridan foydalanish amaliyotga keng kirib kelmoqda. Xorijiy moliya tashkilotlari (ETTB, KFV, OTB, XMK va boshq.) asosan kichik va o'rta biznesda investitsion loyihalarni moliyalashtirishni amalga oshiradi. Buning uchun respublikada har yili investitsion dastur qabul qilinadi. Dasturning asosiy xususiyati ayrim tarmoqlarda va mintaqalarda xorijiy investorlar uchun real amal qiluvchi imtiyozlar tizimini yaratishdir.

16.3. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni moliyalashtirishning boshqa manbalari va ulardan samarali foydalanish

Qishloq xo'jaligi korxonalarini tashkil topishining dastlabki bosqichida korxonani tashkil etayotgan mulkdor yoki agar ular bittadan ortiq bo'lsa, muassislarning sarmoyalari tayaniladi. Odatda, korxonalar mulkdorlari uning tashkil topishi jarayonida to'lanishi lozim bo'lgan turli to'lovlarni o'z sarmoyalari hisobidan amalga oshiradilar.

Korxonalar ishlab chiqarishni tashkil etishga mablag'lar jalb etishda, birinchi navbatda, o'zlarida mavjud mol-mulk va jamg'armalarga murojaat etishga harakat qiladilar. Chunki, bu korxonalar mustaqilligini ta'minlashning eng maqbul yo'lidi.

Korxonalar faoliyatining so'nggi yillarida ishlab chiqarishni moliyalashtirishda korxonaning o'z mablag'laridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo, buning uchun korxonalar joriy ishlab chiqarish xarajatlarini qoplashdan tashqari ma'lum miqdorda foyda olishga ham erishmogi lozim. Dastlabki yillarda korxonalar quvvatlarini kengaytirish va ishlab chiqarish hajmini oshirish maqsadida foydaning aksariyat qismini ishlab chiqarishga qayta moliyalashtirishga harakat qiladi.

“Mahsulot (ish, xizmat) tannarxiga kiritiladigan, mahsulotlarni (ishlarni, xizmatlarni) ishlab chiqarish va sotish bilan bog'liq xarajatlar tarkibi hamda moliyaviy natijalarning shakllanishi to'g'risidagi Nizom”ga muvofiq korxonalarda moliyaviy mablag'lar (pul mablag'lari) ning hosil bo'lish manbalari quyidagilardan iborat:

- mahsulot sotish, ish va xizmatlar ko'rsatishdan pul tushumi;
- asosiy faoliyatdan kelgan boshqa daromadlar (operatsion daromadlar);
- favqulodda daromadlar.

Ammo, moliyaviy mablag'larning ushbu hosil bo'lish manbalari hali korxonalar ixtiyorida qoladigan real daromad (foyda) ni aks ettirmaydi. Chunki, kelgusi yilda ishlab chiqarishga jalb etish mumkin bo'lgan mablag' faqatgina yilning sof foydasi hamda amortizatsiya ajratmalari hisobiga ta'minlanishi mumkin.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar moliyaviy natijalarni shakllantirish manbalarini kengaytirish maqsadida asosiy ishlab chiqarish faoliyati natijasi bo'lmish, mahsulot sotishdan tashqari boshqa faoliyat tularini ham olib borishga intiladilar. Xususan, yordamchi xizmat turlaridan, ortiqcha mol-mulkni sotishdan, davlat subsidiyalaridan, homiylarning xolisona yordami va boshqa operatsion daromadlar asosiy faoliyatdan kelgan boshqa daromadlar deb yuritiladi.

Hozirgi kunda korxonalar bozor iqtisodiyotining muhim elementi hisoblanadigan qimmatli qog'ozlar bozorida ham faol ishtirok etib, daromad olishlari mumkin.

Moliyaviy faoliyatdan oladigan daromadlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- boshqa korxonalar sarmoyasiga ulush qo'yish natijasida keladigan daromadlar;
- aktsiyalar bo'yicha dividendlar, obligatsiya va boshqa qimmatli qog'ozlardan daromadlar;
- mol-mulkni ijaraga berishdan olingan daromadlar (lizing to'lovini olish);
- valyuta hisob raqamidagi kursning ijobiy farqlanishi va sarflangan mablag'larning qayta baholanishidan olingan daromadlar.

Ayrim holatlarda favqulodda holatlar (sel, jala, yong'in, yer silkinishi va h.k.) natijasida ko'rilgan zararni qoplash yuzasidan ham daromad olish mumkin va uni favqulodda daromadlar deb ataladi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarini moliyalashtirishda korxonaning ichki zahiralari, ya'ni o'z moliyaviy resurslaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Korxonaning ichki moliyaviy resurslaridan unumli foydalanish birinchi navbatda korxonaning ishlab

chiqarish samaradorligini yuksaltirish va mavjud resurslardan tejamkorlik bilan, oqilona foydalanishni nazarda tutadi.

Ishlab chiqarish salohiyatlaridan unumli foydalanish uchun arzon ishlab chiqarish vositalari, yuqori unumli texnologiyalarni ishlab chiqarishga jalb etish lozim. Bu esa foyda miqdorini ko'paytirishga, umuman, moliyaviy ahvol barqaror bo'lishga olib keladi.

Korxonaning o'z moliyaviy resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish quyidagi yo'nalishlarda bo'lmog'i lozim:

- xomashyo va moddiy resurslardan tejab-tergab, oqilona foydalanish;
- arzon va yuqori unimli texnologiyalardan foydalanish;
- mahsulot tannarxining arzonlashuviga erishish va narx raqobati orqali yuqori foydaga erishish;
- asosiy faoliyat bilan birga qo'shimcha tarmoqlarni rivojlantirish;
- moliyaviy fond bozorlarida qimmatbaho qog'ozlar bilan savdo qilish, serdaromad kompaniyalar aktsiyalarini sotib olish;
- amortizatsiya ajratmalarini ishlab chiqarishni texnik qayta qurollantirishga yo'naltirish va boshqalar.

Bozor iqtisodiyoti joriy etilishi bilan korxonalarni moliyalashtirish manbalari kengayib, moliyalashtirishning yangi, noan'anaviy turlari shakllanib kelmoqda. Bunga xususan, lizing, fyuchers, faktoring, overdraft va boshqalarni misol qilib keltirish mumkin.

Qishloq xo'jaligini moliyalashtirishda lizing xizmatidan foydalanish istiqbolli yo'nalishlardan biridir.

Lizing – mulkni xarid qilishning moliyalashdan iborat ijara munosabatlari turlaridan biri bo'lib, bunda lizing beruvchi lizing oluvchi sub'ektning topshirig'iga muvofiq uchinchi tomon, lizing ob'ektini ishlab chiqaruvchi (sotuvchi) bilan undan o'z mablag'i hisobiga lizing oluvchi uchun mulk sotib olish to'g'risida shartnoma tuzish majburiyatini oladi. Ayni paytda lizing oluvchi sub'ekt zimmasiga yuqoridagi shartnomaga binoan lizing beruvchiga lizing to'lovlarini to'lash majburiyati yuklanadi.

“Lizing to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasining 1999 yil 14 apreldagi qonuni hamda “Fuqoralik Kodeksi”ning 587-moddasida lizingga yuqoridagicha ta'rif beriladi. Lizingning asosan 2 turi mavjud:

1. operativ lizing;
2. moliyaviy lizing.

Operativ lizing – mulkni uning xizmat muddatida kam davrga ijaraga berishni nazarda tutadi. Ijara muddati tugagach, mulk egasiga qaytariladi yoki yangi lizing shartnomasi ob'ekti bo'lib qoladi.

Moliyaviy lizing –amalda uzoq muddatli kreditlashtirishning o'ziga xos shakli hisoblanadi. Operativ lizingdan farqli o'laroq, moliyaviy lizing mulk uzoq muddatga, odatda, to'liq amortizatsiya muddatiga yoki uning katta qismiga ijara shartnomasi tuziladi. Moliyaviy lizingda ijara shartnomasi tugagach, lizing ob'ekti lizing oluvchi tomonidan sotib olinishi yoki yangi lizing shartnomasi ob'ekti bo'lishi mumkin.

Lizing endigina ish boshlayotgan yoki moliyaviy holati nochor bo'lgan korxonalar uchun ishlab chiqarishni texnik qurollantirishni moliyalashtirishning eng qulay vositalaridan biri hisoblanadi. Chunki, bunda bank kreditlaridan farqli o'laroq, talab etiladigan kredit qiymatining 120 foizi miqdoridagi garov kafolati talab etilmaydi. Garov kafolati sifatida lizingga beriladigan mulkning o'zi chiqadi.

Lizing ishlab chiqarishni texnik qurollantirish va ilg'or texnologiyalarni jalb etishga o'z mablag'i yetishmaydigan korxonalar uchun o'zlarining investitsion loyihalarini moliyalashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ayniqsa, bank kreditlaridan

foydalanish shartlari og'ir bo'lgan, banklar uzoq muddatli investitsion loyihalar uchun kreditlar ajratishni keskin pasaytirgan, kredit olish holatlari lizing eng samarali moliyalashtirish vositalaridan biri bo'lishi mumkin.

Lizingning qishloq xo'jaligi korxonalarini uchun afzalligi quydagilardan ko'rinadi:

-lizingga olinadigan ob'ekt qiymati birdaniga emas, bo'lib – bo'lib to'lanadi;

-ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarni jalb etish hamda ishlab chiqarish ko'lamini kengaytirish imkoni tug'iladi;

-lizing ob'ekti uchun to'lov shu ob'ektni ishlatishdan olinadigan daromad hisobidan to'lanadi.

-lizingga beriladigan mulk qo'shilgan qiymat solig'idan va lizingga olinadigan mulk mol-mulk solig'idan ozod etilganligi lizing ob'ektining bahosini arzonlashtiradi.

Bugungi kunda lizingni samarali joriy etishdagi mavjud muammolar uning rivojlanish imkoniyatlarini chegaralab qo'yimoqda. Ushbu muammolar bevosita lizing faoliyati sohasida band bo'lgan tashkilotlar faoliyatini o'rganish jarayonida kuzatilmoqda. Mavjud muammolar tahlili shuni ko'rsatadiki, ulardan aksariyati lizing sohasida yaratilgan kamchiliklarning mavjudligi va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash borasida mavjud imkoniyatlarning yetishmasligi bilan bog'liq.

Hozirgi paytda lizingga oid huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy baza yaxshi shakllanmagan. Bu esa korxonalarini boshlang'ich sarmoya bilan ta'minlashning biri hisoblanuvchi ushbu tarmoqning rivojlanishiga yaxshi imkon bermaydi.

Respublikamizda lizing xizmati ko'rsatish bilan shug'ullanuvchi kompaniyalar sonining kamligi ular orasida sog'lom raqobat muhiti shakllanishiga va oxir-oqibat ko'rsatilayotgan lizing xizmatlari turi va sifatining oshishiga, foiz stavkalarining pasayishiga olib kelmayapti. Lizing kompaniyalari tashkil etishni rag'batlantirish, ularga soliq, bojxona imtiyozlari berishni davlat yo'li bilan qo'llab-quvvatlash uning rivojiga katta hissa qo'shgan bo'lar edi.

Hozirgi paytda lizing oluvchi korxonalarda kerakli uskunani lizingga olish uchun axborot yetishmaydi. Lizing oluvchi tomonidan lizing beruvchiga lizing to'lovlarini tayyor mahsulot ko'rinishida to'lash tartibini yo'lga qo'yish ham bu soha rivojiga hissa qo'shgan bo'lur edi.

Respublikamizda paxta va don ekinlariga davlat buyurtmasi o'rnatilgan bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998 yil 31 dekabrda PF-2165-sonli farmoniga muvofiq fermer xo'jaliklari davlat buyurtmasi hajmidagi yetishtirayotgan mahsulot qiymatining 50 foizi miqdorida Moliya Vazirligining "Davlat ehtiyojlari uchun xarid etiladigan qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan hisob-kitob qilish jamg'armasi" mablag'lari hisobidan avans puli (tranzh) olish imkoniyatiga ega. Buning ijobiy tomoni shundaki, fermer xo'jaliklari mahsulot yetishtirish uchun zarur bo'lgan aylanma mablag'larni yuqori foiz stavkalarida tijorat banklaridan qarzga olishga majbur bo'lmaydi.

Korxonalar o'rtasida debitorlik va kreditorlik qarzlari muammosi paydo bo'lganda, ya'ni tovar-moddiy qiymatliklarni yuborgan korxonalar xaridor bilan mahsulot qiymati bo'yicha o'z muddatda o'zaro hisob-kitob qila olmasa yoki bunday qarzlar shubhali, undirish ehtimoli kam bo'lsa, ularni faktoring vositasida undirish amaliyoti qo'llaniladi.

Faktoring – korxonalar o'rtasida qarzlarni undirishda vositachilik faoliyatidir. Faktoringda o'rtada turuvchi kompaniya (odatda, bank) qarz bergan korxonadan ma'lum bir komission to'lov evaziga qarzdordan mablag'ni undirish huquqini qo'lga kiritadi. Faktoring shartnomasi tuzilishi bilan korxonalar undirolmay turgan qarzning aksariyat qismini faktoring kompaniyasi (yoki bank) dan qo'lga kiritadi. So'ngra faktoring kompaniyasi debitor

korxonaga qarzni undirish bo'yicha da'vo qo'zg'atadi. Faktoringning afzalligi shundaki, u noto'lovlar muammosini qisman bo'lsada yechishga imkon beradi.

So'nggi paytlarda moliyalashtirishning yangi shakllaridan biri sifatida overdraft kirib kelmoqda. **Overdraft** – qisqa muddatli kreditlash shakli bo'lib, banklar amaliyotida ishlatiladi. Uning mazmuni shundaki, bank o'z mijozining hisob raqamida vaqtincha mablag' bo'lmagan holatda uning faoliyatini moliyalashtirish uchun overdraft shartnomasini tuzadi. Mijoz o'z hisob raqamida mablag' paydo bo'lishi bilan overdraft shartida olgan qarzlarni bankka ma'lum bir foizlar evaziga qaytaradi. Overdraft, odatda, bankning eng ishochli mijozlariga nisbatan qo'llaniladi.

17 –BOB. Yevropa HAMJAMIYATINING YAGONA AGRAR SIYOSATI

17.1. Yevropa hamjamiyati yagona agrar siyosatining zarurati, ahamiyati va rivojlanishi

17.2. Yevropa yagona agrar siyosatida qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxlarini qo'llab-quvvatlash mexanizmi

17.1. Yevropa hamjamiyati yagona agrar siyosatining zarurati, ahamiyati va rivojlanishi

Evropa Ittifoqi dunyo siyosati, iqtisodiyoti va ijtimoiy hayotida muhim o'ringa ega mintaqa hisoblanib, aholisi 496 million kishini tashkil etadi. Dunyo yalpi ichki mahsulotining 22 foizidan ko'prog'ini ishlab chiqaradi. Dunyo xalqaro savdosining 40 foizini, eksportining 50 foizi Yevropa Ittifoqiga to'g'ri keladi. Yevropa Ittifoqi dunyodagi eng yirik oltin-valyuta zahirasi ega. Yevropa Ittifoqi yalpi ichki mahsulotining 0,4-0,5 foizi miqdorida rivojlanayotgan va bozor munosabatlariga o'tish davrini boshdan kechirayotgan davlatlarga yordam ko'rsatishga ajratmoqda. Yevropa Ittifoqi bilan O'zbekiston Respublikasi mustahkam siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy aloqalar o'rnatgan. O'zbekiston Respublikasining umumiy tashqi savdo aylanmasining 55 foizga yaqini Yevropa Ittifoqi a'zolari bo'lgan davlatlarga to'g'ri keladi. O'zbekiston Respublikasi Yevropa Ittifoqi bilan TESIS va TRASEKA dasturlari, qurilish, energetika, ta'lim va ekologiya munosabatlari bilan bir qatorda qishloq xo'jaligi sohasida ham aloqalar o'rnatgan.

Evropa Ittifoqi hozirgi holatga yetguncha juda murakkab va og'ir darvlarni boshdan o'tkazgan. Ikkinchi jahon urishidan keyin Yevropa davlatlari uchun integratsiyalashuv jarayoniga havfsizlikni ta'minlaydigan eng asosiy omil sifatida qarala boshlandi. SHu maqsadda 1948 yilda Yevropa Iqtisodiy Kooperatsiyasi Tashkiloti (EITS) tuzildi. Natijada Belgiya, Niderlandiya va Lyuksemburg yagona bojxona ittifoqini vujudga keltirdilar. Yevropa davlatlarining iqtisodiy integratsiyalashuvida Marshal rejasida katta ahamiyat kasb etdi. Uning natijasida 1948-1952 yillarda AQSH va Kanada davlatlaridan Yevropaga 25 mlrd. AQSH dollari miqdorida investitsiya jalb etildi. 1951 yilda Yevropa ko'mir va po'lat hamjamiyati vujudga keldi. Uning natijasida ko'mir va po'lat uchun bojxona to'lovlari, kvotalar va subsidiyalar bekor qilindi.

Evropa davlatlari arzon import mahsulotlaridan himoyalaniish va o'zlarining qishloq xo'jaligini mustahkam asosga qo'yishga kirishdilar. Bunday fikrlar natijasida 1957 yilda Yevropa davlatlaridan 6 tasi Rim shahrida Rim shartnomasini imzoladilar. Bu shartnoma Yevropa hamjamiyati tashkil etilishiga asos soldi. Rim shartnomasining 38- 47- moddalari Yevropa yagona agrar siyosatining asosiy tamoyillarini belgilab beradi. Ushbu hujjat bo'yicha Yevropa yagona agrar siyosatining maqsadlari quyidagicha belgilandi:

- ishlab chiqarish omillaridan optimal foydalanish, qishloq xo'jaligining rivojlanishiga texnikaviy yordam ko'rsatish orqali qishloq xo'jaligishi mahsulotlari yetishtirishni ko'paytirish;
- qishloq joylarda yashaydiganlarga yaxshi turmush darajasida yaratish, ayniqsa, qishloq xo'jaligida mehnat qilayotganlar daromadini oshirish evaziga ularning turmush darajasini keskin oshirish;
- bozorni barqarorlashtirish;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlarining kafolatli ta'minotini vujudga keltirish;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlarining iste'molchilar uchun maqbul baholarini vujudga keltirish;

Evropa ittifoqi Vazirlar kengashi 1962 yilda don mahsulotlari uchun yagona Yevropa bozorini shakllantirish bo'yicha qator hujjatlar qabul qildi. Ushbu hujjatlarda yagona don bozorini tartibga solib turish mexanizmlari ishlab chiqarildi. Ular hozirgi kunda ham Yevropa agrar siyosatining asosini tashkil etadi. Bu mexanizmlar: maqsadli narxlar, intervension narxlar, ostona narxlari, o'zgaruvchan import tariflari va eksport subsidiyalaridan iborat. Bundan tashqari yagona don bozorini moliyalashtirish tartibini ham joriy qildi. Yevropa yagona agrar bozorini o'rnatish bo'yicha qilingan katta ishlarga qaramasdan bu jarayon oson kechgan emas. Faqatgina yagona don bozori o'rnatish bo'yicha amalda kelishish 1967 yilda amalga oshdi. 1962 yilda markazlashgan moliyalashtirishni amalga oshirish uchun tuzilgan Yevropa qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan va kafolat fondi (FEOGA)ga pul ajratish 1969 yildagina amalga oshiriladi. Natijada 1970 yilga kelib Yevropa yagona agrar siyosati unga a'zo davlatlar manfaatlarini uchun xizmat qiladigan juda katta amaliy kuchga aylandi.

1972 yilda "Qishloq xo'jaligi -80" nomli Mansxold rejasi qabul qilindi. Ushbu rejaga binoan 1980 yilga kelib qishloq xo'jaligida band bo'lganlar sonini 5 mln. kishiga kamaytirish va fermerlarning o'rtacha xajmini oshirish vazifasini qo'yiladi. Albatta, bu ixtiyoriy ravishda yuz berishi kerak edi. Bu reja quyidagi asosiy tadbirlarni amalga oshirishni belgilaydi:

- 55-65 yoshdan oshgan fermerlar o'z faoliyatini to'xtatgan holda ularga yiliga ma'lum miqdorda pul mablag'lari berilishini tashkil etish;
- Istiqbolli deb topilgan fermerlarga imtiyozli kreditlar va kredit kafolatlari berish;
- Fermerlar uchun axborot va maslahat xizmatlarini tashkil etish va ularni rivojlantirish;
- Marketing xizmatlarini rivojlantirish yuzasidan tashkil etilayotgan uyushmalarni va birlashmalarni qo'llab-quvvatlash;
- Qishloq xo'jaligiga yangi yerlarni jalb etishni cheklash.

1992 yilda Yevropa yagona agrar siyosatini rivojlantirish yuzasida yangi reja- Mak-SHerri rejasi qabul qilindi. Uning asosiy mazmuni quyidagilarda o'z ifodasini topdi:

- Dehqonchilik va qoramolchilik mahsulotlariga bo'lgan narx dunyo darajasiga yaqinlashtirilishi kerak (hatto, 90-yillarda ham Yevropa davlatlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ishlab chiqarish narxi AQSH va Kanadadagi darajadan ancha baland edi.);
- Fermerlarga narxlarni tushirganlari uchun zararni qoplaydigan to'lovlar to'lashni tashkil etish;
- Zararni qoplash to'lovlari ishlab chiqarishdan yerlarni ozod qilgan va 1 ga yerga chorva mollarining maksimal biriktirilishini ta'minlagan fermerlarga berish;
- Fermerlarning ekologik masalalarini to'g'ri hal etishda qatnashishlari, erta pensiyaga chiqishlarini qo'llab-quvvatlash.

1997 yilda Yevropa Hamjamiyati Komissiyasi "2000 yil kun tartibi: qishloq xo'jaligi" hujjatini e'lon qildi.

17.2. Yevropa yagona agrar siyosatida qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxlarini qo'llab-quvvatlash mexanizmi

Evropa hamjamiyatiga a'zo davlatlar o'rtasida olib borilayotgan yagona agrar siyosat o'ziga xos mexanizmlar bilan tartibga solinib turiladi. Ularning asosini qishloq xo'jaligi mahsulotlarining narxlarini yagona bozorda qo'llab-quvvatlab turish tashkil etiladi.

Uning asoslaridan biri maqsadli narxlardir. Maqsadli narxlar bozori mahsulot eng kam ta'minlangan joylarda xohish asosida o'rnatilishi mumkin bo'lgan narxdir. Donchilikda shunday narx o'rnatilgan joy Germaniyaning Disburg shahri deb qabul qilingan.

Disburg shahri don bilan nisbatan yaxshi ta'minlanmagan zona hisoblanar ekan. Asosiy don ishlab chiqaruvchi zona deb Frantsiyaning shimoliy qismida joylashgan Orme shahri qabul qilingan. Maqsadli narxlar har yili Yevropa Hamjamiyatining Vazirlar kengashi tomonidan o'rnatiladi va u barcha hisoblanganing asosida yotadi. Interventsion narxlar maqsadli narhlardan past o'rnatiladi. Uning asosiy maqsadi ichki narxlarning ma'lum miqdordan pasayib ketmasligini ta'minlashdir. Maqsadli narxlar bilan intervension narhlar bilan intervension narxlar o'rtasidagi farq donni Orme shahridan Disburg shahriga olib kellish bilan bog'liq xarajatlar miqdorida bo'ladi. Agarda bozorda narx intervension narxlardan past bo'lsa, intervension idoralar o'z ishini boshlaydi. Ya'ni ular donni fermerlardan intervension narxlarda sotib ola boshlaydilar. Bozor narxi intervension narxdan yuqori bo'lgan taqdirda fermerlar o'z mahsulotlarini bozorda erkin sotadilar. Interventsion idoralar sotib olgan mahsulotlarini zaraga bo'lsada, chetga eksport qiladilar. SHunday qilib, intervension narxlar Yevropa bozorida shakllanadigan narxlarning pastgi chegarasini belgilaydi. Interventsion narxlar dunyo narxlaridan past bo'lishi katta salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. U holda chetdan mahsulotlar kirib kelishi kuchayadi. SHu sababli ikkinchi darajadagi himoya tartibi o'rnatiladi. Bu himoya tartibi ostona narxlari orqali amalga oshiriladi. Uni ba'zida minimal import narxlari deb ham yuritiladi. Ostona narxlari mahsulotni asosiy iste'mol qiluvchi zonaga uni jo'natadigan asosiy portdan olib kelish xarajatlarini maqsadli narxlardan ajratish natijasida aniqlanadi. Donchilikda asosiy don iste'mol qiladigan zona Disburg shahri, donni jo'natadigan asosiy port esa Rotterdam deb qabul qilingan. Ostona narxlari o'zgaruvchan import tarifini aniqlashning asosi hisoblanadi. O'zgaruvchan import tariflari ostona narxlari bilan dunyo narxlari o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi.

Evropa Hamjamiyati davlatlari qishloq xo'jaligi mahsulotlari importi bilan bir qatorda ularning eksporti bilan ham shug'ullanadi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining dunyo narxlari, odatda, Yevropa davlatlaridagidan ancha past. Bunday holda eksportni amalga oshirish ma'lum zararlar bilan bog'liq. Ushbu zararlarni qoplash uchun eksport bilan shug'ullanganlarga eksport subsidiyalari beriladi. Eksport subsidiyasi dunyo narxlari bilan intervension narxlar o'rtasidagi farq sifatida yuzaga chiqadi. Fermerlar eksport bilan shug'ullanishlari uchun maxsus tenderda ishtirok etadilar va uni yutib chiqqanlarga eksport bilan shug'ullanish huquqi beriladi. Faqat tenderda yutib chiqqanlargagina eksport subsidiyalari beriladi.

18 –BOB. AMERIKA QO'SHMA SHTATLARI QISHLOQ XO'JALIGI

18.1. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligining iqtisodiyotda tutgan o'rni, ahamiyati

18.2. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligining tarkibi

18.3. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligida mahsulotlar ishlab chiqarish

18.4. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligini taribga solish va qo'llab-quvvatlash

18.1. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligining iqtisodiyotda tutgan o'rni, ahamiyati

Qishloq xo'jaligi Amerika Qo'shma SHTatlari iqtisodiyotining muhim tarmog'i sanaladi. Amerika Qo'shma SHTatlari dunyoda eng ko'p qishloq xo'jaligi mahsulot ishlab chiqarish davlat hisoblanadi. Amerika Qo'shma SHTatlarida subtropik mahsulotlar kofe, kakao, banan kabi mahsulotlardash boshqa barcha qishloq xo'jaligi mahsulotlari ichki talabdan ko'p yetishtiriladi. Ichki talabdan ortgan qismi eksportga yo'naltirilgan. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksport qilish bo'yicha ham dunyoda birinchi o'rinda turadi. Dunyo qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportining qiymat o'lchovida 15 foizdan ortig'i Amerika Qo'shma SHTatlari hisobiga to'g'ri keladi. Qishloq xo'jaligi Amerika Qo'shma SHTatlari yalpi ichki mahsulotidagi ulushi 3 foizni tashkil etadi. Qishloq xo'jaligi iqtisodiy faol aholining 4 foizi band. Bugungi kunda qishloq xo'jaligida 2,4 million kishi band.

Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligi o'zi va dunyo aholisi uchun juda katta ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega.

Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligi yuqori tovarlilik bilan ajralib turadi. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligiga xos xususiyatlardan biri mehnat unumdorligi nisbatan juda yuqori ekanligidir. Yana bir o'ziga xosligi mamlakat hududlari bo'yicha juda kuchli ixtisoslashishning mavjudligidir. Bu ixtisoslashish tabiiy shart sharoitlarning mavjudligi va hududning tarixiy rivojlanish xususiyatlari bilan belgilangan.

Amerika Qo'shma SHTatlari tabiati qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun qulay hisoblanadi.

Amerika Qo'shma SHTatlarining Kongressi juda keng tekisliklari, yaylovlarini o'zlashtirish maqsadida 1862 yilda nisbatan past narxlarda qishloq xo'jaligi maqsadlari uchun yer egasi bo'lish imkonini beruvchi qonun qabul qilindi. Bu o'z natijasini berdi. Bugungi kunda 48 ta shtatning 80 foizga yaqin yeri qishloq xo'jaligi maqsadlarida foydalanilmoqda. Amerika Qo'shma SHTatlarining aholisining migratsiyaga moyilligi yuqori bo'lganligi ham mamlakat qishloq xo'jaligini rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari kichik xususiy fermer xo'jaliklaridan iborat bo'lib, ularning ichki talabdan ortgan mahsulotning iste'molchilari Yevropa davlatlari edi. Keyinchalik temir yo'llarning qurilishi Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligining tovarlilik darajasini keskin oshishiga sababchi bo'ldi.

1940 yillargacha Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligi ekstensiv yo'l bilan rivojlandi.

18.2. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligining tarkibi

Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligi eng avvalo don ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Donning juda ko'plab turi yetishtiriladi ammo bug'doy va makkajo'xori yetakchi o'rinni egallaydi. Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligida katta miqdorda meva, uzum, sabzavot va poliz mahsulotlari yetishtiriladi.

Amerika Qo'shma SHtatlarning janubiy hududlarida paxtachilik, tamakichilik, shakar qamish, tsitrusli mevalar, bog'dorchilikda bodom yetishtirish, uzumchilik rivojlantirilgan.

Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligida chorvachilik ham yuqori darajada taraqqiy etgan. Asosan qoramolchilik, qo'ychilik, cho'chqachilik va parrandachilik intensiv rivojlantirilgan.

Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligida yirik xo'jaliklari asosiy ishlab chiqaruvchilar sanaladi. 1 foizga yaqin yirik xo'jaliklari Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligi tovar mahsulotlarining 40 foizdan ortiqrog'ini yetishtiradi. Fan texnika revolyutsiyasi mamlakat agrosanoat majmuasini shakllantirdi. Amerika Qo'shma SHtatlari agrosanoat majmuasi agrobiznes deb yuritildi. Amerika Qo'shma SHtatlari agrobiznesi qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish bilan birgalikda uni tayyorlash, saqlash, qayta ishlash, sotish va qishloq xo'jaligi mashinasozligi, mineral o'g'itlar, kimyoviy vositalar ishlab chiqarish kabi xizmatlari o'z nazratiga oluvchi tizimdir. Fan texnika tarqqiyoti qishloq xo'jaligi sanot tipidagi ishlab chiqarishga aylantira bordi. Natijada "donfabrikalari", "broylerfabrikalari", "paxtafabrikalari" degan tushunchalar yuzaga keldi.

Natijada qishloq xo'jaligida fermkerlarning malakasi va bilimi, mehnat unumdorligi keskin oshdi. Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligida hosildorlik va mahsuldorlik Yevropa hamjamiyati davlatlaridagiga qaraganda past bo'lishiga qaramasdan, bir kishi hisobiga ishlab chiqarilgan mahsulotning miqdori bo'yicha ustunlikka ega bo'ldi. Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligida bir kishi 50 kishiga yetarli oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarmoqda.

Amerika Qo'shma SHtatlari yer fondi (Alyaskasiz) 770 million gektarni tashkil etadi. SHundan haydaladigan yerlar 20 foizni, pichanzor va yaylovlar 50 foizni, mol boqilmaydigan 15 foiz zaxira yerlar qishloq xo'jaligi maqsadlari uchun ajratilgan. Ayova shtatida haydaladigan yerlar fermer xo'jaliklari yerlarining 90 foizini tashkil etadi.

Amerika Qo'shma SHtatlari 17 million gektar sug'oriladigshan yerlardan foydalaniladi. SHuning 75 foizi g'arbiy shtatlarda joylashgan. Keyingi paytlarda namgarchilikni barqaror emasligi tufayli buyuk pasttekisliklarda joylashgan shtatlarda ham sug'orish ishlariga e'tibor kuchaymoqda.

Jami ekin maydonlarining 65 foizi don yetishtirish uchun ajratilgan. Yem uchun don yetishtirish bug'doy yetishtirishdan 4 marta ko'p. Birgina makkajo'xori 30 million gektarga ekiladi. Uning hosildorligi o'rtacha 55-56 tsentnerni tashkil etadi. Makkajo'xorinnig 75 foizga yaqinini Ayova, Illinoys va Indiana va ularga yaqin shtatlar beradi. Makka soya, arpa va beda bilan almashlab ekiladi.

Yiliga 25-30 million gektarga bug'doy ekiladi. Bug'doyning o'rtacha hosildorligi 20-21 tsentnerni tashkil etadi.

Soya 1920 yillardan ekila boshlagan va dunyoda yetishtiriladigan soyaning 60 foizi Amerika Qo'shma SHtatlari qishloq xo'jaligida yetishtiriladi. Mamlakat aholisining moyga bo'lgan talabaning 65 foizi soya moyi sanaladi. Soya parranda va chorva uchun ozuqa sifatida ham ishlatiladi.

19 asrda paxta tolasi mamlakat eksportining asosiy tovari sanalgan. Kimyoviy tola ishlab chiqarishning yo'lga qo'yilishi paxtachilikning keskin kamayishiga olib keldi.

Hozirda Missisipi daryosi bo'ylarida Texas, Kaliforniya, Arizona shtatlarida paxtachilik saqlanib turibdi. 5 million gektardan ortiqroq yerga paxta ekiladi. 2,6 million tonna paxta tolasi va 6,0 million tonna paxta chigiti yetishtiradi. Paxta chigiti moy olishda soyadan keyingi ikkinchi o'rinda turadigan mahsulot sanaladi. Amerika Qo'shma Shtatlari paxta tolasi eksportida birinchi o'rinda turadi.

Amerika Qo'shma Shtatlari tamaki yetishtirida dunyoda birinchi o'rinda turadi. Tamaki og'ir mehnat bilan bog'liq bo'lganligidan unchalik Appalachi tog'oldi hududlarida (janubiy-sharqiy shtatlar) uncha katta bo'lmagan massivlarda, kichik fermalar tomonidan yetishtiriladi.

Michigan, Florida, Luiziana shtatlarida shakar qamish yetishtiriladi. Amerika Qo'shma Shtatlari o'zini shakar bilan ta'minlay olmaydi va uni Puerto-Riko, Fillipin va boshqa davlatlardan import qiladi.

Kaliforniya va Flori shtatlari 70 foiz mevani beradi. Apelsin va limonni 100 foizi shu shtatlarda yetishtiriladi.

Men va Yangi Angliya shtatlarida lalmi kartoshka, Aydaxoda sug'oriladigan yerda yetishtiriladi.

Amerika Qo'shma Shtatlari qishloq xo'jaligi tovar mahsulotda chorvachilikning ulushi 55 foizdan ortiqroq. CHorvachilikda go'sht yo'nalishi asosiy sanaladi. Buyuk tekislik shtatlarida (g'arbiy shtatlar) makka bilan jo'xori (sorgo) yetishtirish ko'paydi va omuxta yem ishlab chiqarish rivojlandi. Bu esa agrobiznesda "go'shtfabrikalari"ning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi.

CHo'chqachilik go'shti yog'li bo'lganligi sababli qoramol go'shtiga nisbatan talab past. Makka poyasida rivojlangan.

Ikkinchi jahon urushidan keyin parrpandani go'shtga sanoat asosida boqish (broyler) keskin rivojlandi. Uning 90 foizi Jorjiya, Alabama, SHimoliy va Janubiy Karolina shtatlarigato'g'ri keladi.

Amerika Qo'shma Shtatlari qishloq xo'jaligida bozorda talabning o'zgarishiga qarab, cheklovlarni qo'llab turadi. Bu esa raqobatni keskinlashuviga olib keldi. Natijada kuchli, yirik, ixtisoslashgan xo'jaliklar bozorda o'z o'rnini saqlab turibdi. Ixtisoslashgan xo'jaliklar odatda 50 foizdan ortiq daramodlarini bir turdagi mahsulotni sotishdan oladigan xo'jaliklardir.

18.3. Amerika Qo'shma Shtatlari qishloq xo'jaligida mahsulotlar ishlab chiqarish

Amerika Qo'shma Shtatlarida asosiy turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va uning dunyo qishloq xo'jaligidagi o'rni

Mahsulotlar	Mln.tn	Dunyodagi ulushi, %	Dunyodagi o'rni
Makkajo'xori	256,9	42,2	1
Go'sht	37,6	16,1	2
Qoramol suti	76,3	16,1	1
Soya	85,8	47,3	1
Bug'doy	63,5	10,7	3
Paxta (xomashyo)	5,2	20,6	2
Tovuq tuxumi	5,1	9,9	2
Pomidor	12,2	12,5	2
Kartoshka	21,1	7,5	4

18.4. Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligini tartibga solish va qo'llab-quvvatlash

Amerika Qo'shma SHTatlari qishloq xo'jaligini tartibga solish va qo'llab-quvvatlash maqsadida Kongressda har to'rt yilda "Fermer xo'jaligi to'g'risida" yangi qonun qabul qilinadi. Bu qonunlarda xususiy investorlarning investitsiyalarini qishloq xo'jaligi u yoki bu sohasiga jalb etish rag'batlantiriladi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxlarining tushishiga asosiy sabab qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi sanaladi. SHu sababdan yerlarni bo'sh qoldirishga rag'batlantirish siyosati ham olib boriladi. Bu jarayon 1933 yildan boshlangan. Yerining bir qismini oborotga kirgazmagan fermerlar uchun maxsus sub'sidiyalar berish nazarda tutiladi.

Barqarorlik qarzlar. Amerika Qo'shma SHTatlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxini bir me'yorda (barqaror) ushlab turishga alohida e'tibor beriladi. Misol. Kongress bir bushel makka doni uchun 2,55 dollar narx o'rnatadi. Fermer shu dasturga yoziladi va unga har bir bushel makka uchun 2,55 dollardan qarz beriladi. Fermer yetirilgan makkani davlatga topshiradi. Agarda bozorda narx 2,55 dollardan ortib ketsa, fermer davlatga topshirgan makkasini qaytarib olishi mumkin. Erkin bozorda sotadi va narxning farqi yana ularda qoladi. Aksincha narx 2,55 dollardan tushib ketsa, makkani olmaydi va olgan qarzini qaytarmaydi. Davlat makkani zaxiraga qo'yishi yoki o'z zarariga sotishi mumkin.

Kompensatsiya to'lovlari. Kongress turli mahsulotlar uchun "reja narxlari"ni e'lon qiladi. Kompensatsiya to'lovlarini olish sharti fermer ma'lum yerlariga ekin ekmasligi lozim. Agarda bozor bahosi o'rnatilgan "reja narxlar"dan past bo'lsa, farqini davlat to'laydi. Bir yilda bir fermer xo'jaligi uchun maksimal kompensatsiya to'lovi 50000 dollardan oshmasligi kerak. Bu to'lov paxta, don, sut va go'sht mahsulotlariga ta'luqlidir. SHu maqsadda ajratilgan 20 milliard dollardan fermerlar kam foydalanishdi. Har 5 ta fermerdan 1 tasi foydalanganligini ko'rish mumkin. Bunda ma'naviy masala (davlatning resurslaridan tekinga foydalanish yaxshi emas degan fikrni) ham yuqori ekanligini ko'rish mumkin.

Bozor kvotalari (cheklovlari). Ayrim mahsulotlar, jumladan, apelsin va limonlar bilan savdo qilishda to'g'ridan-to'g'ri cheklovlar mavjud. Bunda har haftada qancha mahsulot sotish belgilab qo'yiladi. SHu yo'l bilan ularning fermerlar uchun sotish bahosini oshirish imkoni tug'iladi. Kvotalar shtat yoki hududning ishlab chiqaruvchilar komitetlari tomonidan belgilanadi. O'sha hududdagi apelsin va limon ishlab chiqaruvchi fermerlar kvotaga ovoz berishadi va uning natijasi Qishloq xo'jaligi vazirligi tomonidan tasdiqlangandan yuridik kuchga ega bo'ladi. Bu holatni buzgan fermer qonun oldida javobgar bo'ladi.

Fermalarni kreditlash. Bu borada 1916 yildayoq maxsus qonun qabul qilingan. 1933 yilda yangi qonun qabul qilindi va unda davlatning roli kuchaytirildi. Fermer davlat, kooperativ va xususiy kredit manbalaridan foydalanish imkoniyatiga ega. Fermer xo'jaliklarini kreditlashning federal tizimga 3 guruh banklar xizmat qiladi. Ko'chmas mulk sotib olishga; qishloq xo'jaligi inventarlari va urug'lik sotish olishga; kooperativlarni kreditlash. Mamlakat 12 ta zanaga taqsimlangan va har birida 3 guruhdagi banklar yuqoridani yo'nalishlarni kreditlaydi. Bu maqsadlarda past foizli stavkalarda kreditlar beriladi.

Erni (tuproqni) konservatsiya qilish. Fermer dasturga kirib yeriga o't eksa davlat tomonidan kompensatsiya beriladi. Yerni erroziyadan saqlash, dam oldirish maqsadida amalga oshiriladi.

Irrigatsiya va suv bilan ta'minlash. 16 ta g'arbiy shtat yerlariga davlat kanallari va dambalari yordamida suv chiqariladi. Bu sub'sidiya yordamida 18 foiz paxta, 14 foiz arpa, 12 foiz sholi va 3 foiz bug'doy yetishtiriladi.

Ayrim shtatlarda fermrlarga soliq imtiyozlari ham beriladi. Bu jarayonlar tanqid ostiga ham olinmoqda. Sabab bu yordamlar erkin bozor iqtisodiyoti talablariga mos emas. Davlat qishloq xo'jaligini tatibga solishga aralashuvni yo'q qilish lozim, ayniqsa ortiqcha mahsulotni sotib olish va fermerlarni to'g'ridan-to'g'ri kreditlashdagi yordamni to'xtatishi lozim deb hisoblashadi.

19- BOB. Mustaqil davlat hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligi

19.1. Mustaqil davlat hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligining iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyati

19.2. Mustaqil davlat hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligining tarkibi

19.3. Mustaqil davlat hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligini rivojlantirish yo'nalishlari

19.1. Mustaqil davlat hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligining iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyati

Mustaqil hamdo'stlik davlatlariga Sobiq Iqtifoq tarkibiga kiruvchi (boltiqbo'yi davlatlaridan tashqari) davlatlar kiradi. Ularning deyarli barchasida qishloq xo'jaligi eng muhim tarmoqlaridan bir sanaladi. Mustaqil hamdo'stlik davlatlarining barchasida qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiriladi. Tabiiy iqlim sharoigiga hamda tarixiy rivojlanish natijasida shakllangan iqtisodiyoga qarab har bir mamakat qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ayrim turlarini yetishtirishga ixtisoslashganligini ko'ramiz.

Mustaqil hamdo'stlik davlatlari iqtisodiyotida qishloq xo'jaligining ulushi yalpi ichki mahsulot 11 foizdan 26 foizni tashkil etadi.

Mustaqil hamdo'stlik davlatlari qishloq xo'jaligida iqtisodiy faol aholining 12-28 foizi band.

Mustaqil hamdo'stlik davlatlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan ichki talabni qondirish darajasida 56 foizdan 96 foizni tashkil etadi.

19.2. Mustaqil davlat hamdo'stligi davlatlari qishloq xo'jaligining tarkibi

Mustaqil hamdo'stlik davlatlari qishloq xo'jaligida mustaqillik yillari davrida katta o'zgarishlar yuz berdi. Eng avvalo bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonini boshidan kechirdi. Bozor munosabatlariga mos qonunlar va me'yoriy huquqiy asoslar o'zgartirildi. Qishloq xo'jaligida mulkiy munosabatlar o'zgarib, xususiy mulk hal qiluvchi kuchga ega bo'ldi. Bu o'zgarishlarga mos ravishda ishlab chiqarishni tashkil etish shakllari ham o'zgardi. Qishloq xo'jaligi kooperativlari, agrofimlar, jamoa xo'jaliklari, fermer xo'jaliklari yuzaga keldi.

Mustaqil hamdo'stlik davlatlari ichida qishloq xo'jaligi nisbatan yaxshi rivoj topgan dallatlardan bir Rossiya Federatsiyasi sanaladi. Qishloq xo'jaligining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2014 yilda 4,8 foizni tashkil etdi. Band bo'lganlarning 10 foizi qishloq xo'jaligi ishlaydi. Tarixan don yetishtirish bilan shug'illangan. Revolyutsiyagacha don ekinlari maydoni jami ekinzorlarda 88 foizdan ortiqroqni tashkil etgan. Don asosiy eksport tovarlaridan biri hisoblangan. Sobiq Itifoq davrida 145 millon gektardan ortiq yerda dehqonchilik qilingan. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish 2008 yilga kelib 1990 yildagi darajaning 87 foiziga yetdi. O'simlikchilik 130 foizni, chorvachilik 60 foizni tashkil etdi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 56 foizi o'simlikchilik va qolgan 44 foizi chorvachilika to'g'ri keladi. Yetishtirilgan yalpi mahsulotning 48-50 foizini aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari, 43 foizga yaqinini qishloq xo'jaligi korxonlari va 8 foizga yaqinini fermer xo'jaliklari ishlab chiqaradi. Yer yuzidagi jami haydaladigan yerlarning 10 foizi Rossiya hissasiga to'g'ri keladi. Bo'g'doy eksporti bo'yicha dunyoda 3 o'rinda (AQSH va Yeldan keyin) turadi. 84 ta davlat Rossiya bug'doyi va unini import qiladi.

2006 yilda “APKni rivoji” dasturi qabul qilindi. Dastur ustun darajada chorvachilikni rivojlantirishga, qishloq xo’jaligini raqobatbardoshligini oshirishga, kambag’allika qarshi kurashishga, qishloq xo’jaligida kichik biznesni rag’batlantirishga qaratilgan. Har yili qishloq xo’jaligini qo’llab-quvvatlashga 140 milliard rubl otrofida mablag’ davlat byudjetidan sarflanmoqda. 2010 yilda Braziliya, Rossiya, Xindiston va Xitoy (BRİK) o’zaro qishloq xo’jaligi bo’yicha delaratsiya imzolashdi. Uning mohiyati qishloq xo’jaligi sohasi bo’yicha hamkorlik qilish, qishloq xo’jaligi bo’yicha ma’lumotlar bazasini yaratishdan iboratdir.

Qozoqiston Respublikasi qishloq xo’jaligi rivojlangan davlatlardan biri sanaladi. Qishloq xo’jaligi maqsadlarida ishlatiladigan yer maydoni 222,5 million gektarni tashkil etadi. SHundan, 24,1 million gektari (10,8%) haydaladigan yerlarni, 5 million gektari (2,2%) pichanzorlarni va 189 million gektari (85%) yaylovlarni tashkil etadi. Respublika qishloq xo’jaligida bug’doy, arpa, sabzavot, poliz, kungaboqar, len, tamaki, paxta, qand lavlagi, sholi, meva va uzum yetishtiriladi. CHorvachilikda qo’ychilik, otchilik, tuyachilik va qoramolchilik asosiy tarmoqlar sanaladi. Keyinga paytlar parrandachilik ham tez rivoj topmoqda. 1954 yilda qo’riqni (tselena) o’zlashtirish boshlandi. 1954-1959 yillarda qo’riqni o’zlashtirishga 20 milliard rubl sarflandi.

Qishloq xo’jaligi aholisi 7,3 millon kishi. Yiliga juda kam, ya’ni 150-320 mm yomg’ir tushadi. Mamlakat qishloq xo’jaligi shakar, o’simlik moyi, parranda go’shti, sabzavot va mevalar bilan o’zini ta’minlay olmaydi.

Jun, teri, paxta tolasi va bug’doy eksport qiladi. 90 foizdan ortiq chorva mollar uy xo’jaliklarida joylashgan.

MAQOLALAR

Ekonomika selskogo xozyaystva, 2016 - pereyti k sodержaniyu uchebnika Sushnost i znachenie infrastrukturi v selskom xozyaystve

Konechnie rezultati agropromishlennogo proizvodstva zavisyat ne tolko ot urovnya razvitiya neposredstvennogo selskogo xozyaystva, no i ot obslujivayushix yego otrasley. S uvelicheniem ob'emov proizvodstva v selskom xozyaystve vozrastayut razmeri ispolzovaniya materialno-texnicheskix resursov, neobxodimogo sirya, vspomogatelnix materialov i dr. Uvelichivaetsya potrebnost xozyaystv v elektroenergii, transporte, sredstvax svyazi, yemkostyax po xraneniyu produktsii. Vozrastaet zavisimost selskoxozyaystvennogo proizvodstva ot razvitiya remontno-texnicheskix slujb, organizatsiy materialno-texnicheskogo snabjeniya, inzhernogo, zooveterinarnogo, agroximicheskogo obslujivaniya i drugix slujb. Pri etom v odinakovoy stepeni vajno razvitie kak otrasley i proizvodstv, sposobstvuyushix polucheniyu neobxodimix ob'emov selskoxozyaystvennoy produktsii, tak i organizatsiy, obespechivayushix effektivnoe ispolzovanie produktsii i dovedenie yee do potrebitelya. Sovokupnost takix otrasley i slujb v ekonomike prinyato nazivat infrastrukturoy.

Infrastruktura predstavlyaet soboy kompleks otrasley i proizvodstv, prizvannix obespechivat normalnie usloviya ekonomicheskogo i sotsialnogo vosproizvodstva. Ona sposobstvuet effektivnomu funktsionirovaniyu agropromishlennogo kompleksa putem realizatsii vznikayushix v protsesse proizvodstva texnologicheskix, proizvodstvennix, ekonomicheskix i organizatsionnix svyazey.

Infrastruktura yavlyaetsya neot'emlemoy chastyu proizvoditelnix sil obshestva. Ona obespechivaet effektivnuyu deyatel'nost' predpriyatiy i organizatsiy i napravlena na poluchenie bolshego kolichestva i luchshego kachestva konechnogo produkta agropromishlennogo kompleksa. Valovoe proizvodstvo selskoxozyaystvennoy produktsii v konechnom itoge zavisit kak ot urovnya obespechennosti otrasli osnovnimi proizvodstvennimi sredstvami i oborotnimi sredstvami, texnikoy, oborudovaniem, trudovimi resursami, tak i ot stepeni razvitiya obslujivayushix proizvodstv i slujb. Sredi nix vajnaya rol otvoditsya takim slujbam kak agroximicheskaya, zooveterinarnaya, konsultativnaya, informatsionnaya i dr.

Infrastruktura vistupaet v kachestve odnogo iz vajnix faktorov intensivatsii selskoxozyaystvennogo proizvodstva i rosta yego effektivno- sti. Svoevremennaya dostavka sirya, materialov, gotovoy produktsii vo mnogom predopredelyaet ob'em resursov, naxodyashixsya v xozyaystvennom oborote.

Glavnoy predposilkoy stanovleniya otrasley infrastrukturi yavlyaetsya obshiy rost ekonomicheskogo potentsiala strani. Neobxodimost bolee bistrego razvitiya infrastrukturi agropromishlennogo kompleksa vizvana iz-meneniem faktorov rosta otrasley i proizvodstv, vxodyashix v yego sostav.

Uskorennoe razvitie industrializatsii, ximizatsii, melioratsii i drugix osnovnix faktorov proizvodstva predpolagaet ne tolko kolichestvennoe uvelichenie sredstv proizvodstva dlya selskogo xozyaystva, no i organizatsiyu sistem slujb, obespechivayushix naibolee effektivnoe ispolzovanie materialnodonejnih resursov. V usloviyax razvitiya rinochnix otnosheniy sushestvenno izmenilis funktsii otrasley i proizvodstv infrastrukturi. Zdes otsutstvuet sistema snabjeniya selskogo xozyaystva materialnimi resursami, texnikoy, oborudovaniem. Na baze sushestvovavshix slujb i proizvodstv sozdayutsya razlichnie aktsionernie obshestva i tovarishestva po realizatsii materialnix resursov predpriyatiyam agropromishlennogo kompleksa.

Vajneyshey zadachey infrastrukturi materialnogo proizvodstva yavlyayetsya postepennoe visvobojudenie selskoxozyaystvennix predpriyatiy ot vipolneniya funktsiy po obslujivaniyu proizvodstva i sosredotochenie usilij na osnovnoy proizvodstvennoy deyatelnosti. Infrastruktura prizvana sozdavat neobxodimie usloviya dlya narashivaniya ob'emov proizvodstva i uluchsheniya kachestva osnovnix vidov selskoxozyaystvennoy produktsii.

Samostoyatelno ne proizvodya konechnoy produktsii otrasli i slujbi infrastrukturi v znachitelnoy mere opredelyayut effektivnoe funktsionirovanie vsego proizvodstva v tselom. Infrastruktura okazivaet sodeystvie v podgotovke kadrov i v vosproizvodstve trudovix resursov dlya agropromishlennogo kompleksa.

Otrasli, vxodyashie v infrastrukturu, ne odinakovo vliyayut na proizvodstvenniy protsess i zanimayut sootvetstvuyushee mesto v sisteme obshestvennogo vosproizvodstva. V etoy svyazi vajnoe prakticheskoe znachenie imeet klassifikatsiya otrasley infrastrukturi po osnovnim yee priznakam. Klassifikatsiya infrastrukturi pozvolyaet opredelit mesto kak otdelnix elementov, tak i tselix otrasley v sisteme obshestvennogo vosproizvodstva. Ona sposobstvuet izucheniyu mejotraslevix svyazey i ustanovleniyu optimalnix proporsiy mezhdu osnovnim proizvodstvom i obslujivayushimi otraslyami.

Uchitivaya mnogoplanoviy xarakter elementov infrastrukturi klassifitsirovat yee po konkretnomu priznaku ne predstavlyayetsya vozmozhnim. Vse elementi infrastrukturi agropromishlennogo kompleksa mojno klassifitsirovat po sleduyushim chetirem priznakam

I Iarodnoxozyaystvennaya infrastruktura predstavlyayet sistemu otrasley i slujb, obslujivayushix effektivnoe funktsionirovanie narodnogo xozyaystva v tselom. Tak, krupnimi infrastrukturalnymi kompleksami yavlyayutsya yedinaya energeticheskaya sistema strani, yedinaya transportnaya sistema, yedinaya

sistema svyazi i dr. Oni prizvani udovletvoryat potrebnosti narodnogo xozyaystva v elektroenergii, obespechivat normalnuyu pochtovo-telegrafnuyu i transportnuyu svyaz.

Regionalnaya infrastruktura svyazana s razvitiem otdelnix ekonomicheskix rayonov, formirovanie territorialno-proizvodstvennix kompleksov. Naprimer, infrastruktura Tsentralnogo ekonomicheskogo rayona, infrastruktura Moskovskoy oblasti.

Lokalnaya ili proizvodstvennaya infrastruktura sostoit iz elementov i proizvodstv, obespechivayushix deyatelnost otdelnix predpriyatiy. Primerom lokalnoy infrastrukturi mojet slujit predpriyatie po remontu i texnicheskomu obslujivaniyu mashin i oborudovaniya, energeticheskogo, skladsckogo i xolodilnogo xozyaystva, organizatsii po stroitelstvu vnutrixozyaystvennix i mejxozyaystvennix dorog i dr.

Po otraslevomu priznaku otrasli infrastrukturi podrazdelyayutsya na mejotraslevie i vnutriotraslevie. Mejotraslevaya infrastruktura prizvana obslujivat mnogie otrasli narodnogo xozyaystva i v pervuyu ochered transport, elektrosnabjenie, svyaz. Vnutriotraslevaya infrastruktura sposobstvuet funktsionirovaniyu konkretnoy otrasli. Naprimer, uspeshnoe razvitie ovoshevodstva, kak otrasli selskogo xozyaystva, nevozmojno bez semenovodstva, nauchnogo obespecheniya, sozdaniya neobxodimix usloviy dlya xraneniya produktsii, organizatsii remonta i obslujivaniya texniki i oborudovaniya.

V jivotnovodstve v proizvodstvennoy vnutriotraslevoy infrastrukture vajnoe mesto prinadlejit veterinarnomu obslujivaniyu. Neobxodimost takogo obslujivaniya osobenno proyavlyayetsya v usloviyax razvitiya spetsializatsii i kontsentratsii proizvodstva v otrasli. Zadacha vnutriotraslevoy infrastrukturi v jivotnovodstve zaklyuchaetsya v nadlejashem obespechenii otrasley oborudovaniem, preparatami, priborami i instrumentami, sushestvenno povishaet ekonomicheskuyu effektivnost proizvodstva.

Po funktsionalnomu naznacheniyu v infrastrukture agropromishlennogo kompleksa možno videt dve glavnie sferi: sferu po obslujivaniyu ne-posredstvenno selskogo xozyaystva i sferu, kotoraya obespechivaet prodvijenie konechnoy produktsii do potrebitelya. V pervuyu sferu vklyuchayutsya otrasli i predpriyatiya po remontu i texnicheskomu obslujivaniyu mashin i oborudovaniya, a takje transportnie, meliorativnie, vodosnabjencheskie organizatsii, agronomicheskuyu, veterinarnuyu, informacionnuyu slujbu, sistemu materialno-texnicheskogo snabjeniya i elektrifikatsii.

Vtoraya sfera sostoit iz organizatsiy po zagotovke, transportirovke, xraneniyu produktsii. Normalnoe funktsionirovanie agropromishlennogo kompleksa ne mojet bit dostignuto bez dostatochnogo kolichestva yemkostey po xraneniyu i obespecheniyu proizvodstva taroy, drugimi upakovochnimi materialami.

N.Ya. Kovalenko, Yu.I. Agirbov, N.A. Serova. Ekonomika selskogo xozyaystva, 2004 - pereyti k soderjaniyu uchebnika

4. Osnovnie pokazateli ekonomicheskoy effektivnostiselskogo xozyaystva

Odnoy iz samix aktualnix problem dalneyshego uskoreniya razvitiya selskogo xozyaystva v sovremennix usloviyax yavlyaetsya dalneyshee povishenie effektivnosti otrasli. Effektivnost proizvodstva - eto slojnaya ekonomicheskaya kategoriya, v kotoroy otrajayutsya deystviya ekonomicheskix zakonov i proyavlyaetsya vajneyshaya storona deyatelnosti predpriyatiya - yego rezultativnost.

Pri xarakteristike ekonomicheskoy effektivnosti selskoxozyaystvennogo proizvodstva ispolzuetsya sistema naturalnix i stoimostnix pokazateley. Naturalnimi pokazatelyami effektivnosti vistupayut urojajnost selskoxozyaystvennix kultur i produktivnost jivotnix. Naturalnie pokazateli yavlyayutsya bazoy dlya rascheta stoimostnix pokazateley: valovoy i tovarnoy produktsii, valovogo i chistogo doxoda, pribili i rentabelnosti proizvodstva (sxema 1).

Valovaya produktsiya - eto vsya sozdannaya za opredelennyi period selskoxozyaystvennaya produktsiya v denejnom virajenii, a tovarnaya produktsiya - eto produktsiya, prodannaya po vsem kanalax realizatsii.

Valovoy doxod (VD) predstavlyaet soboy raznitsu mejdu stoimostyu valovoy produktsii (VP) i potreblennimi materialnimi zatratami (M3):

$$VD = VP - M3$$

Sxema I

CHistiy doxod (CHD) rasschitivyut putem vichitaniya iz stoimosti valovoy produktsii izderjek proizvodstva ili yee sebestoimosti (Sp):

$$CHD = VP - Sp$$

Razmer chistogo doxoda možno opredelit i pri vichitanii iz stoimosti valovogo doxoda summi na oplatu truda (Ot). Togda chistiy doxod budet raven:

$$CHD = VD - Ot$$

V ekonomicheskix issledovaniyax razlichayut sozdanniy (T) i realizovanniy (T) chistiy, doxod. Realizovannaya chast chistogo doxoda otvechaet razmeru pribili predpriyatiya. Sledovatelno, yesli chistiy doxod naxodyat pri raspredelenii valovoy produktsii, to pribil (P) rasschitivyut kak raznitsu mejdu viruchkoy ot realizatsii produktsii (Vr) i yee polnoy sebestoimostyu

(Sk):

$$P = Vr - Sk$$

Obobshayushim rezultatom ekonomicheskoy effektivnosti selskoxozyaystvennogo proizvodstva yavlyaetsya rentabelnost. Uroven rentabelnosti (R) rasschitivyut kak protsentnoe otnoshenie pribili k polnoy (kommercheskoy) sebestoimosti produktsii.

Eti pokazateli ispolzuyutsya kak pri xarakteristike effektivnosti selskogo xozyaystva v tselom, tak i effektivnosti otrasley i otdelnix vidov produktsii.

Voprosi dlya samokontrolya i obsujdeniya na seminarax i prakticheskix zanyatiyax

CHto ponimayut pod ekonomikoy v shirokom smisle?

Kakie tseli i zadachi stavyatsya pered distsiplinoy «ekonomika selskogo xozyaystva»?

V chem proyavlyayutsya mejpredmetnie svyazi «ekonomika selskogo xozyaystva» s drugimi distsiplinami, izuchaemimi pri podgotovke visokoklassnix spetsialistov?

Kakie metod ekonomicheskix issledovaniy ispolzuyutsya pri izuchenii distsiplini «ekonomika selskogo xozyaystva»?

Dayte xarakteristiku sovremennogo urovnya razvitiya otrasli selskogo xozyaystva.

V chem sostoit znacheniya ekonomika selskogo xozyaystva kak otrasli narodnogo xozyaystva?

Skolko produktov pitanie proizvoditsya v selskom xozyaystve Rossiyskoy Federatsii v raschete na dushu naseleniya?

Pochemu sokratilsya uroven potrebleniya osnovnix produktov pitanie na dushu naseleniya v Rossii v perexodniy period?

Nazovite osnovnie osobennosti selskogo xozyaystva kak otrasli narodnogo xozyaystva.

Dlya chego neobxodimo uchitivat takie osobennosti selskogo xozyaystva, kak nesovpadenie perioda proizvodstva i rabocheho perioda v rastenievodstve?

Pochemu pri xarakteristike ekonomicheskoy effektivnosti selskoxozyaystvennogo proizvodstva neobxodimo ispolzovat sistemu naturalnix i stoimostnix pokazateley?

Kak rasschitivaetsya valovaya produktsiya selskogo xozyaystva, valovoy i chistiy doxod v otrasli?

Sushestvuet neodnoznachnoe opredelenie infrastrukturi. Vo-pervix, pod ney ponimaetsya sovokupnost sistemi obslujivaniya, osnovnaya zadacha kotoroy zaklyuchaetsya v obespechenii raboti proizvodstva i predostavlenii razlichnix uslug naseleniyu. Vo-vtorix, pod infrastrukturoy ponimaetsya sovokupnost yedinit, deyatelnost kotorix napravlena na obespechenie normalnogo funktsionirovaniya natsionalnoy ekonomiki.

Infrastruktura imeet bolshoe znachenie dlya funktsionirovaniya natsionalnoy ekonomiki, predstavlyaya soboy neot'emlemuyu yee chast. Na sovremennom etape razvitiya rossiyskoy ekonomiki rol infrastrukturi v ekonomike uvelichivaetsya, i prodoljaetsya protsess yee sovershenstvovaniya.

Infrastruktura kak samostoyatel'naya oblast natsionalnoy ekonomiki proshla sleduyushie etapi razvitiya:

razdelenie selskogo xozyaystva i remeslennichestva privelo k rostu gorodov i spetsializatsii truda. Ob'ektivno infrastruktura zanyala pozitsiyu obespecheniya normalnogo tovaroobmena mejdu gorodom i selom. Osobaya yee rol sostoyala v podderzhanii usloviy razvitiya remeslennichestva v gorodskix usloviyax;

razdelenie selskogo xozyaystva, remesla i trgovli privelo k formirovaniyu spetsificheskoy oblasti natsionalnoy ekonomiki — trgovli, v rezultate chego rol infrastrukturi sushestvennim obrazom povisilas.

Osobennost proizvodstvennoy infrastrukturi zaklyuchaetsya v tom, chto ona ne proizvodit konkretnogo produkta, kotorye bil bi osyazaem, a sozdaet usloviya dlya obshestvennogo proizvodstva, yego normalnogo funktsionirovaniya i razvitiya.

Ona sostoit iz opredelennix elementov, sushnost kotorix, xarakter ix vzaimodeystviya mejdu soboy zavisyat ot ix tseley, kotorye opredelyayutsya interesami vsej natsionalnoy

ekonomiki, yee potrebnostyami. TSeli imeyut tendentsiyu k izmeneniyu i obosobleniyu ot proizvodstvennoy sfery.

Videlyayutsya sleduyushie osnovnie vidi infrastruktury v natsionalnoy ekonomike:
proizvodstvennaya infrastruktura;
sotsialnaya infrastruktura;
rinochnaya infrastruktura.

Proizvodstvennaya infrastruktura — eto sovokupnost yedinitz natsionalnoy ekonomiki, osnovnoy tselyu funktsionirovaniya kotorix yavlyayetsya obespechenie normalnogo funktsionirovaniya proizvodstvennogo protsessa. Naprimer, gruzoperevozki, tonnajnie sudoperevozki i t. d.

Proizvodstvennaya infrastruktura otlichaetsya sleduyushimi spetsificheskimi chertami:
doxod proizvodstvennoy sfery vxodit v raschet natsionalnogo doxoda;

proizvodstvennaya infrastruktura preobrazuet produkt v novuyu dlya nego kachestvennyuyu formu;

proizvodstvennaya infrastruktura segodnya imeet znachenie, ravnoe so vseimi ostalnymi otraslyami ekonomiki.

Sushnost proizvodstvennoy infrastruktury dvoynakaya. Vo-pervix, ona napravlena na obslujivanie normalnogo funktsionirovaniya protsessa materialnogo proizvodstva. Vo-vtorix, obespechivaet normalnyuyu jiznedeyatel'nost' samogo cheloveka, vosproizvodstvo trudovix resursov v natsionalnoy ekonomike.

Sotsialnaya infrastruktura — eto sovokupnost yedinitz natsionalnoy ekonomiki, funktsionirovanie kotorix svyazano s obespecheniem normalnoy jiznedeyatel'nosti naseleniya i cheloveka.

Ee rol v sovremennoy natsionalnoy ekonomike postoyanno povishaetsya, a osnovnaya zadacha zaklyuchaetsya v obespechenii jiznedeyatel'nosti naseleniya na vse bolee visokom kachestvennom urovne. Vliyanie sotsialnoy infrastruktury na natsionalnyuyu ekonomiku zaklyuchaetsya v tom, chto ona pozvolyaet obespechit vosproizvodstvo trudovix resursov — osnovnogo resursa ekonomiki.

Sotsialnaya infrastruktura vipolnyaet sleduyushie funktsii v natsionalnoy ekonomike:

obespechenie normalnix usloviy jiznedeyatel'nosti sotrudnikov xozyaystvuyushix sub'ektov;

obespechenie neobxodimoy dlya proizvodstvennogo protsessa proizvoditel'nosti truda;

uvelichenie trudospособnogo vozrasta;

formirovanie podrastayushego pokoleniya.

Segodnya znachenie sotsialnoy infrastruktury postepenno izmenyaetsya — ona priobretaet vse bolshee znachenie. Smeshenie napravleniy ekonomicheskogo rosta natsionalnoy ekonomiki v storonu povisheniya kachestva jizni naseleniya privodit k uvelicheniyu ob'emov investitsiy v etu sferu.

Rinochnaya infrastruktura — eto sovokupnost yedinitz natsionalnoy ekonomiki, funktsionirovanie kotorix napravleno na obespechenie normalnoy deyatel'nosti rinka i yego razvitiye. Ona predstavlena sovokupnostyu razlichnix organizatsiy i uchrejdeniy, obespechivayushix deyatel'nost' razlichnix otrasley ekonomiki.

Rinochnaya infrastruktura sostoit iz sleduyushix elementov:

torgovix organizatsiy. Eti organizatsii ne sozdayut materialnyy tovar, glavnyaya ix funktsionalnaya zadacha zaklyuchaetsya v obespechenii trgovli uje sozdannymi blagami. S odnoy storony, oni obespechivayut predpriyatiya proizvodstvennoy sfery — realizuyut proizvedennyiy imi tovar. S drugoy — obespechivayut potrebnost' naseleniya v tovarax. Znachenie trgovix organizatsiy zaklyuchaetsya v tom, chto oni ne tolko obespechivayut

potrebnosti proizvodstva, no i aktivno na nego vliyayut — opredelyayut ob'emi proizvodstva, vipusk novix vidov produktsii i t.

birjevoy trgovli, imeyushey bolshoe znachenie dlya normalnogo funktsionirovaniya rinka pozvolyayushey povisit effektivnost tovarno-denejnix otnosheniy, sozdat usloviya dlya normalnogo razvitiya institutov natsionalnoy ekonomiki. Birja — eto organizovanniy i regulyarno deystvuyushiy rinok, gde osushestvlyaetsya trgovlya krupnimi partiyami tovarov, valyuti i t. d.;

bankovskoy sistemi. Eto sovokupnost organizatsiy, obespechivayushix denejnoe obrashenie mejdu xozyaystvuyushimi sub'ektami v rinochnoy ekonomike. Sovremennuyu bankovskuyu sistemu Rossii sostavlyayut Tsentralniy bank i kommercheskie banki;

nebankovskix uchrejeniy, organizatsiy, rabotayushix s denejnimi sredstvami, no ne imeyushix statusa bankov. K nim odnosyatsya straxovie kompanii, pensionnie fondi, investitsionnie fondi, kreditnie soyuzi i t. d.

transportnoy sistemi yavlyayusheysya vajneyshey infrastrukturoy rinka. Ona obespechivaet normalnoe tovarodvijenie — yego skorost i effektivnost. Ot nee zavisit funktsionirovanie proizvodstvennoy sferi, dostavka resursov i gotovix tovarov.

**MAVZULAR BO'YICHA TAQDIMOT
SLAYDLARI VA VIDEO ROLIQLAR**



АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ

1-МАВЗУ. “АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ” ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА ЎРГАНИШ УСУЛЛАРИ

Маърузачи: и.ф.и. Доп Хакимов Рашид

Тошкент 2015.

1-МАВЗУ. “АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ” ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА ЎРГАНИШ УСУЛЛАРИ

РЕЖА

1.1. Ўзбекистон Республикаси Президентини И.А.Каримовнинг “2015 йил ватанимиз тарққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” номли маърузасидан келиб чиққан ҳолда фанининг мақсади ва вазифаси.

1.2. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети, вазифалари.

1.3. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предметини ўрганиш усуллари.

1.4. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг мутахассислар фаолиятидаги аҳамияти.

1.5. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг ўқув-таълим тарққиётини тарққати.

1.2. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети, вазифалари.

Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти фани иқтисодий фанлар таркибига киривади ва объектив иқтисодий қонуनларнинг мажмуа тармоқларида амал қилишнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганади.

Ушбу фан агросаноат мажмуаси тармоқларининг ресурслари билан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги ва таъсир қилувчи омилларини ўрганади, соҳада самарадорликни оширишнинг йўналишларини белгилашнинг умумий қонунларини ишлаб чиқади.

Мамлакатни аграр сисъатининг моҳияти билан ўқувчиларни таништиради.

1.2. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг бошқа фанлар билан алоқаси



1.3. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг предметини ўрганиш усуллари.

Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти фани ўз предметини ўрганишда илмий тадқиқотлар олиб боришнинг қуйидаги усулларидан фойдаланади:

- >Тарихий диалектик ривожланиши усули;
- >Иқтисодий таҳлил;
- >Иқтисодий таққослаш;
- >Иқтисодий синтезлаш;
- >Индукция;
- >Дедукция;
- >Монографик таҳлил;
- >Статистик усуллар;
- >Таъриба;
- >Ҳисоб конструкторлик усул ва бошқалар

1.4. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг мутахассислар фаолиятидаги аҳамияти.

Иқтисодиётни ривожлантиришнинг бош омилларидан бири замон талабларига жавоб берадиган, ҳар қандай қийин муаммоларни еча оладиган кадрларнинг мавжудлигидир. Бундай кадрларни тайёрлашда "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг ўрни ва аҳамияти бекиёс. Юқори даражада билим ва малакага эга кадрларни тайёрлашда бошқа кўплаб омиллар қаторида "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фани ҳам муҳим ўрин эгаллайди.



1.1.1. "Агросаноат мажмуаси" тушунчасига "фаннинг касбга ривожланиши" тарафи

Фаннинг муаммоларини ўрганиш жуда қадим даврларга бориб қадалади. Лекин алоҳида фан сифатида шаклланишига унча катта вақт бўлган эмас.



1.1.1. "Агросаноат мажмуаси" тушунчасига "фаннинг касбга ривожланиши" тарафи



Адабиётларда "агросаноат интеграцияси", "агробизнес", "агросаноат мажмуаси" тушунчаларининг пайдо бўлиши 1950 йиллар охирига тўғри келади. "Агросаноат мажмуаси пктисодиёти" алоҳида фан сифатида 1960 йиллардан бошлаб ўрганила бошланди.

“Агротехника, мелиорация, механизация” фақлининг динамика ривожланиши тарихи



Бизнинг мамлакатимизда бу фаил 1970 йилларнинг ўрталарида шаклланди ва мутахассислар томонидан ўрганилиб, ривожлантирилмоқда. “Агротехника мажмуаси иқтисодиёти” фаили динамик ривожланиб борётган фаиллар каторига киради.





АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ

2-МАВЗУ. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ МОҲИЯТИ ВА ТАРКИБИ

Маърузачи: и.ф.и. Дои Хакимов Рашид

Тошкент 2015.

2-МАВЗУ. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ МОҲИЯТИ ВА ТАРКИБИ

РЕЖА

2.1. Агросаноат интеграцияси. Агросаноат мажмуасининг ахамияти ва мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни.

2.2. Агросаноат мажмуаси тушунчаси, унинг моҳияти.

2.3. Агросаноат мажмуасининг таркиби (тузилмаси).

2.4. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг ҳозирги ҳолати.

2.5. Республикада на ҳудудий агросаноат мажмуаларининг ривожлантириш йўналишлари.

2.1. Агросаноат интеграцияси. Агросаноат мажмуасининг аҳамияти ва мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни.

- Мамлакат ялпи ички масулотининг 70 фоизига яқини ишлаб чиқарилади;
- Мамлакатга тушаётган қаттиқ валюта тушумининг 65 фоизидан кўпроги АСМ маҳсулотларини экспорт қилишдан олинади;
- Мамлакатда банд меҳнат ресурсларининг 70 фоизи агросаноат мажмуаси тармоқларида ишлайди;
- Иқтисодиётнинг асосий активларининг катта қисми Ушбу мажмуа корхоналарида йиғилган.
- Мамлакат минтақаларини ривожланишида ҳамда ижтимоий масалаларни ҳал этишида фаол иштирок этади.
- Мамлакатнинг озиқ-овқат, иқтисодий хавфсизлигини таъминлайди.

2.2. Агросаноат мажмуаси тушунчаси, унинг моҳияти.



Агросаноат мажмуаси-кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, тайёрлаш, уларни қайта ишлаш, тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб бериш билан шуғулланувчи тармоқлар ва мажмуа тармоқларига хизмат кўрсатувчи соҳалар йиғиндиси дир.

2.3. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ ТАРКИБИ (ТУЗИЛМАСИ).

Ўзбекистон Республикаси
агросаноат мажмуаси

АСМ тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб
чиқарувчи соҳа

Қишлоқ хўжалиги

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта
ишловчи, сақловчи ва сотувчи соҳа

Инфратузилма

Ишлаб чиқариш инфрату-
зилмаси

Ижтимоий инфратузилмаси





2.4. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ.

Мамлакат агросаноат мажмуасида озиқ-овқатнинг 99 фоиздан
кўпроғи етиштирилади. Ўзбекистон Республикаси агросаноат
мажмуаси мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини



2.5. Республика ва ҳудудий агросаноат мажмуаларини ривожлантириши йўналишлари.

- > **БИРИНЧИДАН**, агросаноат мажмуаси маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг миқдорини кўпайтириш;
- > **ИККИНЧИДАН** ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг сифати ва уларнинг ассортименти яхшилаш;
- > **УЧИНЧИДАН**, агросаноат мажмуаси тармоқларида меҳнат унумдорлиги ошириш;
- > **ТўRTИНЧИДАН**, агросаноат мажмуаси маҳсулотларини таннархини пасайтириш;
- > **БЕШИНЧИДАН**, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларнинг муносиб ривожланишини таъминлаш;
- > **ОЛТИНЧИДАН**, агросаноат мажмуаси тармоқларида бозор муносабатларини янада чуқурлаштиришдир.



АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ

3-МАВЗУ. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ТАРМОҚЛАРИ УЧУН ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВОСИТАЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРУВЧИ СОҲА

Маърузачи: и.ф.и. Доғ Ҳакимов Рашид

Тошкент 2015.

3-МАВЗУ. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ТАРМОҚЛАРИ УЧУН ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВОСИТАЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРУВЧИ СОҲА

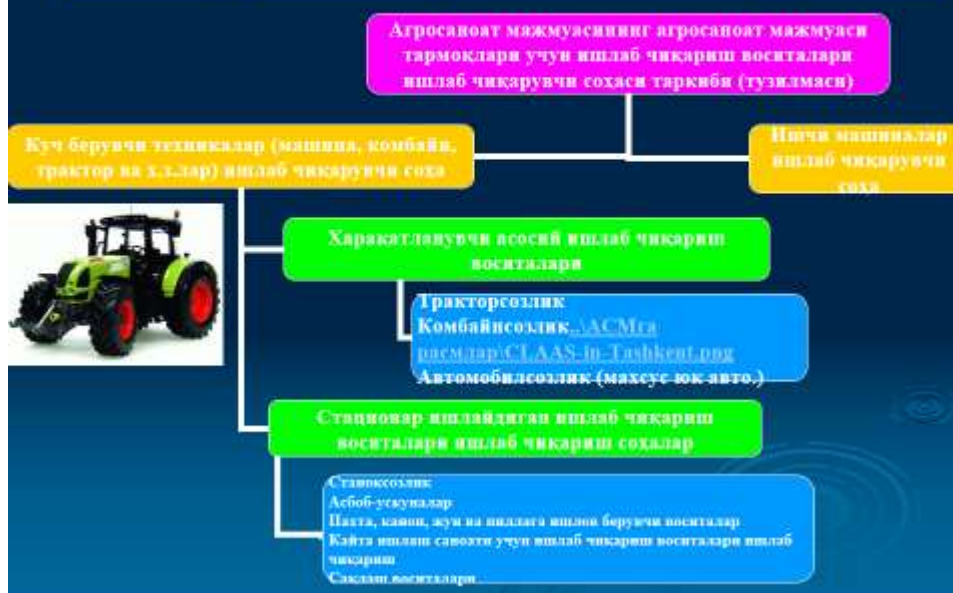
РЕЖА

3.1. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг таркиби, аҳамияти ва вазифалари.

3.2. Соҳанинг мамлакат иқтисодий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни ва ҳозирги ҳолати.

3.3. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳани ривожлантириш йўналлишлари.

3.1. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг таркиби, аҳамияти ва вазифалари.



ИШЧИ МАШИНАЛАР ИШЛАБ ЧИҚАРУВЧИ СОҲА

- Қишлоқ хўжалиги машиналариги ишчи органлар
- Плуглар
- Культиваторлар
- Турли тиркамалар
- Трактор прицеплари
- Лаборотория жихозлари



3.2. Соҳанинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни ва ҳозирги ҳолати.

- Мамлакат ялпи ички масулотининг 12 фоизига яқини ишлаб чиқарилади;
- Мамлакатга тушаётган каттиқ валюта тушумининг 5 фоизидан кўпроғи АСМ 1-соҳаси маҳсулотларини экспорт қилишдан олинади;
- Мамлакатда банд меҳнат ресурсларининг 11 фоизи агросаноат мажмуасининг 1-соҳаси тармоқларида ишлайди;
- Иқтисодиётнинг асосий активларининг ката қисми ушбу мажмуа корхоналарида йиғилган.
- Мамлакат минтақаларини ривожланишида ҳамда ижтимоий масалаларни ҳал этишда фаол иштирок этади.
- Мамлакатнинг агросаноат мажмуасини жадал ривожлантиришнинг моддий асосини яратади.

3.3. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳани ривожлантириш йўналишлари.

Бу тармоқларнинг асосий қисми Ўзбекистон Республикасида ташкил этилган ва ривожлантирилмоқда. Шу билан биргаликда республикада дон комбайнлари, махсус транспорт воситалари, ишчи машиналарнинг бир қисмини ишлаб чиқариш ташкил этилмаган. Умуман айтганда, агросаноат мажмуаси биринчи соҳасини имкон даражада кучли ривожлантириш устувор йўналишлардан бири ҳисобланади.



АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ

4-МАВЗУ. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ ҚИШЛОҚ ЖЎЖАЛИГИ МАХСУЛОТЛАРИНИ ТАЙЁРЛОВЧИ, ҚАЙТА ИШЛОВЧИ ВА ИСТЕЪМОЛЧИЛАРГА ЕТКАЗИБ БЕРУВЧИ СОҲАСИ

Маърузачи: и.ф.и. Доц. Хакимов Рашид

Тошкент 2015.

**4-МАВЗУ, АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ ҚИШЛОҚ ҲУЖАЛИГИ
МАҲСУЛОТЛАРИНИ ТАЙЁРЛОВЧИ, ҚАЙТА ИШЛОВЧИ ВА
ИСТЕЪМОЛЧИЛАРГА ЕТКАЗИБ БЕРУВЧИ СОҲАСИ**

РЕЖА

4.1. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг таркиби.

4.2. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг вазифалари, аҳамияти.

4.3. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни.

4.4. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг ҳозирги ҳолати.

4.1. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг таркиби.

Агросаноат мажмуасининг қишлоқ
ҳўжалиги маҳсулотларини
тайёрловчи, қайта ишловчи ва
истеъмолчиларга етказиб берувчи
соҳаси таркиби (тузилмаси)

Қишлоқ ҳўжалиги
маҳсулотларини
тайёрловчи соҳа
корхоналари

Қишлоқ ҳўжалиги
маҳсулотларини
қайта ишловчи соҳа
корхоналари

Қишлоқ ҳўжалиги
маҳсулотларини
сакловчи, ташувчи
ва истеъмолчиларга
етказиб берувчи соҳа
корхоналари

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ТАЙЁРЛОВЧИ СОҶА КОРХОНАЛАРИ

- Дон қабул қилиш пунктлари, комбинатлари
- Пахта қабул қилиш пунктлари, заводлари
- Пила қабул қилиш пиллахоналари, ипакчилик фабрикалари
- Тери қабул қилиш пунктлари
- Жун, канопни қабул қилиш пунктлари
- Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тайёрлайдиган хусусий тадбиркорлар
- Уй хўжаликлари



КИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ САҚЛОВЧИ,
ТАШУВЧИ ВА ИСТЕЪМОЛЧИЛАРГА ЕТКАЗИБ БЕРУВЧИ СОҲА
КОРХОНАЛАРИ

- Пахта тозалаш заводлари
- Жун ва каноппи қайта ишлаш заводлари
- Мева шарбатлари чиқарувчи корхоналар
- Вино, ароқ ва коньяк заводлари
- Терини қайта ишлаш заводлари
- Текстил саноати корхоналари
- Ун ва нон заводлари
- Ёғ-мой корхоналари



4.3. Агросаноат мажмуасининг кишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини
тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи
соҳасининг мамлакат иқтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни.

- Мамлакат ялпи ички масулотининг 14 фоизига яқини ишлаб чиқарилади;
- Мамлакатга тушаётган каттиқ валюта тушумининг 25 фоизидан кўпроғи АСМ 3-соҳаси маҳсулотларини экспорт қилишдан олинади;
- Мамлакатда банд меҳнат ресурсларининг 17 фоизи агросаноат мажмуасининг 3-соҳаси тармоқларида ишлайди;
- Иқтисодиётнинг асосий активларининг ката қисми ушбу мажмуа корхоналарида йиғилган.
- Мамлакат минтақаларини ривожланишида ҳамда ижтимоий масалаларни ҳал этишда фаол иштирок этади.
- Мамлакатнинг агросаноат мажмуасини жадал ривожлантиришнинг моддий асосини яратади.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ САҚЛОВЧИ, ТАШУВЧИ ВА ИСТЕЪМОЛЧИЛАРГА ЕТКАЗИБ БЕРУВЧИ СОҲА КОРХОНАЛАРИ

- Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ташувчи махсус транспорт
- Ўзташқитранс корхоналари
- Совуқхоналар (холодильниклар)
- Озиқ-овқат саноати корхоналари
- Супермаркетлар
- Деҳқон бозорлари
- Агросаноат биржалари



АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИ 3-СОҲАСИНИ РИВОЖ- ЛАН ТИРИШ-НИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

- Агросаноат мажмуасининг 3-соҳасига кирувчи тармоқларда мавжуд ишлаб ишлаб чиқариш потенциалидан тўлиқ фойдаланишга эришиш;
- Қишлоқ хўжалигида етштиришга қолган маҳсулотларни асосий қисмини қайта ишлашга етарли қувватларни яратиш;
- Соҳага энг янги технологияларни жорий этиш ва маҳсулотлар сифатини ошириш, таннархини пасайтириш;
- Соҳанинг экспорт салоҳиятини ошириш;
- Соҳанинг ишлаб чиқариш потенциалини кучайтириш ва ундан самарали фойдаланиш;
- Соҳада иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш ва мулкий муносабатларни такомиллаштириш;
- Йил давомида аҳолини қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан бир меъёردа таъминлашни ташкил этиш;
- Мамлакатнинг минтақаларини ривожлантиришда ҳамда ижтимоий масалаларинини ҳал этишда фаол иштирок этишини таъминлаш.



АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ

5-МАВЗУ. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ИНФРАТУЗИЛМАСИ

Маърузачи: и.ф.и. Доц Хакимов Рашид

Тошкент 2015.

5-МАВЗУ. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ИНФРАТУЗИЛМАСИ

РЕЖА

5.1. Инфратузилма тушунчаси, унинг моҳияти ва ишлаб чиқариш инфратузилмасининг таркиби.

5.2. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг вазифалари, аҳамияти.

5.3. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилма сининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни ҳозирги ҳолати.

5.4. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.

5.1. Инфратузилма тушунчаси, унинг моҳияти ва ишлаб чиқариш инфратузилмасининг таркиби.

Бевосита корхоналар таркибида фаолият кўрсатувчи ишлаб чиқариш инфратузилма

Бевосита корхоналар таркибида фаолият кўрсатувчи ишлаб чиқариш инфратузилма

Хизмат кўрсатиш вазифаси бўйича умумий хусусийга эга ишлаб чиқариш инфратузилмаси

Бевосита корхоналар таркибида фаолият кўрсатувчи ишлаб чиқариш инфратузилмасининг таркиби.

- Корхонанинг алоқа тизими
- Ички хўжалик транспорт тизими
- Асосий активларни таъмирлаш тизими
- Омборхоналар
- Консалтинг хизмати
- Энергетик қувватлар билан таъминлашнинг ички тизими

**Хизмат кўрсатиш вазифаси бўйича умумий хусусийтга эга
ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркиби.**

- Хўжаликлараро йўллар тизими
- Корхонани ташқи субъектлар билан боғловчи алоқа тизими
- Хўжаликларни ёқилғи-мойлаш материаллари билан таъминлаш тизими
- Хўжаликларни маъданли ўғитлар ва кимёвий воситалар билан таъминлаш тизими
- Хўжаликларни сифатли уруғлик билан таъминлаш тизими
- Хўжаликларни зотли чорва моллари билан таъминлаш ҳамда зооветеренария хизматлари кўрсатиш тизими

**Хизмат кўрсатиш вазифаси бўйича умумий хусусийтга эга
ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркиби.**

- Хўжаликларга техник хизмат кўрсатиш тизими
- МТП ва ММТПлари
- Маслаҳат бериш марказлари хизмати тизими
- Электр энергияси билан таъминлаш тизими
- Хўжаликлараро ва марказлашган таъмирлаш тизими
- Хўжаликларга зарур техникаларни олиб келиш ва таъминлаш тизими
- Банк ва молиявий хизматлар кўрсатиш тизими

5.2. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг вазифалари, аҳамияти.

Агросаноат мажмуасида меҳнатнинг сифати ва унумдорлигини оширади. Бу эса янги иқтисодий-ижтимоий самаралорини келтириб келиши.

Агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси мажмуа барча тармоқларининг муътадил ишлаши учун зарур шароитни тугдиреди, уларга хизмат кўрсатади.

Ишлаб чиқаришда банд бўлганларни узига хос бўлмаган иш ва хизматлардан озод қилади.

5.3. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни ҳозирги ҳолати.

Ҳозирда Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси нисбатан ривожланган.



5.3. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни ҳозирги ҳолати.

- Агросаноат мажмуасини барқарор ишлаши учун зарур шароит яратади;
- Мамлакат ялпи ички масулотининг 14,2 фоизи ишлаб чиқарилади;
- Мамлакатда банд меҳнат ресурсларининг 6 фоизи агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси тизимида ишлайди;
- Иқтисодиётнинг активларининг салмоқли қисми ушбу мажмуа корхоналарида йиғилган;
- Мамлакат минтақаларини ривожланишида ҳамда ижтимоий масалаларни ҳал этишда фаол иштирок этади;
- Мамлакатнинг агросаноат мажмуасини жадал ривожлантиришнинг моддий асосини яратади.



АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ

**6-МАВЗУ. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИЖТИМОЙ
ИНФРАТУЗИЛМАСИ**

Маърузачи: и.ф.и. Доц Хакимов Рашид

Тошкент 2015.

6-МАВЗУ. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИЖТИМОЙ ИНФРАТУЗИЛМАСИ

РЕЖА

6.1. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси тушунчаси ва унинг моҳияти.

6.2. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг таркиби.

6.3. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг ҳозирги ҳолати.

6.4. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг самарадорлигини ошириш усуллари.

6.5. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.

1.1. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси тушунчаси ва унинг моҳияти.

Инфратузилма – ишлаб чиқаришнинг нормал ишлаши учун зарур бўлган барча хизматларни кўрсатувчи ва бевосита ишлаб чиқариш жараёни давомида узвий иштирок этувчи тармоқ ва хизматлар йиғиндисиدير.



Агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмаси агросаноат мажмуаси барча тармоқларининг нормал ишлаши учун зарур шароит тўғдиради, уларда ишлаётганларга хизмат кўрсатади.

6.2. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг таркиби.



БЕВОСИТА КОРХОНАЛАР ТАРКИБИДА ФАОЛ ИЯТ КЎРСАТУВЧИ ИЖТИМОИЙ ИНФРАТУЗИЛМА

- Корхонанинг овқатланиш тизими
- Хўжалик ҳудудида жойлашган тиббий пунктлари
- Меҳнат ресурсларини ташийдиган (корхонанинг) транспорт тизими
- Дам олиш хоналари
- Гимнастика қилишга ёрдамлашиш хизмати
- Кутубхоналар ва ахборот тарқатиш тизими

**ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВАЗИФАСИ БЎЙИЧА УМУМИЙ
ХУСУСИЙТА ЭГА ИЖТИМОЙ ИНФРАТУЗИЛМАСИ**

- Аҳолини ташийдиган йўллар тизими
- Корхонани, аҳолини ижтимоий соҳа субъектлари билан боғловчи алоқа тизими
- Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш тизими
- Спорт соғломлаштириш объектлари
- Шифохоналар тизими
- Клублар

**ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВАЗИФАСИ БЎЙИЧА УМУМИЙ
ХУСУСИЙТА ЭГА ИЖТИМОЙ ИНФРАТУЗИЛМАСИ**

- Қишлоқ жойларда жойлашган мактаблар, академик ва касб-хунар коллежлари
- Аҳолини ичимлик сув билан таъминлаш тизими
- Аҳолини табиий газ билан таъминлаш тизими
- Аҳолини ёқилғи билан таъминлаш тизими

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВАЗИФАСИ БЎЙИЧА УМУМИЙ ХУСУСИЙТА ЭГА ИЖТИМОЙ ИНФРАТУЗИЛМАСИ

- **Аҳолига молиявий хизматлар кўрсатиш тизими**
- **Аҳолини электр энергияси билан таъминлаш тизими**
- **Аҳоли дам оладиган боғлар**
- **Умумий овқатланиш тизими**

6.3. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИЖТИМОЙ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ.

- Агросаноат мажмуасини барқарор ишлаши учун зарур шароит яратади;
- Мамлакат ялпи ички масулотининг 9 фоиздан кўпроғи ишлаб чиқарилади;
- Мамлакатда банд меҳнат ресурсларининг 8-9 фоизи агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмаси тизимида ишлайди;
- Иқтисодиётнинг активларининг салмоқли қисми ушбу мажмуа корхоналарида йиғилган;
- Мамлакат минтақаларини ривожланишида ҳамда ижтимоий масалаларни ҳал этишда фаол иштирок этади;
- Мамлакатнинг агросаноат мажмуасини жадал ривожлантиришнинг моддий асосини яратади.

6.5. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.

Инфратузилманинг ривожи кўп жиҳатидан у давлат томонидан қўллаб – қувватланишига боғлиқ. Чунки ижтимоий инфратузилманинг шундай йўналишлари мавжудки, уларни бирорта ишбилармон ўз фаолият турига айналтира олмайди. Масалан, қишлоқ жойларидаги асосий кўчаларни кечаси ёритадиган чироқлар, аҳоли дам оладиган парк (боғлар), ўт ўчирувчилар ташкилотини юритиш харажатлари кабилар ишбилармон фаолияти бўйича ҳеч қачон ўзини оқламайди. Шундай экан, бу харажатларни давлат томонидан қоплаш зарурияти бор. Ҳамма фойдаланадиган бу турдаги ижтимоий харажатларга давлат томонидан қилинадиган сарфлар миқдори ҳам ижтимоий инфратузилмани ривожлантиришнинг бир йўналишидир.



АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ

**7-МАВЗУ. ОЗИҚ-ОВҚАТ МУАММОСИ ВА УНИ ЯХШИЛАШ
ЙЎНАЛИШЛАРИ**

Маърузачи: и.ф.н. Доц Хақимов Рашид

Тошкент 2015.

7-МАВЗУ. ОЗИҚ-ОВҚАТ МУАММОСИ ВА УНИ ЯХШИЛАШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

РЕЖА

7.1. Озиқ-овқат муаммосининг моҳияти.

7.2. Ўзбекистон Республикасида аҳолини озиқ-овқат билан таъминлашнинг ҳозирги аҳволи.

7.3. Озиқ-овқат таъминотини яхшилаш йўналишлари

7.1. ОЗИҚ-ОВҚАТ МУАММОСИНИНГ МОҲИЯТИ.

1974 йилда Жаҳон озиқ-овқат саммитида “озиқ-овқат хавфсизлиги” категорияси таклиф қилинган ва озиқ-овқат хавфсизлиги масаласи мамлакатлар учун сиёсий даражага кўтарилди. Ўз ўрнида мамлакатда барқарор озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий тараққиётга боғлиқ бўлиб, бир-бирини тўлдирadi.



Мислатлар Ташкилотининг озиқ-овқат ва
кишлоқ хўжалиги ташкилоти (ФАО)
томонидан қабул қилинган тушунча

“барча одамлар одамлар ўз озиқланиш
эҳтиёжлари ва шахсий ҳоҳишларига биноан
ҳамда фаол ва соғлом ҳаётни таъминлаш учун
етарли миқдорда хавфсиз ва тўйимли озиқ-овқат
маҳсулотларига эга бўлиш учун жисмонан,
иқтисодий ва ижтимоий имкониятларга эгаллиги
озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланди демакдир”

7.2.Ўзбекистон Республикасида аҳолини озиқ-овқат билан
таъминлашнинг ҳозирги аҳволи.

Мустақиллик йилларида мамлакатимиз кишлоқ
хўжалиги соҳасида жуда катта ютуқларга
эришилган бўлиб, озиқ-овқат маҳсулотлари
билан деярли ўзини ўзи таъминлайди.
Агроекономика мажмуининг кишлоқ хўжалиги
маҳсулотларини қайта ишлаш соҳаси маҳаллий
хомашё маҳсулотлари эвазига ишлайди.

7.2. Ўзбекистон Республикасида аҳолини озиқ-овқат билан таъминлашнинг ҳозирги аҳволи.

2011 йилда:

- 6 миллион 800 минг тонна ғалла;
- 8 миллион 200 минг тонна дан ортиқ сабзавот ва полиз;
- 3 миллион тонна боғдорчилик маҳсулотлари;
- 6 миллион 600 минг тонна сүт;
- 1 миллион 500 минг тоннадан ортиқ гўшт;
- 3,5 млрд. дондан зиёд тухум тайёрланди.



7.3. Озиқ-овқат таъминотини яхшилаш йўналишлари





АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ

8-МАВЗУ. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ - АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ АСОСИЙ БЎГИНИ

Маърузачи: и.ф.и. Доғ Хақимов Рашид

Тошкент 2015.

8-МАВЗУ. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ - АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ АСОСИЙ БЎГИНИ

РЕЖА

- 8.1. Қишлоқ хўжалиги-агросаноат мажмуасининг асосий бўғини ва унинг ўзига хос хусиятлари.
- 8.2. Қишлоқ хўжалигининг иқтисодиётдаги тутган ўрни ва ахамияти.
- 8.3. Широк хўжаликларининг ташкилий-иқтисодий асослари.
- 8.4. Фермер хўжаликларининг ташкилий-иқтисодий асослари.
- 8.5. Дехқон хўжаликларининг ташкилий-иқтисодий асослари.
- 8.6. Қишлоқ хўжалигининг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш усуллари.
- 8.7. Қишлоқ хўжалигининг иқтисодий-ижтимоий самарадорлигини ошириш йўллари.

8.1. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ-АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ АСОСИЙ БЎГИНИ ВА УНИНГ ҶИГА ХОС ХУСИЯТЛАРИ.

Қишлоқ хўжалиги тубидиги сабабларга кўра агросаноат мажмуасининг асосий бўғини ҳисобланади

Қишлоқ хўжалиги агросаноат мажмуасига кирувчи саноат тармоқлари чиқараётган ишлаб чиқариш воситаларини асосий истеъмолчиси. Саноатнинг бу тармоқлари олдинги қандай маҳсулотлар чиқариши лозимлиги тўғрисида талабларни қўяди;

Худудлар бўйича қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ҳамма қайта ишлаш тармоқлари корхоналарининг жойлашишига ва ривожланишига асос бўлади;

Саноатда ишлаб чиқарилган ишлаб чиқариш воситаларининг самардорлиги қишлоқ хўжалигида юзига чиқеди;

8.1. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ-АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ АСОСИЙ БЎГИНИ ВА УНИНГ ҶИГА ХОС ХУСИЯТЛАРИ.

Қишлоқ хўжалиги тубидиги сабабларга кўра агросаноат мажмуасининг асосий бўғини ҳисобланади *(давом)*

Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигининг даражаси охири оқибатда агросаноат мажмуасида меҳнатнинг унумдорлиги даражасини белгилайди;

Қишлоқ хўжалигида маҳсулот ва ишлар таннархи агросаноат мажмуаси маҳсулотлари таннархининг даражасини белгилайди;

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш жараёнларининг саноатлашши уни қайта ишлаш тармоқлари билан интеграциялашувининг асоси ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалиги қуйдаги функцияларни бажаради:



8.3. ШИРКАТ ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ АСОСЛАРИ.

*Қишлоқ хўжалик кооперативи (ширкат хўжалиги) – товар қишлоқ хўжалик маҳсулоти етиштириш учун пай усулга ва асосан оила (жамоа) пудратига, фуқароларнинг ихтиёрий равишда бирлашишига, бошқаришнинг умумийлигига асосланган, юридик шахс ҳуқуқига асосланган мустақил хўжалик юритувчи субъектдир.**

*Ширкатларга Ўзбекистон Республикаси "Қишлоқ хўжалик кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида"ги қонунининг 1-боб, 1-моддаси.

Ширкат хўжалиklarининг афзаллик ёки ижобий томонлари

- Меҳнат тақсими ва кооперацияси шароитида ширкатлар фаолияти таваккалчиликдан нисбатан кучли ҳимояланган;
- Йирик ҳажмдаги хўжалик ва далаларда илғор технологиялар ва техникаларни қўллаш, мавжуд техника ва жиҳозлардан эса самарали фойдаланиш имкониятлари катта;
- Йирик далаларда ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, ўғитлаш, кимёвий воситалардан фойдаланиш, ер ҳайдаш, унга ишлов бериш, суғориш, ҳосилни йиғиб олиш каби ишларни ташкил этишни мўътадил амалга ошириш нисбатан самарали;

Ширкат хўжалиklarининг афзаллик ёки ижобий томонлари

- Мавжуд техникаларни таъмирлаш, маҳсулотларни сақлаш, ташиш ва қўплаб хизмат кўрсатиш тизимларини ташкил этишда нисбатан кучлироқ имкониятларга эгаллиги;
- Қишлоқ инфратузилмасини вужудга келтириш ва уни ривожлантиришда катта имкониятга эгаллиги.

Ширкат хўжаликларининг камчилик ёки заиф томонлари

- Мослашувчанлик қобилиятининг пастлиги яъни бозор талабларига тезда мослаша олмаслиги. Ўз ишлаб чиқариш йўналишини қисқа даврда ўзгартириши учун имкониятларининг чекланганлиги;
- Мулкий муносабатлар натижасида тежамкорликка, маҳсулотларнинг йўқолишига (нобуд бўлишига) эътиборнинг нисбатан пастлиги. Ширкат аъзоларида хўжайинлик ҳиссининг юқори эмаслиги;
- Бевосита ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган харажатларнинг кўпайиб кетиши;

Ширкат хўжаликларининг камчилик ёки заиф томонлари

- Хўжаликка бевосита мос бўлмаган функцияларнинг кўпайиб бориши;
- Мавжуд ресурслардан тўлиқ ва иқтисодий самарали фойдаланишда катта захираларнинг мавжудлиги. Турли сабабаларга кўра хўжаликда мавжуд ресурслардан тўлиқ фойдаланилмайди;
- Юқори ташкилотларнинг ишлаб чиқаришга аралашуви даражасининг кучлилиги.

ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ АФЗАЛЛИК ЁКИ ИЖОБИЙ ТОМОНЛАРИ

- хўжалик юритишнинг маҳаллий шароитларига таборо тезроқ мослаша олади;
- кичик тадбиркорлик субъекти сифатида катта эркинликларга эгаллиги;
- қарорларни қабул қилиш ва уларни бажаришнинг ўзгарувчанлиги ва дарҳол ишга туширилиши;
- фаолиятни амалга оширишнинг, айниқса бошқарув сарф-харажатларини нисбатан камлиги;
- фермерларнинг ўз ғояларини амалга оширишларида ўз қобилиятларини намоён қилишда катта имкониятларга эга бўлиши;

ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ АФЗАЛЛИК ЁКИ ИЖОБИЙ ТОМОНЛАРИ *(davomi)*

- дастлабки капиталнинг камлиги ва маҳаллий бозорнинг талабларига маҳсулот ва ишлаб чиқариш жараёнларига тез ўзгартиришлар киритиш орқали жавоб бериш;
- ўз капиталининг нисбатан юқорида суръатларда айланиб туруши;
- тежамкорликнинг юқорилиги;
- ўзига ишониш даражасининг юқорилиги;
- синиб кетса ҳам мамлакат иқтисодиёти катта зарар кўрмадлиги.

ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ КАМЧИЛИК ЁКИ ЗАИФ ТОМОНЛАРИ

- таваккалчилик хавф-хатарининг юқорилиги ва шу сабабдан бозордаги ўриннинг ҳам юқори даражадаги бекарорлиги;
- йирик корхоналарга боғлиқ бўлишлик;
- бошқарув ишидаги камчиликлар;
- раҳбарлик bilimларининг етарли эмаслиги;
- хўжалик юритиш шaroитлари ўзгаришига ортиқча сезувчанлик;
- қўшимча молиявий маблағлар ва кредит олишнинг қийинлиги;
- шартномалар (контрактлар) тузишда хўжалик юритувчи субъектларнинг ишончсизлиги ва эҳтиёткорлиги ва бошқалар.

Республикада фермер хўжаликларини ривожлантириш Концепциясида белгиланган асосий йўналишлар:

1 фермер хўжаликларининг тўлиқ иқтисодий ва молиявий мустақиллигини таъминлайдиган ва фермер хўжаликларига узок муддатли ижарага берилган ер ресурсларидан мақсадли, оқилона ва самарали фойдаланишни рағбатлантирадиган ҳуқуқий шарт-шaroитлар ва кафолатларни яратиш;

2 фермер хўжаликларининг бошқа корхона ва ташкилотлар билан шартномавий муносабатларини тенглик асосида ривож этилишини назорат қилиш;

3 фермерларнинг тадбиркорлик оряналиги ва ҳуқуқларини ҳар томонлама муҳофаза этиш, қонуни сўраётганини ҳуқуқлари бузилишига ва ички фаолиятига арилишувининг ҳар қандай сўришинингга йўл қўймаслик;

Республикада фермер хўжаликларини ривожлантириш Концепциясида белгиланган асосий йўналишлар:

қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етштиришни молиялаштиришнинг бозор тамойилларига жавоб берадиган услуб ва шакллارни шакллантириш;

молиявий маблағлардан фойдаланишда фермер хўжаликларининг мустақиллигини, барча харажатларни ўз даромадлари ҳисобига қоплашни таъминлайдиган ишончли тизимни шакллантириш;

тижорат банклари ҳамда бюджетдан ташқари жамғарувларининг фермерликни ривожлантиришга йўналтирилган кредит ресурсларини кўпайтиришни ҳар томонлама рағбатлантириш;

кредит таваккалчилигини суғурталовчи институционал тузилмаларни кенг ривожлантириш;

Республикада фермер хўжаликларини ривожлантириш Концепциясида белгиланган асосий йўналишлар:

бозор шароитида бизнесни бошқариш кўникмаларига эга бўлган фермер хўжаликлари раҳбарлари ва мутахасссларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини яратиш;

қишлоқда фермер хўжаликларининг эҳтиёжларига қараб, барча зарур хизматларни кўрсата оладиган замонавий ишлаб чиқариш, ижтимоий ва бозор инфратузилмаларини жадал ривожлантириш;

фермерларнинг барқарор даромад олишлари учун керакли шарт-шароитларни таъминлашни ҳамда қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари нархлари ўртасидаги муносабатни, асли "баҳолар паритета"ни сақлаб бориш;

илгор технология ва техникалар билан таъминлаш тизимини такомиллаштириш; фермер маҳсулотларини сотишнинг энг мақбул йўллارини ишлаб чиқиш.



Шунингдек фермер қуйидаги сифат белгиларига эга бўлиши мақсадга мувофиқ

- янгиликка интилувчанлик, наворотчилик. Янги техника ва технологиялар, янги агробизнес ғоялар, янги турдаги маҳсулот ва хизматларни яратиш ва амалда қўллаш;
- таваккалчиликка баҳо бериш қобилияти ривожланган бўлиши керак. Фермерлик билан шуғулланиш жараёнида вужудга келадиган хавф-хатарларни олдиндан сезиб, уларни бартараф этиш чора-тадбирларини кўриш;
- маркетинг қондаларини, бозоршуносликни яхши ўзлаштирган бўлиши лозим. Маркетинг тамойиллари, функциялари, қондалари, усул ва услубларини фермерлик фаолиятида қўллаш;
- масъулиятни ўз зиммасиғи олиш. Компьютер саводхонлиғи;
- маънавий қомиллик;
- агроинтисодий билимдонлик.

8.5. ДЕҲҚОН ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ АСОСЛАРИ

Деҳқон хўжалиги оилавий майда товар хўжалиги бўлиб, оила аъзоларининг шахсий меҳнати асосида, мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгаллик қилиш учун оила бошлигига берилган томорқа ер участкасида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштиради ва реализация қилади

“Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 30 апрелда қабул қилинган қонунининг 1-моддиси

Деҳқон хўжаликларининг хусусиятлари афзаллик ёки ижобий томонлари

- ишлаб чиқариш ҳажмининг кичиклиги туфайли бозордаги татаб ва таклифнинг ўзгаришига нисбатан тез мослашади ҳамда кўп маблағ сарфламай, ўз фаолияти йўналишларини қайта ташкил эта олади;
- халқимизда қадимдан шаклланиш келаётган деҳқончилик маданиятини авлоддан-авлодга ўтказиш имконини беради;
- оила аъзолари меҳнатига таяниш уй бекалари, қариялар ва болалар меҳнатидан ҳам унумли фойдаланиш имконини яратади;
- хусусий мулк эгаллиги ҳамда ернинг мерос қилиб қолдириш ҳукуки билан умрбод эгалликка берилиши мулкдан (ердан) самарали фойдаланиш учун имкон беради;
- ёш авлод учун катта тарбия мактаби ролини ўйнайди.

Дехқон хўжалиklarининг камчилик ёки заиф томонлари

- асосан примитив қўл меҳнатига асосланган;
- маҳсулот сифатини аниқлаш имкониятлари чекланган;
- ўсимликлар ва чорва моллари юқумли касалликлардан химояланиши кафолатланмаган;
- экинларнинг уруғчилиги илмий асосга қўйилмаган бўлиб, асосан табиий танланиш эвазига олиб борилади;
- чорва молларининг зоти табиий танланиш эвазига олиб борилади;
- йирик хўжаликларсиз ўзи мустақил жадал ривожлана олмайди.

8.7. Қишлоқ хўжалигининг иқтисодий-ижтимоий самарадорлигини ошириш йўллари.

Соҳанинг ҳуқуқий базасини янада такомиллаштириш;

Мулквий муносабатларни янада такомиллаштириш (эркинлаштириш, хусусийлаштиришни чуқурлаштириш, ўз маҳсулотини тўлиқ тасарруф этиш, кўчмас мулк бозорини ривожлантириш ва бошқалар);

Ишлаб чиқариш потенциалидан (меҳнат ресурслари, ер фонди, асосий воситалари, айланма маблағлардан) фойдаланиш самарадорлигини ошириш;

Фан, техника ва технологиянинг энг илғор ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш;

Соҳанинг инвестицион жозибadorлигини ошириш;

8.7. Кишлоқ хўжалигининг иқтисодий-ижтимоий самарадорлигини ошириш йўллари. *(davlat)*

Тармоқнинг ташқи иқтисодий алоқаларини кенгайтириш, унинг экспорт салоҳиятини ошириш;

Тармоқ субъектларига хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни ривожлантириш;

Тармоқнинг объектларини қурувчиларидан келиб чиқиб уларни давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашнинг мўътадиллаштириш;

Чуқур билимга, тажриба ва кўникмага эга бўлган кадрларни тайёрлаш тизимини ривожлантириш;

Моддий ва маънавий манфаатдорликни ривожлантириш.

8.7. Кишлоқ хўжалигининг иқтисодий-ижтимоий самарадорлигини ошириш йўллари. *(davlat)*

Сифатли техника ва қимёвий воситалар, маъданли ўғитларни яратилиши ва соҳага етказиб бериши;

Соҳада ишлаб чиқаришни ташкил этиш шаклларини такомиллаштириш;

Тармоқда бозор талабларини ҳисобга олган ҳолда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва такомиллаштириш бориши;

Уруғчилик ва чорва молари зотини яхшилаш ишларини ривожлантириш ва бошқалар.



АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ

9-МАВЗУ. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ЕР ФОНДИ ВА УНДАН ФойДАЛАНИШ

Маърузачи: и.ф.н. Доц Хакимов Рашид

Тошкент 2015.

9-МАВЗУ. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ЕР ФОНДИ ВА УНДАН ФойДАЛАНИШ

РЕЖА

- 9.1. Қишлоқ хўжалиги ер фонди ва унинг асосий ишлаб чиқарини воситаси сифатида ўзинга хос хусиятлари.
- 9.2. Қишлоқ хўжалиги ер фондини таркиби.
- 9.3. Ижобий ва салбий ер фондини трансформацияси.
- 9.4. Қишлоқ хўжалигида ер фондидан фойдаланишнинг даражаси ва самарадорлигини яққаловчи кўрсаткичлар.
- 9.5. Ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигига таъсир килувчи омиллар
- 9.6. Ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини ошириш йўналишлари.

9.1. Кишлоқ хўжалиги ер фонди ва унинг асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида ўзига хос хусиятлари.

- Ер табиатда чегараланган.
- Ер – табиат маҳсули.
- Ер абадий ишлаб чиқариш воситасидир.
- Турли жойларда мавжуд ер майдонлари турли сифатга, яъни унумдорликка эга.
- Ерни бир жойдан иккинчи жойга кўчириш мумкин эмас.



9.2. Қишлоқ хўжалиги ер фондининг таркиби.

Ўз. Р. Ер кодексининг 8-моддасида ер фонди тиффалари белгилаб қўйилган

- Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига тайин этилган ерлар – қишлоқ хўжалиги эхтиёжлари учун берилган ёки ана шу мақсадга мўлжалланган ерлар. Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар сугориладиган ва сугорилмайдиган (лалмикор) ерлар, хайдаладиган ерлар, пичанзорлар, яйловлар, кўп йиллик мевали дов-дархтлар ва тоқзорлар эгаллаган ерларга бўлинади;
- Аҳоли пунктларининг (шаҳарлар, посёлкалар ва қишлоқ аҳоли пунктларининг) ерлари - шаҳарлар ва посёлкалар шунингдек қишлоқ аҳоли пунктлари чегараси доирасидаги ерлар;
- Саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар – кўрсатилган мақсадларда фойдаланиш учун юридик шахсларга берилган ерлар;

9.2. Қишлоқ хўжалиги ер фондининг таркиби.

Ўз. Р. Ер кодексининг 8-моддасида ер фонди тиффалари белгилаб қўйилган

- Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, реализация мақсадларига мўлжалланган ерлар – алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар эгаллаган, табиий даволаш омилларига эга бўлган ерлар, шунингдек оммавий дам олиш ва туризм учун фойдаланадиган ерлар;
- Тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар – тарихий-маданий ёдгорликлар жойлашган ерлар;
- Ўрмон фонди ерлари – ўрмон билан қопланган, шунингдек ўрмон билан қопланмаган бўлса ҳам, ўрмон хўжалиги эхтиёжи учун берилган ерлар;
- Сув фонди ерлари – сув объектлари, сув хўжалиги иншоотлари эгаллаган ерлар ва сув объектларининг кирғоклари бўйлаб ажратилган минтақадаги ерлар;
- Заҳира ерлар.

9.2. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ЕР ФОНДИНИНГ ТАРКИБИ.

Ўзбекистон Республикаси 447,4 млн. гектар ер майдонига эга. Республика қишлоқ хўжалигига яроқли ер майдонларининг 81 фоизи ёки 26,6 млн. гектарини яйлов ва пичанзорлар ташкил этади. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигига яроқли ерларининг 16 фоизи ҳайдаладиган ерлардир. Мамлакатнинг даламикор ерлари 6,6 млн. гектар. Шундан 3,0-3,2 млн. гектари ҳайдалади ва уларда далами деҳқончилик билан шугулланилади. Қолган қисмдан намликнинг жуда кам бўлганлиги сабабли фойдаланилмайди. Юқоридагилардан хулоса шуки Республикада мавжуд ер майдонларидан максимал фойдаланишга эътиборни кучайтириш зарур.

9.3. ИЖОБИЙ ВА САЛБИЙ ЕР ФОНДИНИНГ ТРАНСФОРМАЦИЯСИ.

Ерларнинг бир сифат кўринишидан иккинчисига ўтиши ер трансформацияси деб аталади. Ер трансформацияси ижобий ва салбий бўлади. Имкон даражасида салбий ер трансформациясига йўл қўймаслик керак. Ҳозирда Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ерларининг бир қисми шўрланган, яна бир қисми шамол ва сув эрозиясига учраган. Ёмон томони шундаки, бу ҳолатлар кейинги йилларда қўнайиш тенденциясига эга бўлмоқда.

9.4.КИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ЕР ФОНДИДАН ФЙДАЛАНИШНИНГ ДАРАЖАСИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ ИФОДАЛОВЧИ КЎРСАТКИЧЛАР.

Қишлоқ хўжалиги ер фондидан фйдаланиш даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар



ЕР ФОНДИНИНГ ТАРКИБИ (СТРУКТУРАСИ).

Жами ер майдонида қишлоқ хўжалигига яроқли (қишлоқ хўжалигига тайин этилган) ерларининг салмоғи, (фоизларда ифодаланади). Бу кўрсаткич қуйидаги формула ёрдамида аникланади.

$$E_{\text{д.о.п.а.е.}} = \frac{E_{\text{д.о.у.а.о.}}}{E_{\text{д.о.и.}}} \cdot 100$$

Бунда: $E_{\text{д.о.п.а.е.}}$ – қишлоқ хўжалигига яроқли ер салмоғи, %

$E_{\text{д.о.у.а.о.}}$ – жами ер майдони, га

$E_{\text{д.о.и.}}$ – қишлоқ хўжалиги учун тайин этилган ер майдони, га

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ЕРЛАРИНИНГ ТАРКИБИ

Бу кўрсаткич қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар таркибини кўрсатади. Жумладан, жами қишлоқ хўжалиги ерларида ҳайдаладиган ер салмоғи куйидаги формула ёрдамида аниқланади.

$$Kx \text{ ер тар} = \frac{Kx \text{ ер турлари}}{Жқ.х.ер.м} \times 100$$

Бунда: Kx ер таркиби – қишлоқ хўжалиги ерларининг таркиби, %

Kx ер турлари - қишлоқ хўжалигига яроқли ер майдони, га

$Жқ.х.ер.м.$ - жами қишлоқ хўжалиги ер майдони, га

9.4. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ЕР ФОНДИДАН ФЙДАЛАНИШНИНГ ДАРАЖАСИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ ИФОДАЛОВЧИ КЎРСАТКИЧЛАР

Қишлоқ хўжалиги ер фондида
фйдаланиш иктисодий
самарадорлигини ифодаловчи
кўрсаткичлар



Ҳосилдорлик (натурал кўрсаткич)
қуйидагича аниқланади.

$$X = \frac{Yx}{Эм}$$

Бунда: X – экин турларининг (пахта, бугдой, макка, узум, мева...) ҳосилдорлиги, ц/га

Yx - ялли (пахта, бугдой, макка, узум, мева...) ҳосил, ц

Эм - экин (пахта, бугдой, макка, узум, мева...) майдони, га

Ердан фойдаланишнинг **иқтисодий самарадорлигини** қуйидаги кўрсаткичлар ёрдамида аниқлаш мақсадга мувофиқ:

Ер майдони бирлиги ҳисобига олинган
ялли маҳсулот, сўм.

Бу кўрсаткич ердан фойдаланиш самарадорлигида аниқланади.

$$Ерф.с. = \frac{Yм., сўм}{Ж.э.м., га}$$

Бунда: Ер ф.с. – ердан фойдаланиш самарадорлиги, сўм

Y.м. – ялли маҳсулот, сўм

Ж.э.м. - жами экин майдони, га

Бу кўрсаткич доимо ўсиб борса ижобий ривожланиш ҳисобланади. Албатта унинг даражасига жуда кўплаб омиллар (иқтисодийётнинг, технологиянинг ривожланганлик даражаси, инфляция даражаси, экин турлари ва маҳсулотларга шаклланадиган нархлар даражаси) таъсир этади.

Ер бирлиги ҳисоби ва олинган фойда миқдори, сўм

Бу формула ҳамин формула ёрдамида аниқланади.

$$Ер ф.с. = \frac{Ж.ф., сўм}{Ж.э.м., га}$$

Бунда: Ер ф.с. – ердан фойдаланиш самарадорлиги, сўм
Ж.ф. – жами олинган фойда (ёки соф фойда), сўм
Ж.э.м. – жами экин майдони, га

9.6.Ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини ошириш йўналишлари.

- Ер қонунчилигини такомиллаштириш;
- Мулкий муносабатларни такомиллаштириш;
- Қишлоқ хўжалиги экинларини жойлаштиришда ернинг татаби ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда амалга ошириш;
- Салбий ер тарнсформациясига йўл қўймаслик;
- Ер ва сувдан фойдаланувчиларнинг самарадорликни оширганликлари учун манфаатдорлигини таъминлаш;
- Танланган ишлаб чиқариш турининг технологияларини бузмасдан бажариш, мелiorация ва ирригация тадбирларини ўз вақтида самарали ўтказиш;

Fanga doir video ma'ruzalar, video roliklar

<https://www.youtube.com/watch?v=sR-qL7QdVZQ> Philip Kotler: Agriculture

<https://www.youtube.com/watch?v=hZLMv5aexto4> Principles of Agriculture Strategy

<https://www.youtube.com/watch?v=H8aZr-Ula1w> Agriculture Mix: Pricing Strategies

<https://www.youtube.com/watch?v=XBmWEduod5k> Pricing Strategies

<https://www.youtube.com/watch?v=GZgFdPWtVGYP> Promotion

<https://www.youtube.com/watch?v=ys7zx1Vc9po> The Seven Ps of the Agriculture

Mix: Agriculture Strategies

<https://www.youtube.com/watch?v=H8FANR-2u2Q> Strategic Planning: SWOT &

TOWS Analysis

<https://www.youtube.com/watch?v=qbyb0ht-dsk> McDonalds SWOT

<https://www.youtube.com/watch?v=mCdcdf-b8A> UPEST Analysis

<https://www.youtube.com/watch?v=Zq391bgs6h0> - What is Market Research? An

Informative Presentation.

<https://www.youtube.com/watch?v=sdQfId91Y0g> - Ethical Behavior in Agriculture

https://www.youtube.com/watch?v=n_L4tBP_KFQ - Market Segmentation:

Geographic, Demographic, Psychographic & More - Study.com

<https://www.youtube.com/watch?v=IyjDjr33wAQ> - Live affiliate Agriculture case

study

https://www.youtube.com/watch?v=2Zwlb_1Q23I - Market Feasibility Study: More

Important Than a Business Plan

<https://www.youtube.com/watch?v=b0hle7pVLmM> How to Create a Digital

Agriculture Strategy - A Silverstone Case Study

<https://www.youtube.com/watch?v=ZzPjSqvm9P8> Infragistics Agriculture Dashboard

Case Study

<https://www.youtube.com/watch?v=laTzwz08M94> Market segmentation: a case study

<https://www.youtube.com/watch?v=bqaEhW3xOck> Market Orientation and Sales

Orientation

<https://www.youtube.com/watch?v=IggKinwxbZ4> Part 5: Agriculture, Community and

Apps Case Study featuring Coca-Cola - Salesforce World Tour Chicago

<https://www.youtube.com/watch?v=z-9Yxo02hRk> Case Study 2016: When Content

Agriculture Meets SEO

<https://www.youtube.com/watch?v=lcoLoIyGw7I> Nike Agriculture Strategy |

Successful Agriculture #1

https://www.youtube.com/watch?v=9_XWp5fnXKc What is Agriculture & Brand

Strategy?

<https://www.youtube.com/watch?v=CjieRgtjvlc> Eno Mobile Agriculture Case Study:

70% Increase in Product Sales

<https://www.youtube.com/watch?v=No67z1C4HPw> Heineken India - Viral Campaign

2013

<https://www.youtube.com/watch?v=-cvv1oC-ZaM> Guerrilla Agriculture - Coca-Cola

Dancing Vending Machine

**FANNI O'QITISHNING INTERAKTIV
TEXNOLOGIYALARI**

QO'LLANILADIGAN PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI SHARHI

1. Ma'ruza mashg'ulotlarning tashkil etishning asosiy shakllari

Ma'ruza mashg'uloti – OO'Yuda o'qitishni tashkil etishning yetakchi shakli hisoblanadi, bilimlarni birlamchi egallashga yo'naltirilgan.

Ma'ruzani asosiy belgilanishi – o'qitishni nazariy asosini ta'minlab berish, o'quv faoliyatga va aniq o'quv fanga qiziqishni rivojlantirish, kursantlarga o'quv kursi ustidan mustaqil ishlash uchun orientirlarni shakllantirish.

Ma'ruza materiallarining mazmuni va hajmiga talablar

Ma'ruza materiallarining *mazmuni* quyidagi mezonlarga javob berishi lozim:

- yangilik, ilmiylik, asoslilik va axborot uchun belgilanganlik;
- aniq, ishonchli misol, fakt, asosnoma va ilmiy dalillarning mavjudligi;
- faktga asoslangan (statistik va v.h.) materiallarni ko'p emasligi.

Ma'ruza materiallarining *hajmi* rejalashtirilgan mavzuni yoritish uchun yetarli bo'lishi kerak.

Ma'ruzalar turlari vaularga xos xususiyatlar

O'quv mashg'ulotning maqsadi	Ma'ruza turi, uning o'ziga xos xususiyatlari
<i>Kirish ma'ruzasi</i>	
Fan doirasida o'quv axborotini o'zlashtirish bo'yicha talabalar harakatining yo'naltiruvchi asosini ta'minlash.	Ta'lim berish tuzilishida motivatsion bosqich hisoblanadi. Uning vazifasi – o'quv fani mazmuni, uning o'quv jarayonidagi o'rni va kelgusidagi tezkor-xizmat faoliyatdagi ahamiyati to'g'risida dastlabki tasavvurlarni berish, talabalarni ishlash tizimida yo'naltirish, oldinda turgan mustaqil ishning uslubiyoti va tashkillashtirishi bilan tanishtirish, hisobot berish vaqti va baholashni aniqlashtirish.
<i>Axborotli ma'ruza</i>	
O'quv mavzu bo'yicha tasavvurni shakllantirish	Bu an'anaviy ma'ruza turi: ma'ruza rejasiga muvofiq o'quv materialini monologik tarzda izchillikda bayon etish.
<i>Muammoli ma'ruza</i>	
Muammoni belgilash va uni yechimini topishni tashkillashtirish/an'anaviy va zamonaviy nuqtai nazarlarni jamlash va tahlil qilish va v.h. orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Yangi bilimlar savol/vazifa/vaziyatlarning muammoligi orqali kiritiladi. Bu jarayonda talabalarining bilishi o'qituvchi bilan hamkorligiga va dialogiga asoslanadi, hamda izlanuvchilik faoliyatiga yaqinlashadi.
<i>Ko'rgazma ma'ruza</i>	
O'TVdan keng foydalanish orqali o'quv mavzusi bo'yicha	Bunday ma'ruzani o'qish, ko'rib chiqilayotgan ko'rgazmali materiallarni ochib berishga va qisqacha

O'quv mashg'ulotning maqsadi	Ma'ruza turi, uning o'ziga xos xususiyatlari
tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	sharhlashga olib keladi.
<i>Binar ma'ruza</i>	
Talabalarga munozara madaniyatini, muammoni hamkorlikda yechishni namoyish etish orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Bunday ma'ruzani o'qish ikki o'qituvchi/2-maktabning ilmiy vakillari/olim va amaliyotchi/o'qituvchi va talabalarning dialogini o'zida namoyon etadi.
<i>Anjuman-ma'ruza</i>	
O'quv axborotni izlash, tanlash va bayon etish jarayonida talabalarning faol ishtiroklarida yoritib berish orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Oldindan belgilangan muammo va uni har tomonlama yoritib berish nazarda tutilgan ma'ruzalar tizimi (5-10 daq. davomiyligida) bilan, ilmiy-amaliy mashg'ulot ko'rinishida o'tkaziladi. Mashg'ulot yakunida o'qituvchi mustaqil ish va so'zga chiqishlarga yakun yasaydi, axborotni to'ldiradi/aniqlik kiritadi, asosiy xulosalarni ifodalaydi.
<i>Umumlashtiruvchi ma'ruza</i>	
Bilimlarni batafsil yoritish va aniqlashtirishsiz tizimlashtirish.	Ma'ruzada bayon etilayotgan nazariy holatlarning negizini kursning yoki katta bo'limlarning ilmiy-tushunchali va kontseptual asosi tashkil etadi.
<i>Maslahatli-ma'ruza</i>	
Bilimlarni chuqurlashtirish, tizimlashtirish.	Turlicha stsenariy bo'yicha o'tishi mumkin. 1. "Savol-javoblar"- o'qituvchi bo'lim yoki to'liq kurs bo'yicha talabalar savollariga javob beradi. 2. "Savol-javoblar-munozaralar": o'qituvchi nafaqat savollarga javob beradi, balki javoblarni izlashni ham tashkillashtiradi.
<i>Yakuniy ma'ruza</i>	
Bilimlarni batafsil yoritish va aniqlashtirishsiz tizimlashtirish.	Kursni o'rganishni yakunlaydi, butun davr mobaynida o'tilganlarni umumlashtiradi. Yakuniy ma'ruzada o'qituvchi kursning asosiy g'oyalarini ajratadi, kelgusidagi tezkor-xizmat faoliyatda va boshqa fanlarni o'rganishda olgan bilimlarni qanday qo'llash yo'llarini ko'rsatadi, fan bo'yicha yakuniy nazorat xususiyatini tushuntiradi, yakuniy nazorat variantlarining murakab savollarini tushuntiradi.

2. Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishning asosiy shakllari

Amaliy mashg'ulot:

- o'quvchilarni o'qituvchi bilan va o'zaro faol suhbatga kirishishiga yo'naltirilgan,
- nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda amalga oshirish uchun sharoitni ta'minlovchi,
- olingan bilimlarni amaliy foydalanish imkoniyatlarini muhokama qilishga mo'ljallangan mashg'ulotning o'qitish shakli.

Amaliy mashg'ulotning mazmuniga quyiladigan talablar

- muhokamaga munozarali savollar olib chiqiladi;
- muhokama qiluvchi savollar ilm-fanning erishgan zamonaviy yutuqlari tomoni bilan ko'rib chiqiladi;
- nazariya va amaliyotni uzviy birligi ochib beriladi;
- muhokama qiluvchi materialning talabalarning bo'lg'usi kasbiy faoliyati bilan aloqasi ta'minlanadi;
- ko'rib chiqilayotgan material adabiyotda mavjud emas yoki material, qisman bayon etilgan.

Amaliy mashg'ulotlar turlari va ularga xos xususiyatlari

Amaliy mashg'ulot turi	Amaliy mashg'ulot shakli, uning o'ziga xos xususiyatlari
<p><i>Talabalarining nazariy bilimlarini tizimlashtirish/tuzilmaga keltirish/mustahkamlash/kengaytirish:</i></p> <ul style="list-style-type: none">- metodologik nuqtai nazaridan eng muhim va o'ziga xos fan mavzularining yaxshi o'rganish.- tushunish va o'zlashtirish uchun murakkab bo'lgan mavzu savollarini batafsil o'rganish.- kasbiy tayyorgarlik sifatini aniqlovchi, alohida asosiy bo'lgan mavzularni batafsil o'rganish.	<p><i>Keng ko'lamli suhbat.</i> Hamma uchun umumiy bo'lgan tavsiya etilayotgan majburiy va qo'shimcha adabiyotlar bilan mashg'ulotning har bir reja savollariga talabalarni tayyorgarligini nazarda tutadi. Faollashtirishni barcha vositalarini qo'llash bilan: so'zga chiquvchiga va barcha guruhga yaxshi o'ylab tuzilgan aniq ifodalangan savollar, so'zga chiquvchi talabalarni kuchli va kuchsiz tomonlariga talbalar diqqatlarini qarata olish, talabalar diqatti va qiziqishini, ish jarayonida ochib berilayotgan, yangi tomonlarga o'sha vaqtni o'zida ajratib ko'rsatish va boshqalar asosida ko'pchilik talabalarni savollarni muhokama qilishga jalb qilish imkonini beradi. Keng ko'lamli suhbat ba'zi savollar bo'yicha alohida talabalarni avvaldan rejalashtirilgan qo'shimcha ravishda so'zga chiqishlarini istisno qilmaydi, balki, taxmin qiladi. Biroq bunday ma'lumotlar muhokama uchun asos bo'lmaydi, balki muhokama qilingan savollar uchun to'ldiruvchi bo'ladi.</p> <p><i>Ma'ruza va referatlar muhokamasi.</i> Muhokamaga 12—15 daqiqa davomiyligidagi 2-3 ma'ruzadan ko'p bo'lmagan ma'ruzalar olib chiqiladi. Ba'zida qo'shimcha ma'ruzachi va opponentlar (muxoliflar) belgilanadi. Oxirgi chiquvchilar mazmunni qaytarmaslik uchun, ma'ruza matni bilan tanishadilar. Biroq ko'p hollarda, ma'ruzachi va opponentlar, qo'shimcha ma'ruzachilardan tashqari, hech kim seminarga jiddiy tayyorlanmaydi. So'zga chiquvchilarni o'zlari ham faqat bir savolni o'rganadilar. SHu bilan birga, odatiy seminar ishiga “quruq nazariyalik” elementini kiritib, bunday mashg'ulotlar talabalarda ba'zi qiziqishlarni uyg'otadi. Talabalarni har birini qo'shimcha ma'ruzachi yoki opponent sifatida tayyorlanib kelishga o'rgatish juda muhim hisoblanadi. Referatli ma'ruzalarni yakuniy seminarda, uning asosiy savollari avvaldan muhokama qilib bo'lingan, katta bir mavzu bo'yicha</p>

ko'rib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Press-konferentsiya.

Qisqa so'zga chiqishdan so'ng birinchi savol bo'yicha ma'ruzachiga (agarda ma'ruzalar bir qator talabalarga berilgan bo'lsa, o'qituvchining o'zi ulardan biriga so'z beradi) so'z beriladi. SHundan so'ng har bir talaba ma'ruza mavzusi bo'yicha unga savol berishi lozim. Savol va javoblar seminarining markaziy qismini tashkil etadi. Qancha ko'p jiddiy tayyorgarlik ko'rilsa, savollar shunchalik chuqur va mahoratli beriladi. Savollarga avval ma'ruzachi javob beradi, so'ngra u yoki boshqalar bo'yicha istagan bir talaba o'z fikrini bildirishi mumkin. Bunday holatlarda qo'shimcha ma'ruzachilar, agarda shundaylar belgilangan bo'lsa, faol bo'ladilar. O'qituvchi har bir muhokama qilinayotgan savol bo'yicha, yoki seminar yakunida o'z xulosasini qiladi.

O'zaro o'qish.

Tushunish va o'zlashtirish uchun eng ko'p murakkablikdagi savollarni o'rganish asosiy maqsadga ega bo'lgan, seminar. Seminar mobaynida talabalarni o'zaro o'qishga yo'naltirish muhim hisoblanadi: har kichik-guruhga mavzuning bir savoli beriladi, bu bo'yicha ular ishlaydilar va bunga asos (ekspert varaqlar – savolni yoritish rejasi, tayyorlangan ma'lumotlarni vizual taqdim etish bo'yicha tavsiyalar) beriladi. Ekspert guruhlarining ish natijalari taqdimotidan so'ng o'qituvchi xulosalar qiladi.

Yumoloq (yozma /og'zaki) stol.

O'tgan mavzu bo'yicha bilimlarni chiqurlashtirish va aniqlashtirish, bor bilimlarni safarbar qilish va har xil vaziyatlarda ularni qo'llash, o'z fikrlarini qisqa va asoslangan xolda bayon qilish ko'nikmalarini rivojlantirish asosiy maqsadga ega bo'lgan, seminar.

Har xil stsenariylar bo'yicha o'tkazilishi mumkin.

1. «Yozma yumoloq stol» - talabaning savoli / yechimi topilishi kerak bo'lgan g'oya yozilgan varaq, doira bo'yicha uzatiladi va har bir ishtirokchi o'z mulohazalarini qo'shadi.

2. «Og'zaki yumoloq stol» - har bir talaba qo'yilgan savolning javobiga o'z qo'shimchalarini kiritadi / oldingi ishtirokchi tomonidan taklif qilingan g'oyani qo'llab-quvvatlaydi va rivojlantiradi.

Spetsseminar.

Bakalavriyatning 4 kursida, magistraturada o'tkaziladi. Ilmiy mavzu bo'yicha yosh tadqiqotchilarni muloqat maktabini ifodalaydi. Spetsseminar vaqtida talabalarning guruhlarda ishlashga va uni baholashga, ilmiy tadqiqotlar usullaridan foydalanishga intilishlari katta rol o'ynaydi.

<p><i>Ilm-fanningalohida xususiy muammolarini chuqurroq ishlab chiqish.</i></p>	<p>Spetsseminarning yakuniy mashg'ulotida o'quituvchi, qoidaga ko'ra, seminarlarni va talabalarning ilmiy ishlarini muhokama qilingan muammolarni kelgusida tadqiqotlar qilish istiqbollarini va talabalarni ularda ishtiroq etish imkoniyatini ochib umumlashtiradi.</p>
<p>Maxsus (kasbiy) va umumo'quv ko'nikma va amaliy malakalarni shakllantirish: - amaliy muammoli vaziyatni tahlil qilish va yechish jarayonida xarakterlar algoritmini aniqlash bilan bog'liq egallagan nazariy bilimlarni amaliy qo'llash.</p>	<p>Ta'limiy o'yin. O'qitish samaradorligini uning ishtiroqchilarini nafaqat bilimlarni olish jarayoniga faol jalb qilish, balki ularni (hozir va shu yerda) foydalanish orqali oshirishga imkon beradi; o'zgaruvchan vaziyatlarda o'zini tutish taktika ko'nikmalarini shallantiradi; virabativaet dinamiku rolevogo povedeniya; amaliyot imitatsiyasini ifodalaydi; aniq ko'nikma va malakalarni shakllantirishga va ishlab berishga qaratilgan. Seminar natijaviyligini uning tashkiliy-uslubiy ta'minoti belgilaydi: o'yinning texnologik xaritasini ishlab chiqish; o'yin atributlarini va materiallar paketini: vaziyat bayoni, ishtiroksilar uchun yo'riqnomalar, personajlar ta'rifi (agar o'yin rolli yoki ishbilarmon bo'lsa)yoki vaziyatli ko'rsatmalar (agar o'yin modellashtiruvchi bo'lsa) tayyorlash. Amaliy topshiriqlarni bajarish. Amaliy topshiriqlarning ko'pchiligi kichik guruhlar tarkibida bajariladi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: yo'riqnoma berish → o'quv topshiriqni bajarish bo'yicha yo'riqnoma bilan tanishish → topshiriqni bajarish → natijalarning ommaviy taqdimoti → natijalarni umumlashtirish va baholash. Masalalar yechish bo'yicha mashq. Yakka tartibda amalga oshiriladi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: yo'riqnoma berish – masalani yechish – natijalarni tanlama taqdimoti - umumlashtirish. Muammoli masalalar va vaziyatlarni yechish. Muammoli masalalar va vaziyatlarni ishlab chiqish juda katta mexnat talab qiladi. Lekin talabalar tomonidan amaliy kasbiy faoliyatdan olingan muammoli masalalarni yechish va muammoli vaziyatlarni ko'rib tahlil qilish nazariyani haqiqiy amaliyot bilan bog'lashga imkon beradi. Bu o'qitishni faollashtirishga imkon beradi, talabalarga o'rganilayotgan materialni amaliy foydasini tushunishga yordam beradi. Ta'lim beruvchi amaliy muammoli vaziyatlarni (keyslarni) yechish. Keys (muammoli vaziyatdan farqli ravishda) talabalarni muammoni ifodalash, muammoli vaziyatni tahlil qilish va baholash, uni maqsadga muvofiq yechim variantlarini qidirishga yo'naltiruvchi tashkilotlar, insonlar guruhi yoki alohida individlarni hayotining muayyan sharoitlarini</p>

	<p>yozma ravishda taqdim etilgan bayonini o'z ichiga oladi.</p> <p>Keysni yechish jarayoni quyidagi bosqichlarini o'z ichiga olish muhim:</p> <ul style="list-style-type: none"> → muammoni yakka tartibda tahlil qilish va yechish, → yakka tartibda topilgan yechimni birgalikda (kichik guruhlarda) tahlil qilish, o'zaro maqbul yechim variantini rasmiylashtirish, → guruh ishini taqdimoti, → muammoni yechish usul va vositalarining eng maqbul variantini jamoaviy tarzda tanlash. <p>Fiklash jarayoni, muammoli vaziyatni yechish jarayonida paydo bo'lingan, mustaqil topilgan dalillar orientirlarni, kasbiy boyliklarni topishga va mustaqamlashtirishga, kelgusi kasbiy faoliyati bilan aloqani anglashga ko'maklashadi.</p> <p><i>O'quv loyihalarning taqdimoti va baholanishi</i></p> <p>Ushbu o'quv mashg'ulotini tayyorlashda o'qituvchining roli quyidagilardan iborat: loyiha topshirig'ini ishlab chiqish; talabalarga ma'lumotlarni izlashda yordam berish; o'zi axborot manbai bo'lishi; butun jarayonni muvofiqlashtiri; ishtirokchilarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish; uzluksiz qayta aloqani amalga oshirish; maslahat berish.</p> <p>Ushbu o'quv mashg'ulotida guruhlar o'z faoliyatining natijalari to'g'risida ma'ruza qilishadi va uni belgilangan shaklda taqdim etishadi (loyihaviy faoliyatning natijalarini, hamda loyiha maxsulotini tasviriy va og'zaki taqdimot ko'rinishida).</p> <p>O'qituvchi guruhlarning o'zaro baholanishini tashkillashtiradi va loyiha ishtirokchining faoliyatini baholaydi.</p>
<p><i>Talabalarni nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasini nazorat qilish va baholash</i></p>	<p><i>Kollokvium.</i></p> <p>O'qituvchining talabalar bilan kollokviumlari (suhbatlashuvi) odatda kursning u yoki bu mavzusi bo'yicha bilimlarini aniqlash, uni chuqurlashtirish maqsadida olib boradi. U ko'pincha 1) dasturda ko'zda tutilmagan, lekin talabalarda qiziqish uyg'otgan qo'shimcha mavzular bo'yicha; 2) fanning alohida murakkab, lekin talabalar tomonidan yetarli darajada o'zlashtirilmagan mavzulari bo'yicha qo'shimcha darslar mobaynida; 3) ohirgi seminar mashg'ulotlarida javob bermagan talabalarni birish darajasini aniqlash uchun.</p> <p>Seminar-kollokvium mobaynida ma'ruza, referat va boshq. Yozma ishlar tekshirilishi mumkin.</p> <p><i>Yozma (nazorat) ish.</i></p> <p>Talabalar nazorat savollariga javob beradilar/ testlarni yechadilar/ nazorat topshiriqlarini bajaradilar. Ularning to'plamini to'g'ri tuzish muhim hisoblanadi: ular rejalashtirilayotgan o'quv materialni o'zlashtirish</p>

	darajasiga mos kelishligi kerak va ularni tekshirishni ta'minlashi kerak.
--	---

3. Ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar

AQLIY HUJUM METODI

Aqliy hujum (breynstroming-aqllar to'zoni) – amaliy yoki ilmiy muammolar yechish g'oyasini jamoaviy yuzaga keltirishda qo'llaniladigan metod.

Metod chegaralangan vaqt oralig'i ichida aniq muammo (savol, masala)ni yechishning noan'anaviy yo'llarini izlash bo'yicha o'quvchilarni aqliy faoliyatini yo'naltirishga asoslangan.

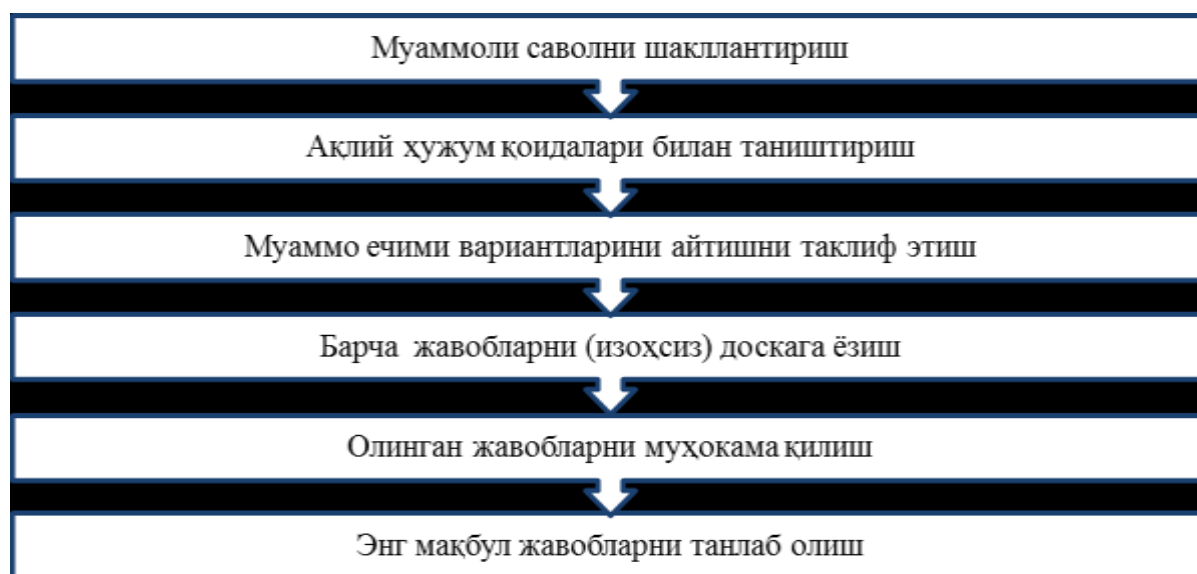
O'quv mashg'ulotidagi aqliy hujum uchun muammoni tanlash quyidagi tamoyillar bo'yicha amalga oshiriladi:

- tanlangan muammo nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lishi hamda o'quvchilarda faol qiziqish uyg'otishi kerak;

- ko'p har xil ma'nodagi yechim variantlariga ega bo'lishi kerak.

O'qitish texnologiyasini ishlab chiqishda aqliy hujum metodi o'quv mashg'ulotining bir lavhasi yoki butun mashg'ulotni o'tkazish asosi sifatida rejalashtirilgan bo'lishi mumkin.

Aqliy hujum metodining texnologik chizmasi 1-rasmda keltirilgan.



Aqliy hujum metodining texnologik chizmasi

INSERT TEXNIKASI

INSERT (inglizcha so'zdan olingan bo'lib - INSERT – Interaktive- interfaol Noting – belgilash System - tizim for-uchun Effective – samarali Reading – o'qish and– va Thinking – fikrlash degan ma'noni anglatadi).

1) Samarali o'qish va fikrlash uchun matnda belgilar qo'yishning interfaol tizimi hisoblanadi.

Matnni belgilash tizimi:

(√) - mening bilganimni tasdiqlovchi axborot;

(+) –men uchun yangi axborot;

(-) - menning bilganlarimga, zid axborot;

(?) - meni o'ylantirib qo'ydi. Bu bo'yicha menga qo'shimcha axborot kerak.

PINBORD TEXNIKASI

Pinbord–(inglizchadan: *pin*- mahkamlash, *board* – yozuv taxtasi) – o’quvchilarni tizimli va mantiqiy fikr bildirishga o’rgatadigan metod.

Pinbord texnikasi:

1) muammoli masalalar va vaziyatlar, aqliy hujum va amaliy o’qitish metodlari bilan birga jamoaviy tarzda (guruhlarda) muammoni yechish variantlarini baholash hamda ular ichidan eng yaxshisini tanlash imkonini beradi;

2) aqliy hujum va amaliy o’qitish metodlari bilan birga jamoaviy tarzda (guruhlarda) toifali sharh o’tkazish imkonini beradi.

Pinbord texnikasining texnologik chizmasi

KEYS–STADI METODI

KEYS – (ingl. sase – to’plam, aniq vaziyat) – nazariy bilimlarni amaliy vazifalarni yechish jarayonida qo’llash imkonini beruvchi *o’qitish vositasi*.

Keysda bayon qilingan vaziyatni o’rganib va tahlil qilib, o’quvchilar o’zining kelgusidagi kasbiy faoliyatida o’xshash vaziyatlarda qo’llashi mumkin bo’lgan tayyor yechimni oladi.

Keysda bayon qilingan vaziyatlar (kasbiy), amaliy mashg’ulotlarda yechiladigan vaziyatli masalalardan tubdan farq qilinadi. Agar vaziyatli masalalarda har doim shart (nima berilgan) va talab (nimani topish kerak) berilgan bo’lsa, keysda, qoidaga ko’ra, bunday parametrlar mavjud emas.

O’quvchiga taqdim etilgan ixtiyoriy keysda:

- keysning belgilanishi va topshiriq/savollar aniq ifodalangan bo’lishi kerak;
- bayon qilingan muammoli vaziyatni yechish uchun kerakli va yetarli xajmda ma’lumotlarni o’z ichiga olishi kerak
- keysni yechish uchun *uslubiy ko’rsatmalar* bo’lishi kerak.

Keys–stadi (ingl.sase– to’plam, aniq vaziyat, stadi–o’qitish)–amaliy o’qitish vaziyatlarimetodi.

Keys-stadi - o’qitish, axborotlar, kommunikatsiya va boshqaruvning qo’yilgan ta’lim maqsadini amalga oshirish va keys-stadida bayon qilingan amaliy muammoli vaziyatni hal qilish jarayonida prognoz qilinadigan o’quv natijalariga kafolatli yetishishni vositali tarzda ta’minlaydigan bir tartibga keltirilgan optimal usullari va vositalari majmuidan iborat bo’lgan o’qitish texnologiyasidir.

Ushbu metod o’quvchilarni quyidagilarga undaydi:

- muammoni shakllantirishga;
- amaliy vaziyatni tahlil qilish va baholashga;
- muammo yechimini eng maqbul variantini tanlashga.

O’quv mashg’ulotning o’qitish texnologiyasini tanlashni ikki asosiy dalil belgilaydi:

1. Keysning hajmi (qisqa, o’rtacha miqdordagi, katta)

2. O’quv topshirig’ini taqdim etish usuli:

- savolli (savollar keysdan keyin keltiriladi)

- topshiriqli (topshiriq keys kirish qismining oxirida keltiriladi)

O’QUV LOYIHA METODI

Ushbu metodning mohiyati shundan iboratki, ma’lum muddat ichida (bitta o’quv mashg’ulot doirasidan 2-3 oy muddat ichida) ta’lim oluvchi guruhli yoki yakka tartibda berilgan mavzu yuzasidan loyiha topshirig’ini bajaradi. Uning vazifasi – muayyan foydalanuvchiga yo’naltirilgan yangi ma’lumot olish, belgilangan muddat ichida berilgan u yoki bu muammoni ilmiy, texnikaviy yechimidan iborat.

O’quv loyihasi tushunchasi:

- muayyan iste'molchiga mo'ljallangan, muammolarni izlash, tadqiq qilish va yechish, natijani noyob (moddiy yoki intellektual) mahsulot ko'rinishida rasmiylashtirishga qaratilgan. Talablarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil qilish *usuli*;

- nazariy bilimlar orqali amaliy vazifalarni yechishga qaratilgan o'quv *vosita va qurollari*;

- rivojlantiruvchi, ta'lim-tarbiya hamda bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish va malakalarni shakllantirishga qaratilgan *didaktik vosita*.

GRAFIK TASHKIL ETUVCHILAR

KLASTER (klaster-tutam, bog'lam)-axborot xaritasini tuzish yo'li- barcha tuzilmaning mohiyatini umumlashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g'oyalarni yig'ish asosida aniq biror mazmunni keltirib chiqaradi.

Bilimlarni faollashtirishni tezlashtiradi, fikrlash jarayoniga mavzu bo'yicha yangi o'zaro bog'lanishli tasavvurlarni erkin va keng jalb qilishda yordam beradi.

Klasterni tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

1. Katta qog'oz varag'i markazida kalit so'z yoki 1-2 so'zdan iborat mavzu nomini aylana ichiga yozing.

2. Kalit so'z bilan birlashdigan yon tomoniga kichkina hajmdagi aylana- "yo'ldoshcha" ichiga mavzu bilan aloqador so'z yoki so'z birikmasini yozing. Ularni chiziq bilan "bosh" so'zga bog'lang.

3. Ushbu "yo'ldoshcha"larda "kichik yo'ldoshlar" ham bo'lishi mumkin, ular ichiga yana so'z yoki iboralar yozib ajratilgan vaqt tugagunga qadar yoki g'oyalar tugamagunga qadar davom ettiriladi.

«**NIMA UCHUN?**» **SXEMASI** –muammoning dastlabki sababini aniqlash bo'yicha fikrlar zanjiri bo'lib,tizimli, ijodiy, tahliliy mushohada qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

«Nima uchun?» sxemasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

O'quv topshiriqda ko'rsatilgan muammosababini aniqlash uchun:

1) Muammoni yozing va strelka chizig'ini chiqarib «Nima uchun?» so'rog'ini yozing.

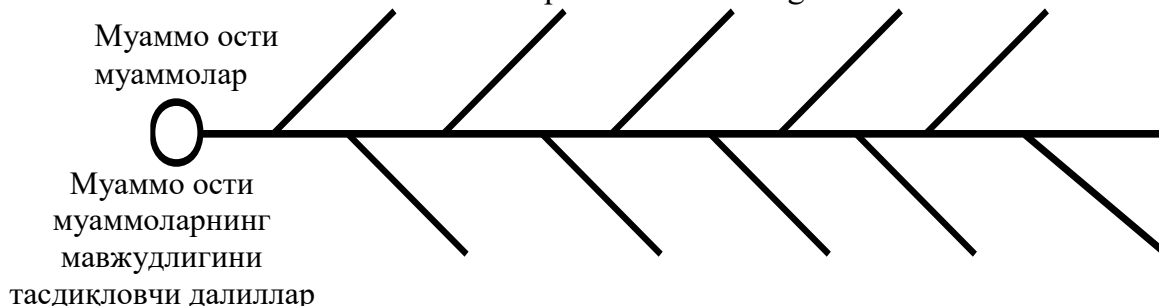
2) Savolga javob yozib nima uchun so'rog'ini takror yozib boravering. Bu jarayonni muammoning dastlabki sababi aniqlanmagunicha davom ettiring

«**BALIQ SKELETI**» **CHIZMASI** – bir qator muammolarni tasvirlash va uni yechish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

“Baliq skeleti” sxemasini tuzish bo’yicha o’quv topshirig’iga yo’riqnoma

O’quv topshiriqda ko’rsatilgan muammo maydonini tavsiflash uchun:

1.«Baliq skeletini” chizing:



2. «Suyak»ning chap qismida (yoki yuqori suyakda) muammo osti muammoni yozing, o’ng qismida (pastki suyakda) – muammo osti muammoni amalda mavjud ekanligini tasdiqlovchi dalillarni yozing.

«QANDAY?» IERARXIK DIAGRAMMASI - muammo to’g’risida umumiy tasavvurlarni olishga, uning yechimini topish usul va vositalarini topishga imkon beruvchi mantiqiy savollar zanjiridan iborat.

Tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantiradi.

«Qanday?» diagrammasini tuzish bo’yicha o’quv topshirig’iga yo’riqnoma

«Qanday?» diagrammasini tuzishdan avval, siz quyidagilarni bilishingiz kerak: ko’p hollarda Sizga muammolar hal etishda «Nima qilish kerak?» haqida o’ylashga hojat bo’lmaydi. Muammo yechimini topish uchun asosan «Buni qanday qilish kerak?» qabilida bo’ladi. «Qanday?» - muammoni hal etishda asosiy savol hisoblanadi.

1. Doira chizing va uning ichiga yechilishi lozim bo’lgan muammoni yozing.

2. Ketma-ket ravishda «Qanday?» savolini qo’ying va shu savolga javob bering. SHu tartibda savollarni ketma-ket berib boravering va javoblarni o’ylab o’tirmasdan, solishtirmasdan, baholamasdan, tez-tez yozishda davom eting.

Maslahat va tavsiyalar:

Yangi g’oyalarni grafik ko’rinishda qayd etishni o’zingiz hal eting: daraxt yoki kaskad ko’rinishida, yuqoridan pastga yoki chapdan o’ngga. Eng muhimi esda tuting: nisbatan ko’p miqdordagi foydali g’oyalar va muammo yechimlarini topishga imkon beradigan usul eng maqbul usul hisoblanadi.

Agarda siz muammoni yechimini topish uchun to’g’ri savollar bersangiz va uning rivojlanish yo’nalishini namoyon bo’lishida ishonchni saqlasangiz, diagramma, siz har qanday muammoni amaliy jihatdan yechimini topishingizni kafolatlaydi.

«NILUFAR GULI» CHIZMASI - muammoni hal etish vositasi. O’zida nilufar guli qiyofasini mujassam etgan. Uning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o’z navbatida to’qqizta kichik kvadratdan iborat.

Tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlash ko’nikmalarini shakllantiradi.

«Nilufar guli» sxemasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

O'quv topshiriqda ko'rsatilgan muammoni hal etish vositalarini topish uchun:

1) O'zida nilufar guli qiyofasini mujassam etgan sxemani chizing. Uning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o'z navbatida to'qqizta kichik kvadratdan iborat;

	B			Z			C	
			B	Z	C			
	D		D	A	F		F	
			G	H	Y			
				H			Y	

2) asosiy muammoni markaziy kvadratning markaziga yozing. Uni hal etish g'oyalarini markaziy kvadrat atrofida joylashgan qolgan sakkizta kvadratlarga yozing;

3) har bir ushbu sakkizta g'oyani markaziy kvadrat atrofida joylashgan sakkizta katta kvadrat markaziga o'tkazing, boshqacha aytganda, nilufar gulidan uning gul bargiga o'tkazing. SHunday qilib, ular har biri, o'z navbatida, yana bir muammo sifatida qaraladi.

MUSTAQIL TA'LIMGA OID TOPSHIRIQLAR

MUSTAQIL TA'LIMGA OID TOPSHIRIQLAR

1. “Oziq-ovqat damsturi: mamlakat taraqqiyoti, iqtisodiyot barqarorligi va farovonlikning mustahkam asosi:” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2014 yil 6 mayda Toshkent shahrida bo‘lib o‘tgan “O‘zbekistonda oziq-ovqat dasturini amalga oshirishning muhim zaxiralari” mavzuidagi xalqaro konferentsiyaning ochilish marosimida so‘zlagan nutqidan kelib chiqadigan vazifalar.
2. Agrosanoat majmusi tarmoqlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari.
3. Qishloq xo‘jaligida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning istiqbollari.
4. Agrosanoat majmuasi tarmoqlarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash.
5. Qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarishni joylashtirish va ixtisoslashtirish.
6. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari iqtisodiy samaradorligiga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar tahlili.
7. Qishloq xo‘jaligini barqaror rivojlantirish yo‘nalishlari.
8. O‘zbekiston Respublikasi agrar siyosati va uning asosiy yunalishlari.
9. O‘zbekiston Respublikasi agrosanoat majmuasi tarmoqlarini rivojlantirish muammolari.
10. Oziq-ovqat mahsulotlari bozori va uni O‘zbekiston Respublikasida rivojlantirish.
11. Qishloq xo‘jaligida innovatsiyalar.
12. Agrosanoat majmuasida investitsiyalar va ulardan samarali foydalanish.
13. Qishloq xo‘jaligida fermer xo‘jaliklarini hajmini muqobillashtirish natijalari tahlili.
14. Respublika qishloq xo‘jaligi infratuzilmasini rivojlantirish masalalari.
15. Qishloq xo‘jaligida mahsulotlarni tayyorlash, qayta ishlash va sotish tizimini rivojlantirish yo‘nalishlari.

GLOSSARIYLAR

GLOSSARIYLAR

Agrar (lotincha agrarius) - 1) yerga, yerdan foydalanishga, unga egalik qilishga oid (masalan agar tanglik, agrar islohot); 2) sanoatga nisbatan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi asosiy o'rinda turishini ifodalovchi so'z (masalan agrar mamlakat va h.k.).

Agrar islohotlar – qishloq xo'jaligidagi islohotlar. Davlatning yerga bo'lgan mulkchilik munosabatlari va yerda xo'jalik yuritish usullarini o'zlashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui. Dastlab agrar islohotlar kontseptsiyasi maqsad va vazifalari, yo'nalishi, uni o'tkazish bosqichlari aniqlab olinadi. SHunga asoslanib agrar islohotlarni o'tkazishning aniq chora-tadbirlari belgilanadi va ularni davlat amalga oshiradi.

Agrar siyosat – agrar munosabatlar masalasida davlatning faoliyati. Uning yordamida yer, asosiy vositalarga bo'lgan mulkchilik, qishloq xo'jaligini rivojlantirish masalalarining asosiy yo'nalishlari belgilanadi. Qishloq xo'jaligini kompleks rivojlantirishga qaratilgan faol olib boriladi. Qishloq aholisining masalalarini hal etishning bosh yo'nalishlari belgilanadi. Har bir davlat o'z manfaatlaridan kelib chiqib, mamlakat imkoniyatlarini hisobga olib agrar siyosatini olib boradi. Agrar siyosat ma'lum davrlarda o'sha davrning sharoitlarini hisobga olib o'zgarib, o'z zamonasiga moslashtirilib boriladi.

Agrar masala – qishloq xo'jaligida yerga egalik qilish, yerdan foydalanish, xo'jalik yuritish usullari yuzasidan paydo bo'lgan va har bir davrda o'z yechimini talab qiluvchi masala.

Agrosanoat majmuasi – qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, tayyorlash, qayta ishlash, saqlash va iste'molchilarga yetkazib berish maqsadida, o'zaro texnologik va xo'jalik aloqalar bilan bog'langan iqtisodiyotning tarmoqlari va xizmatlari yig'indisidan iborat, yagona maqsad yo'lida ishlaydigan majmuadir. Agrosanoat majmuasi murakkab tarkibga ega. Unga agrosanoat majmuasiga kiruvchi tarmoqlarga ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaradigan yirik sanoat korxinalari (qishloq xo'jaligi mashinasozligi sanoati, omuxta yem ishlab chiqarish sanoati, mineral o'g'itlar ishlab chiqaruvchi zavodlar, kimyoviy vositalar va qishloq xo'jaligi maqsadlari uchun dori-darmonlar ishlab chiqaruvchi korxonalar), qishloq xo'jaligining o'zi, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlaydigan korxonalar va tashkilotlar, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi korxonalar, ularni saqlaydigan, tashiydigan va tayyor mahsulotni iste'molchilarga yetkazib beradigan ulgurji va chakani savdo tashkilotlari kiradi. Bundan tashqari agrosanoat majmuasi mo'tadil ishlashini ta'minlaydigan ko'p tarkibli xizmat ko'rsatish infratuzilmasiga ham egadir. Agrosanoat majmuasi agrosanoat integratsiyasining mahsuli sifatida shakllanadi.

Agrosanoat integratsiyasi – sanoat va qishloq xo'jaligi tarmoqlarining iqtisodiy munosabatlarning chuqurlashishi asosida bir butun tizimga aylanishi. Uning asosini iqtisodiy, fan va texnika, texnologiya va boshqa xo'jalik imkoniyatlarini birlashtirish orqali ishlab chiqarish va mehnatning umumlashtirilishi tashkil etadi. Agrosanoat integratsiyasining rivojlanishi qishloq xo'jaligiga sanoatning kirib kelishini, qishloqning iqtisodiy va ijtimoiy masalalarini optimal yetish imkoniyatini kuchaytiradi.

Agrotexnologiya – dehqonchilik texnologiyasi, qishloq xo'jalik ekinlarini yetishtirish usullari tizimi. Agrotexnologiyaning nazariy asosi agronomiya hisoblanadi. Agrotexnologiya quyidagi tadbirlarni o'z ichiga oladi: tuproqqa ishlov berish; almashlab ekish; o'g'itlar solish; urug'likni ekishga tayyorlash; ekish; ekinlarni parvarishlash; begona o'tlar, kasalliklar va hasharotlarga qarshi kurash; hosilni yig'ib olish. Bu tadbirlarning har biri o'z navbatida agrotexnologiya usullari yig'indisidan iborat. Masalan, yerni haydash, tekislash, boronalash va ekishga tayyorlash usullari tuproqqa ishlov berish texnologiyasining asosini tashkil etadi.

Agrosanoat majmuasi – bu qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, tayyorlash, ularni saqlash, qayta ishlash, tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga etkazib berish bilan shug'ullanuvchi tarmoqlar va majmua tarmoqlariga xizmat ko'rsatuvchi sohalar yig'indisidir. Agrosanoat majmuasiga kiruvchi tarmoqlar uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi tarmoqlar va xizmat ko'rsatuvchi infratuzilma ham kiradi. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari 4 ta sohaga bo'linadi. Agrosanoat majmuasi birinchi sohasiga ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi tarmoqlar, ikkinchi sohasiga qishloq xo'jaligi, uchinchi sohasiga qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorovchi, qayta ishlovchi va tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi tarmoqlar, to'rtinchi sohasiga infratuzilma kiradi. Infratuzilma o'zi ikki guruhga bo'linadi. Birinchi guruhga, ishlab chiqarish infratuzilmasi ikkinchi guruhga esa ijtimoiy infratuzilma kiradi.

Aylanma vositalar (mablag'lar) - korxonada (xo'jalikning) xo'jalik faoliyatini moliyalashtirish uchun foydalaniladigan pul mablag'lari; aylanma vositalar aylanma ishlab chiqarish fondlari va muomala fondlaridan tashkil topadi.

Aylanma kapital – kapital (ishlab chiqarish fondlari) ning har bir ishlab chiqarish tsiklida sarf etiladigan va qiymati ishlab chiqarilgan tovarga to'liq o'tadigan qismi.

Aylanma mablag'lar – ishlab chiqarishni tashkil etish va mahsulotni sotish maqsadida zarur aylanma fondlarni va muomala fondini tashkil etish uchun avanslashtirilgan pul mablag'lari yig'indisidir.

Aktiv (lotincha **aktivus**- faol, ta'sirchan, ishchan) – 1) buxgalteriya balansining chap qismi, korxonaning muayyan sanada va pul ifodasida barcha vositalarini, ularning tarkibi va joylashuvini (asosiy fondlar, aylanma vositalar, pul mablag'lari, kapital sarflar, qarzdorlik talabnomalari va b.) aks etadi; 2) korxonada yoki tashkilotning mulki yoki resurslari (bino, mashina, naqd pul, qimmatbaho qog'ozlar va b.). Pulga tez sotilishi (aylanishi) mumkin bo'lgan, bozori chaqqon aktiv (veksellar, qimmatbaho qog'ozlar, oltin, naqd pul, va b.) likvid aktivlar deyiladi.

Assotsiatsiya (lotincha **associa** – birlashish, qo'shish, uyushish) – umumiy maqsadga erishish uchun tuzilgan uyushma, ittifoq, guruh.

Assortiment (frantsuzcha **assortiment** –tanlab olingan, saralangan) – muayyan belgilariga ko'ra guruhlangan tovarlar turlari, xillari to'plami.

Asosiy vositalar – ishlab chiqarishning moddiy sharoitlarini ta'minlaydigan vositalar (mehnat qurollari, bino, inshoot, qurilma va b.). Buxgalteriya hisobi va rejalashtirishda asosiy vositalar tarkibiga bir yildan ortiq va qiymati eng kam ish haqining 15 barobaridan arzon bo'lmagan vositalar kiritiladi.

Asosiy kapital – kapitalning asosiy ishlab chiqarish vositalari (mashina, asbob-uskuna ishlab chiqarish binolari va uskunalari) o'z ichiga oluvchi, iqtisodiy jihatdan o'z qiymatini ishlab chiqarilgan tovarlarga asta-sekin va uzoq muddatda o'tkazib boruvchi qismi.

Asosiy faoliyatdan olingan foyda - bu mahsulotni sotishdan olingan yalpi foyda bilan davr xarajatlari o'rtasidagi tafovut va plyus, asosiy faoliyatdan ko'rilgan boshqa daromadlar yoki minus boshqa zararlar sifatida aniqlanadi.

Almashlab ekish - ekinlarning yillar davomida ma'lum dalalarda rejali tartibda navbati bilan almashib turilishi.

Auktsion – tovar va mahsulotlarni kim oshdi savdosida erkin sotish joyi.

Bevosita xarajatlar - bitta mahsulot ishlab chiqarish bilan bevosita bog'liq, miqdori ishlab chiqarish hajmining o'zgarishiga nisbatan o'zgaruvchan xarajatlar.

Bilvosita xarajatlar - yordamchi ishchilarga vaqtbay ish haqi to'lash, ishlab chiqarish asosiy vositalarining amortizatsiyasi, ishlab chiqarish asosiy vositalarini saqlash, joriy va kapital remont qilish va mahsulot hajmining o'zgarishidan qat'i nazar nisbatan doimiy

bo'lib qoladigan boshqa xarajatlar singari ishlab chiqarish jarayoniga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq ishlab chiqarish ahamiyatidagi xarajatlar.

Biznes – sohibkorlik – tijorat ishlari bilan shug'ullanish, pul topish maqsadida biror ish bilan shug'ullanish.

Bo'linmas fond - qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi) ustav fondi qiymatining bir qismi bo'lib, u shirkat xo'jaligi tasarrufida qoladi va paychi a'zolar o'rtasida taqsimlanmaydi.

Bazis davr – iqtisodiyotda joriy (hisobot) davri ma'lumotlari (ko'rsatkichlari) ni qiyoslash uchun qabul qilingan biror vaqt (oy, kvartal, yil va h.k.) yoki sana.

Bazis narx - 1) rejali iqtisodiyotda doimiy deb qabul qilingan va xalq xo'jaligi ko'rsatkichlari (masalan, milliy daromad hajmi, sanoat, qishloq xo'jaligi, yalpi mahsuloti va b.) dagi o'zgarishlarni indekslarni hisoblashda asos qilib olingan narx. 2) sifat ko'rsatkichlari aniq bo'lgan tovarning kontrakt yoki preyskurant narxi.

Balans (lotincha **balanx**) – biron-bir faoliyatning bir-birini muvozanatlashi lozim bo'lgan tomonlari (masalan, daromadlar va xarajatlar) o'rtasidagi nisbatlarning miqdoriy ifodasi. Iqtisodiyotda buxgalteriya balansi, ijtimoiy mahsulot balansi, savdo balansi, mehnat resurslari balansi, daromad va xarajatlar balansi, to'lov balansi va boshqa balanslar mavjud.

Bandlik – aholini ish bilan ta'minlash, mehnatga layoqotli aholining ijtimoiy foydali mehnat bilan mashg'ul bo'lishi; fuqarolarni shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq bo'lgan va qonunlarga zid kelmaydigan, mehnat daromadi beradigan faoliyati.

Bank krediti – banklarning mijozlarga vaqtinchalik foydalanish uchun kapital berishi. Banklar qaytarishlik, bank foizi to'lovi va muddatlilik shartlarida o'z mablag'lari va jalb etilgan mablag'lar hisobidan kreditlari beradi. Turli ssudalar (savdo-sotiq, ko'chmas mulkni garovga oilsh, asosiy kapitalni kengaytirish va boshqalar), veksellar hisobi kabi shakllari bor.

Bank foiz stavkasi - banki ssudasidan foydalanganlik uchun belgilangan haq miqdori; qarz summasiga nisbatan foiz hisobida undiriladi. Uning miqdori kredit turi, muddati va qarzning vaqtida qaytarilishiga bog'liq. Tijorat va davlat banklari Markaziy (milliy) Bank boshchiligida kreditlar uchun belgilaydigan bank foiz stavkasi qarzning qaysi tarzda va qanday berilishiga ham bog'liq. Uzoq muddatli qarzning bank foiz stavkasi past, qisqa muddatlisiniki yuqori bo'ladi.

Bozor - sotuvchilar bilan xaridorlar o'rtasidagi tovar ayriboshlash munosabatlari; ishlab chiqarish bilan iste'molni o'zaro bog'lovchi mexanizm. Bozor ob'eti nafilligi bor tovar va xizmatlar. Bozor ishtirokchilari (sotuvchi va xaridorlar) bo'lib ular firmalar, uy xo'jaliklari, davlatning tashkilot, idoralari va boshqalardan iborat.

Bozor infratuzilmasi – bozorda tovarlar va xizmatlarning erkin harakatini ta'minlaydigan muassasalar, tashkilotlar majmui. Bozor infrastrukturasi asosiy unsurlar quyidagilar: birjalar (tovar, xom ashyo, fond, valyuta) va ularning tashkiliy rasmiylashtirilgan vositachiligi; kimoshdi savdolari, yarmarkalar va birjadan tashqari tashkiliy vositachilik shakllari; kredit tizimi va tijorat banklari, emissiya tizimi va emissiya banklari; aholi bandligini boshqarish tizimi; davlat va nodavlat bandlikka yordam ko'rsatish markazlari (mehnat birjalari); axborot texnologiyalari va ishbilarmonlik aloqalari vositalari; soliq tizimi va soliq inspeksiyalari; tijorat-xo'jalik xatari sug'urtasi tizimi va sug'urta kompaniyalari; maxsus reklama agentliklari, axborot markazlari va ommaviy axborot vositalari agentliklari; savdo palatalari, bojxona tizimi; o'rta va oliy iqtisodiy ta'lim tizimi; auditorlik va konsalting kompaniyalari; va h.k.

Bozor kon'yukturasi – muayyan davrdagi bozor holati; bozorda muvozanatning mavjudligi yoki buzilganligi bilan xarakterlanadi. SHunga ko'ra bozor kon'yukturasi ijobiy va salbiy, qulay yoki noqulay bo'lishi mumkin.

Birja – mahsulotlarni sotish tizimlaridan biri. Talab va taklifga qarab mahsulotlar narxi birjada muvozanatlashib turadi.

Veksel (nemischa **Wechsel** - ayirboshlash) – ko'rsatilgan muddatda muayyan miqdordagi pulni to'lash majburiyati qayd etilgan qarzdorlik haqidagi rasmiy hujjat; qimmatli qog'oz.

Daromadlar - hisobot davrida aktivlarning ko'payishi yoxud majburiyatlarning kamayishi.

Davlat buyurtmalari – davlat tomonidan muayyan mahsulot turini (hozirgi kunda paxta va g'allani) yetkazib berish bo'yicha qishloq xo'jaligi korxonalari bilan tuzilgan shartnoma-topshiriq.

Dividend — sof foydaning soliqlar, yig'imlar va boshqa to'lovlar to'langanidan keyin shirkat xo'jaligi (aktsiyadorlar jamiyati) ixtiyorida qoladigan va a'zolar o'rtasida taqsimlanishi lozim bo'lgan qismi.

Dehqon xo'jaligi - oilaviy mayda tovar xo'jaligi, oila a'zolarining shaxsiy mehnati asosida, meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish uchun oila boshlig'iga berilgan tomorqa yer uchastkasida qishloq xo'jaligi mahsuloti yetishtiradi va realizatsiya qiladi.

Dehqonchilik tizimi - dehqonchilik mahsulotlari yetishtirish uchun yerdan to'la foydalanish, tuproq unumdorligini oshirishga qaratilgan, o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiradigan tashkiliy-agrotexnik tadbirlar yig'indisi.

Davlat buyurtmasi - davlat talabi bilan (shartnoma yoki kelishuv asosida) korxonalar, tashkilot, xo'jaliklarga muayyan mahsulot turini belgilangan muddatlarda ishlab chiqarish va yetkazib berish, davlat ehtiyojlari uchun tegishli xizmatlar ko'rsatish, shuningdek ishlab chiqarish, noishlab chiqarish va ilmiy texnikaviy ishlarini bajarish va boshqalar.

Davlat byudjeti – davlatning muayyan vaqt (odatda bir yil) uchun mo'ljallangan pul daromadlari va xarajatlari majmui.

Daromad – keng ma'noda kirim bo'lgan har qanday pul mablag'lari yoki pul qiymatiga ega bo'lgan moddiy boyliklarni olish, iqtisodiy sub'ekt o'z faoliyati natijasiga ko'ra oladigan pul va tovar – moddiy tushum.

Dehqonchilik – o'simlik mahsulotlari ishlab chiqarish uchun madaniy o'simliklar (qishloq xo'jalik ekinlari)ni yetishtirish; qishloq xo'jaligining asosiy tarmoqlaridan biri.

Dehqonchilik tizimi – yerdan samarali foydalanish, tuproq unumdorligini tiklash va oshirish, ekinlardan yuqori hosil olishga qaratilgan, o'zaro bir-biriga bog'liq texnologik (agrotexnik), meliorativ va tashkiliy iqtisodiy tadbirlar majmui.

Dotatsiya (lotincha **dotaio** – tuhfa) – 1) ma'lum xarajatlarni qoplash uchun iqtisodiyotning bir sub'ekti tomonidan ikkinchisiga qaytarib bermaslik sharti bilan pul mablag'lari berilishi. Dotatsiya odatda davlat byudjeti tomonidan beriladi. 2) muayyan fuqaro va tashkilotlarga ko'rilgan zararni qoplash yoki belgilangan maqsadlar uchun davlat tomonidan pul mablag'laning ajratilishi (berilishi).

Er monitoringi – bu yerning holatini doimiy nazorat qilib turish tizimidir.

Er transformatsiyasi – qishloq xo'jaligida yerlarning bir sifat holatidan ikkinchisiga o'tishi. Odatda yer transformatsiyasining ikki turi mavjud. Birinchisi ijobiy yer transformatsiyasi – nisbatan yomon yerlarning yaxshi yerlar safiga o'tishi. Ikkinchisi salbiy yer transformatsiyasi – yaxshi yerlarning yomon yerlar safiga o'tishi.

Yilning sof foydasi - u soliq to'langandan keyin xo'jalik yurituvchi sub'ekt ixtiyorida qoladigan qismi.

Ixtisoslashtirish – mavjud tabiiy-iqlimiy shart-sharoitlar va boshqa omillar ta'sirida u yoki bu mahsulot turlarini ishlab chiqarishga moslashuv.

Investitsiya – bu foyda olish maqsadida moliyaviy resurslarni (kapitalni) iqtisodiyotning tarmoqlariga uzoq muddatga qo'yishdir.

Kichik biznes – manfaat (foyda) olish maqsadida ishlab chiqarishni, asosan xususiy tadbirkorlikni kichik miqdorda va shakllarda, tashkil etish. U ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, savdoning ma'lum shakl va turlarida rivojlanadi. Xususiy tadbirkor o'z faoliyatini ma'lum xatar (raqobat tavakkalchiligi) asosida yuritadi.

Motivatsiya (sababni asoslash) – real mehnat hulqini tushuntirish, asoslab berish uchun sabablar (mulohazalar) tanlashga qaratilgan og'zaki xati-harakatdir.

Mehnat bozori – ishchi kuchlarining mehnatga bo'lgan qobiliyatini sotish va sotib olish tizimi. Mehnat bozorining uchta sub'ekti mavjud. Bularga: o'z ishchi kuchini sotuvchilar, ish beruvchilar va davlat kiradi.

Mehnat resurslari – aholining mehnat qilish qobiliyatiga (jismoniy va aqliy faoliyatga) ega bo'lgan qismi.

Mehnat unumdorligi – Konkret sarflangan mehnatning samaradorligi, natijaviyligidir. Mehnat unumdorligi vaqt birligi ichida ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori yoki mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun sarflangan vaqt bilan o'lchanadi.

Moliyaviy natijalar - xo'jalik yurituvchi sub'ektning foyda yoki zarar shaklida ifodalangan faoliyatining pirovard iqtisodiy yakuni.

Moliyaviy lizing –amalda uzoq muddatli kreditlashtirishning o'ziga xos shakli hisoblanib, mulk uzoq muddatga, odatda, to'liq amortizatsiya muddatiga yoki uning katta qismiga ijara shartnomasi tuziladi. Moliyaviy lizingda ijara shartnomasi tugagach, lizing ob'ekti lizing oluvchi tomonidan sotib olinishi yoki yangi lizing shartnomasi ob'ekti bo'lishi mumkin.

Mahsulot tannarxi - mahsulot birligini ishlab chiqarish, sotish uchun qilingan xarajatlarning puldagi ifodasidir.

Mahsulot sotishdan olingan yalpi foyda. Bu sotishdan olingan sof tushumdan sotilgan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxini olish bilan aniqlanadi;

Moddiy-texnika bazasi - tarmoqlarda ishlab chiqarishni amalga oshirish jarayonida ishlatilayotgan asosiy vositalar, aylanma mablag'lar birgalikda ularning moddiy-texnika bazasi deb yuritiladi.

Operativ lizing – mulkni uning xizmat muddatida kam davrga ijaraga berishni nazarda tutadi. Ijara muddati tugagach, mulk egasiga qaytariladi yoki yangi lizing shartnomasi ob'ekti bo'lib qoladi.

Paychilik munosabatlari – sherikchilik asosida biznes yuritishga hissa qo'shish va shu hissaga qarab daromad ko'rish sohasidagi iqtisodiy munosabatlar.

Pay fondi - shirkat xo'jaligi ustaviga muvofiq shirkat xo'jaligi a'zolarining qiymatda ifodalangan mulkiy paylari, har bir a'zoning shirkat xo'jaligi pay fondidagi ulushi.

Rentabellik – tarmoq yoki korxonaning foyda olib ishlashi, aktivlar, sotilgan mahsulot yoki ishlab chiqarish xarajatlariga nisbatan foydalilik darajasini ko'rsatadi.

Soliq to'lagungacha olingan foyda - u umum xo'jalik faoliyatidan olingan foyda, plyus favqulodda (ko'zda tutilmagan) vaziyatlardan ko'rilgan foyda va minus zarar sifatida aniqlanadi.

Tarmoq - qo'llanilayotgan vositalar, ishlab chiqarish texnologiyasi, tashkil qilish xususiyati hamda mahsulotlardan foydalanish tartibiga ko'ra bir-biridan farq qiladigan ishlab chiqarishning bir qismi.

Ta'rif ish haqi fondi - ishlab chiqarish texnologiyasiga ko'ra bajariladigan ishning hajmi, me'yori va razryadi stavkasiga ko'ra aniqlanadigan ish haqi fondi.

Ta'rif jadvali – mehnatga haq to'lash razryadlari, ta'rif koeffitsientlari va stavkalarini ichiga olgan jadval.

Tuproq unumdorligi – tuproqning mahsulot berish qobiliyati. Unumdorlikning tabiiy, sun'iy va iqtisodiy turlari mavjud. Tuproqning tabiiy unumdorligi – inson aralashmasdan hosil berish qobiliyati. Bu unumdorlik insonning mehnati bilan vujudga kelmagan. Uni tabiat yaratgan. Sun'iy unumdorlik – inson mehnatining mahsuli. Iqtisodiy unumdorlik tuproqning tabiiy va sun'iy unumdorligining yig'indisidir.

Ustav fondi - korxonalar faoliyatini ta'minlash uchun ta'sischilar tomonidan dastlab kiritiladigan va keyinchalik ko'paytirib borish mumkin bo'lgan, hajmi korxonaning ustavida belgilab qo'yiladigan mablag'. SHirkat xo'jaliklarida pay fondi va bo'linmas fondan iborat bo'ladi.

Xarajatlar - hisobot davrida aktivlarning kamayishi yoxud majburiyatlarning ko'payishi.

Qishloq xo'jalik kooperativi (shirkat xo'jaligi) – tovar qishloq xo'jalik mahsuloti yetishtirish uchun pay usulga va asosan oila (jamo) pudratiga, fuqarolarning ixtiyoriy ravishda birlashishiga, boshqarishning umumiyligiga asoslangan, yuridik shaxs huquqiga asoslangan mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'ekt.

Qo'shimcha ish haqi – qo'shimcha mehnat sarf qilish, ish jarayonlarini takomillashtirish orqali qo'shimcha yetishtirilgan mahsulot yoki yuqori sifatli mahsulot hamda shu mahsulotlarni yetishtirish uchun xarajatlarni tejash evaziga to'lanadigan ish haqi.

CHorvachilik tizimi - chorva mollari sonini o'stirish va sifatini yaxshilash, maxsuldorligini muntazam oshirib borish hamda mahsulot birligiga qilinadigan xarajatlarni kamaytirish, umuman, chorva mollari va chorvachilik vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanish orqali uni eng samarali tarmoqqa aylantirishni ta'minlaydigan tashkiliy-iqtisodiy, texnologik va texnikaviy tadbirlar yig'indisi.

Favqulodda daromad (zarar) - xo'jalik yurituvchi sub'ektning odatdagi faoliyatidan aniq farq qiladigan, ya'ni tez-tez yoki muntazam sodir bo'lmaydigan voqealar yoki bitimlar natijasida yuz bergan daromadlar yoki xarajatlar.

Fermer xo'jaligi - o'ziga uzoq muddatli ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda tovar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan shug'ullanuvchi, a'zolarining birgalikdagi faoliyatiga asoslangan, yuridik shaxs huquqlariga ega mustaqil xo'jalik yuritish sub'ekti.

Fyuchers shartnomasi – qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirmasdan oldin sotish bilan bog'liq shartnoma.

Xo'jalik faoliyatidan olingan foyda (yoki zarar) - bu asosiy faoliyatdan olingan foyda summasi, plus moliyaviy faoliyatdan ko'rilgan daromadlar va minus zararlar sifatida aniqlanadi;

SHo''ba korxonasi - o'ziga biriktirib qo'yilgan mol-mulkka nisbatan mulkdor tomonidan mulk huquqi berilmagan tijoratchi tashkilot.

Hosildorlik – bir birlik ekin maydoni (gektar, sotix va boshqa) hisobiga yetishtirilgan hosilning fizik miqdori.

Yalpi foyda – ishlab chiqaruvchilar (xizmat ko'rsatuvchilar) ixtiyorida qoladigan qo'shimcha qiymatning bir qismi (ish haqi va soliqlar to'lanishidan qolgan qismi).

Yalpi mahsulot – bir yil ichida biror tarmoqda jami ishlab chiqarilgan mahsulot, ko'rsatilgan ish va xizmatlarning pulda ifodalanishi.

**TAVSIYA ETILADIGAN ELEKTRON JURNALLAR
VA INTERNET SAYTLAR**

TAVSIYA ETILADIGAN ELEKTRON JURNALLAR VA INTERNET SAYTLAR

Elektron jurnallar

1. International Journal of Agriculture Intelligence. www.inderscience.com
2. Agruculture-Management. www.ama.com
3. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. Ilmiy-elektron jurnal. www.iqtisodiyot.uz
4. Ekonomicheskoe obozrenie. www.cer.uz
5. Journal of Agriculture. www.ama.org
6. Journal of Agriculture Research. www.ama.org
7. Journal of International Agriculture. www.ama.org

Internet saytlar

1. www.agriculture.com
2. www.agro.com
3. www.agrobiznes.uz
4. www.study.com
5. www.inderscience.com
6. www.free-management-ebooks.com

**Iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Sotvoldiyev Nodirbek Jurabayevich**

“Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti”

**Fani bo'yicha
o'quv-uslubiy majmua**

Ma'ruza mashg'uloti uchun